

С. ШЕРБОЕВ, Ҳ. САИДОВ

ПРАКТИКУМИ
ЗАБОНИ ТОҶИКИ

**ВАЗОРАТИ МАОРИФИ ТОҶИКИСТОН
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
ба номи САДРИДДИН АЙНӢ**

С. ШЕРБОЕВ, Ҳ. САИДОВ

ПРАКТИКУМИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

**(Барои донишҷӯёни курси I-и факултетҳои
филологии мактабҳои олии Тоҷикистон)**

Бо қарори № 10/18-и Мушоварои
Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон
аз 30.06.2010 ба ҳайси китоби дарсӣ
тасдиқ карда шудааст.

Душанбе
«Ирфон»
2010

ББК - 81.2 тоҷик-96+74.261.4

Ш - 52

С. Шербоев., Ҳ. Саидов

Ш-52 Практикуми забони тоҷикӣ. Душанбе; «Ирфон». 2010,
206 саҳ.

Муқарризон: *М. Абдураҳмонова, С. Сулаймонӣ,
С. Сабзаев*

Муҳаррир: *С. Негматов*

Инак дар тӯли тамоми мавҷудияти собиқ Давлати Шуравӣ ва то имрӯз, ки дар арафаи чаҳши 20-солагии Рӯзи Истиқлолияти Тоҷикистон қарор дорем, бори аввал китоби «Практикуми забони тоҷикӣ» рӯи ҷопро мебинад, ки он мутобиқи низоми таълими кредитӣ мураттаб гардидааст: дар он идомаи ҳар як фаслу боб бо пешниҳоди саволномаҳои тестӣ хотима меёбад. Ёфта тавонистани ҷавоби ҳар як саволномаи пешниҳодшуда ҳатман донишҷӯро ба санҷишҳои кредитӣ омода хоҳад кард. Аммо мақсади аввалини мураттибон бо тарғиби китоби мазкур ин аст, ки дар ҷараёни таълими он дар курси I-и факултетҳои филологӣ дар заминаи коркарди машқ ва саволу супоришҳо аз тарафи донишҷӯён таҳти роҳбарии устодон кулли фаслу бобҳои забони модарии дар мактаби таҳсилоти умумии асосӣ, бахусус, маводи дар синфҳои V-XI омӯхташуда ба пуррагӣ тақрор ва ҷамъбаст карда шавад. Ин ҳама имконият медиҳад, ки донишҷӯён ба омӯзиши курси забони адабии ҳозираи тоҷик ҳаматарафа омодагӣ бигиранд, ки аз нимсолаи дуҷуми соли таҳсил дар курси I оғоз ёфта, то ба итмом расидани мактаби олии таълим дода мешавад.

Аз ин китоб муаллимони забони тоҷикии мактабҳои таҳсилоти умумӣ метавонанд, ҳамчун аз як маъҳази мисолҳои муфид, барои ширкат намудани шогирдонашон ба озмунҳо, зиёда аз ин, омода кардани онҳо барои дохил шудан ба факултетҳои филологии мактабҳои олии ва коллеҷҳои омӯзгорӣ истифода баранд

Ш $\frac{1602000000-191}{M 501(12) - 2010}$ -2010

ISBN 978-99947-0-214-5

ББК - 81.2
© С. Шербоев., Ҳ. Саидов, 2010

*Ба пешвози ҷашни 80-солагии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни*

МУҚАДДИМА

Курси практикуми забони тоҷикӣ дар ҳамаи факултетҳои филологии мактабҳои олии Тоҷикистон ҳамеша ба донишҷӯёни соли аввали таҳсил дар ду нимсола таълим дода мешавад. Ин фан дар нахустин мактаби олии Тоҷикистон – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни дар муддати зиёда аз 70 сол дарс дода шавад ҳам, аввалин барномаи соли 1989 (Мураттиб: Н.Бозидов) таълиф гардидааст. То он вақт устодон фанни мазкурро танҳо аз рӯи нақшаҳои фардӣ таълим медоданд. Инак, аз соли таҳсили 1989 – 1990 саркарда устодон нақшаҳои фардии ҳешро дар заминаи ҳамон барномаи практикуми забони тоҷикӣ мураттаб месохтанд.

Бояд гуфт, ки бо огоз ёфтани худ тибқи таълими зинавӣ ба роҳ мондани фаъолияти мактабҳои олии соли 2001 дуввумин барномаи практикуми забони тоҷикӣ (Мураттибон: С.Шербоев, М.Зиёев) тартиб дода шудааст, ки аз баррасии он ҳам қариб даҳ сол сипарӣ мешавад. Аммо, мутаассифона, то ба имрӯз, яъне муддати зиёда аз 70 сол дар ДДОТ ба номи С.Айни ва баъдтар дар дигар мактабҳои олии тайёркунандаи мутахассисони бахши филологияи тоҷик ин фан – практикуми забони тоҷик – таълим дода шавад ҳам, доир ба он китоби дарсӣ аз тарафи устодон ва ё олимони соҳа таълиф нагардидааст. Аз ин рӯ, дар тӯли тамоми ин солҳои сипаришуда устодони факултетҳои филологии мактабҳои олии курси мазкурро аз аввал танҳо дар заминаи нақшаҳои фардии ҳеш ва аз соли 1989 ин ҷониб он нақшаҳоро дар асоси барнома таҳия намуда таълим дода меоянду бас. Барои ҳамин ҳам, ҷойи баҳс нест, ки маводи таълимиро, ки дар ин дарс, **асосан, калима, таркибу ибора, ҷумла ва матн**ҳо ташкил медиҳанд, на танҳо дар ҳар мактаби олии, балки дар як факултети филологии як мактаби олии ҳам, ки дар нимгурӯҳҳо на камтар аз ду нафар аз ин фан дарс мебаранд, ҳар кадоме аз устодон аз манбаҳои гуногун интихоб намуда, барои таҳлил ва намоиш додани ҳодисаҳои забон истифода менамоянд. Яъне ягонагии маводи таълим ва талаботу

супоришҳои додашаванда ба донишҷӯени омӯзандаи фанни мазкур дар ҳар мактаби олии дорой факултети филологӣ буда риоя намегардид. Аз ин лиҳоз, бо мақсади дар тамоми факултетҳои филологии мактабҳои олии ҷумҳурӣ ба вучуд овардани фазои ягонаи низоми талаботу супоришҳо дар ҷараёни таълими курси мазкур дар тули се соли охир нахустин китоби дарсии «Практикуми забони тоҷикӣ» аз тарафи устодони кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики ДДОТ ба номи С.Айнӣ таҳия карда шуд.

Ҳадафи баррасии нахусткитоби дарсӣ, ки дар маҷмуъ маводи онро машқу супоришҳои дорой талаботи гуногун ташкил медиҳанд, пеш аз ҳама, ин – дар заминаи хулосабарориҳо (таърифу қоидаҳо) аз натиҷаи ба ҷо овардани супоришу машқҳои гуногуни вобаста ба ҳар фаслу боби забон гирд овардашуда дар донишҷӯён тақдир додани он маълумотҳои мебошанд, ки асоси онҳоро дар мактаби миёна аз бар намудаанд. Ба ибораи дигар, мақсад аз таълифи ин китоби дарсӣ, ки аз талаби барномаи он ҳам бармеояд, зимни коркарди талабу супоришҳои дар он буда «Дар асл, ... як навъ тақрори маводи китобҳои дарсии забони тоҷикӣ барои мактаби миёна буда»¹, самаранок баррасӣ шудани машқу супоришҳои он доир ба мавзӯҳои таркибии фаслу бобҳои гуногуни забоншиносӣ (фонетика, луғат, грамматика, имло, аломатҳои китобат ва ғ.) минбаъд донишҷӯёнро ба дуруст ва бошуурона аз худ кардани қисми назариявии фанни забони адабии ҳозираи тоҷик, ки дар курсҳои баъдина таълим дода мешавад, тайёр менамоянд².

Бо назардошти нуктаи охир бояд таъкид намуд, ки азбаски машғулиятҳои практикуми забони тоҷикӣ ҳамагӣ тариқи амалию таҷрибавӣ (корҳои мустақилонаи донишҷӯён) ҳаллу фасл карда шуда, як навъ тақрори маводи китобҳои дарсии забони тоҷикии мактаби миёна маҳсуб меёбанд, дар ин китоби дарсии тозабунёд пешниҳоди маводи назариявӣ – таърифу қоидаҳо нолозим доништа шуд. Зеро устодон дар оғоз ва ё интиҳои баёни ҳар як мавзӯи навбатӣ дар заминаи шарҳи мисолҳо, аслан,

¹ Барномаҳо барои факултетҳои филологии ихтисоси омӯзгорӣ (доир ба фанҳои методикаи таълими забон, адабиёт ва практикуми забони тоҷикӣ). – Душанбе, 2001, с. 35.

² Ниг.: Ҳамон ҷо, с. 35.

ҳамон назария ё худ ҳамон таърифу қоидаҳоро меғунд ва гуфтани баъзе аз онҳоро аз донишҷӯён талаб мекунад, ки аксарашон дар китобҳои дарсии забони тоҷикии, бахусус, барои синфҳои V-VI-VII-VIII ва IX мурағабшуда мавҷуданд. Пас, яке аз мақсадҳои ташкили дарсҳои ба ном **практикуми забони тоҷикӣ** дар курси I-и факултетҳои филологӣ зимни тақрори таърифу қоидаҳо ва маҳз иҷрои машқу супоришҳои китоби дарсии «Практикуми забони тоҷикӣ» мустақкам намудани донишҷӯи назариявӣ амалиест, ки он ҳамаро донишҷӯён дар мактаб омӯхтаанду бе чунин тақрору мустақкамкунӣ омӯхтани курси забони адабии ҳозираи тоҷик, ки то анҷоми таҳсил дар мактаби олий таълим дода мешавад, барояшон басо мушқилотро пеш меорад. Бинобар ин, практикуми забони тоҷикӣ заминаи муътамади омодагии донишҷӯён ба шунидану аз худ намудани курси забони адабии ҳозираи тоҷик аст, ки ин курс бо дар бар гирифтани масъалаҳои илмию назариявии соҳаи забоншиносӣ тоҷик аз курси нормативии китобҳои дарсии забони тоҷикии мактаби миёна фарқи кулӣ дорад.

Чунон ки гуфтем, маводи ин китоби дарсии навбунёдро таҳти ҳар як машқ додашуда **калима** ва **таркибу ибораҳо**, вале бештар **ҷумлаҳои ҷудоғонаву матнҳои яқлухти** назмию насрӣ ташкил медиҳанд, ки аз осори классикон ва адибони муосири тоҷик интиҳоб шудаанд. Барои таҳлилу намоишдиҳии ҳодисаҳои забон ҳамон ҷумлаву байтҳои ҷудоғона ва ҳатто баъзан матнҳои ҳам аз классикон, аз эҷодиёти даҳонакии халқ (зарбулмасалу мақолҳо) ва аз асарҳои адибони муосир дар китоб гирд оварда шудаанд, ки дар баробари инъикосгари ин ё он ҳодисаи забон будан, ҳар яке аз ягон ҷиҳат мазмуни баланди тарбиявӣ ахлоқиро доро мебошанд, ки ин яке аз шартҳои интиҳоби мавод барои таҳлили, умуман, ҳодисаҳои забон доништа мешавад³.

Дар китоб дар зеро тамоми матнҳои барои ҳар як машқ пешниҳодшуда боз таҳти унвони «Супоришҳо» ва ё «Саволу супоришҳо» донишҷӯён бо иҷрои ин ё он амале (аз қабиле аз худ мисол овардан, аз калимаву ибораҳои додашуда ҷумлаҳои

³ Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ (Барои донишҷӯени факултетҳои филологии мактабҳои олии Тоҷикистон). – Душанбе: Шӯҷоён, 2009, с.69.

мавриди назарро тартиб додан, дар ҷумлаҳои худ ва ё пешниҳодшуда ворид намудани калимаву ибораҳо, тафсил додани ҷумлаҳои содда, сохтани ҷумлаҳои мураккаб, ба хайси ин ё он аъзои ҷумла дар ҷумлаҳои сохтаи худ истифода намудани калимаву таркибҳои додашуда, овардани мисолҳо доир ба ягон хели ҷумлаи мураккаби пайваст ва ё гуфтани мисоле доир ба ҷумлаи мураккаби тобеъ бо яке аз хели ҷумлаҳои пайрав ва ғ.), гуфтани таърифу қоидае аз фонетика, калима (лугат), аз мавзӯҳои морфология ё синтаксис, шарҳи умумияту фарқияти ду ё якчанд ҳодисаи забон ва амсоли инҳо водор карда мешаванд. Бахусус, аксари супоришҳои дар зери матнҳои пешниҳодшуда, ки талабагон аз талаби машқи асосӣ як андоза мураккабтаранд, аз ҳар як донишчӯ на танҳо диққатнокиву дақиқназариро, зиёда аз ин, ҳатман эҷодкориро тақозо менамоянд. Дар ин бобат боварии комили муаллифон ин аст, ки дар сурати ба таври бояду шояд ҳаллу фасл ёфтани талаби ҳар як машқ ва саволу супоришҳои иловагии марбут ба ҳамон машқ пешниҳодшуда донишҳои мактабии аз забони тоҷикӣ омӯхтаи донишчӯён аз ҳар ҷиҳат такрору мустаҳкам гардида, баҳри азхудкунии курси забони адабии ҳозираи тоҷик омодагии пурра хоҳанд гирифт.

Илова ба гуфтаҳои фавқ ин аст, ки дар китоб дар фароварди ҳар як фаслу боб як силсила матнҳо барои таҳлил ва ё гирифтани қорҳои хаттии санҷишӣ (диктант, нақли хатӣ) ва пас аз он барои худсанҷӣ саволномаҳои тестӣ пешниҳод шудаанд, ки истифода ва ҳаллу фасли он матнҳо ва ёфтани ҷавобҳои муносиб ба ҳар як саволи тестӣ боварии донишчӯёнро ба донишҳои назариявии шифоҳӣ ва саводи хатияшон аз ҳар ҷиҳат устувор хоҳанд кард.

Инак, аз фурсат истифода бурда, мо, мураббӣбон, ба муқарризони расмӣ, устодони ДМТ – мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷик М. Абдурахмонова, доктори илмҳои филологӣ С. Сабзиев, профессори Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи АТТ С. Сулаймонӣ, ба муҳаррири қор – декани факултети филологияи руси ДЗТ ба номи С. Улуғзода, профессор С. Нейматов ва ба ҳаммаи аъзоёни кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба С. Айни, ки баҳри бо сифати хуб баррасӣ гардидани китоби мазкур басо мусоидат намудаанд, изҳори таъаккур менамоем.

БУЗУРГОН ДАР БОРАИ ЗАБОН ВА СУХАНДОНИ

Машиқи 1. Пандхоро, аввал, бурро ва ифоданок қироат намуда, мазмунашонро шарҳ диҳед:

Шунидам, ки бошад забони сухан
Чу алмоси бурруну теги куҳан.
Сухан бифканад минбару дорро,
Зи сӯроҳ берун кашад морро.

(Абӯшақури Балхӣ)

* * *

Сухан захру позаҳру гарм асту сард,
Сухан талху шгирину дармону дард.

(Абӯшақури Балхӣ)

* * *

Чӣ гӯям, ки ногуфта нам беҳтар аст,
Забон дар даҳон посбони сар аст.

(Саъдии Шерозӣ)

* * *

Сухандони парварда, пири куҳан
Биандешад, он гоҳ гӯяд сухан.
Мазан бетааммул ба гуфтор дам,
Накӯ гӯй, агар дер гӯй, чӣ ғам?

(Саъдии Шерозӣ)

* * *

Агар пеши хирадманд хомӯшӣ адаб аст,
Ба вақти маслиҳат он беҳ, ки дар сухан кӯшӣ.

(Саъдии Шерозӣ)

* * *

Забон дар даҳон, эй хирадманд, чист?
Калиди дари ганҷи соҳибхунар.
Чу дар баста бошад, чӣ донад касе,
Ки гавҳарфурӯш аст ё пилавар.

(Саъдии Шерозӣ)

Супориш. Пандҳоро аз ёд кунед.

Машиқи 2. Бо мазмуни матн шинос шуда, андешаатонро баён кунед, ки дониستاني забон барои кас чӣ аҳамият дошта-аст?

Сухан дониста гӯ...

Ҳар як фарди ҷомеа бояд забони худро хуб донад, ифтихор кунад бо он, бикӯшад, ки тоза ҳарф бизанад. Баробари ин ба хоҳири хушғуфторию хушсуханӣ бояд инсон адабиёти халқашро ба кирое аз бар намояд, то дар мавриди ҳарф задан битавонад аз захираи лугавие, ки дар ёд дорад, дар ҳар маврид истифода барад. Ҳамчунин, ба он тарзе ки шахс сухан мегӯяд, бояд ба ҳамон сурат дар зиндагӣ амал намояд, ибратомӯз бошад кирдораш барои дигарон, ба гуфтае: сухану амал оинае бошанд барои якдигар. Бар замми ҳамаи ин, сухангӯ бояд дар ёд дорад, ки гуфтаанд: «Сухан дониста гӯ, то дӯстро душман нагардонӣ».

(«Гавҳари одамӣ»)

Хирадманд бошу беозор бош,
Ҳамеша забонро ниғаҳдор бош.

...Сухан монад андар ҷаҳон ёдгор,
Сухан беҳтар аз гавҳари шохвор...

А. Фирдавӣ)

Супориш: Шеърҳоро аз ёд кунед.

Машиқи 3. Аз ҳар гуфтаи дар зер додашуда андешаҳои худро дар бораи мақом ва аҳамияти забон барои ҳар халқ, тоза нигоҳ доштани забон ва муқаддас будани забони модарӣ баён кунед.

«Забон яке аз меҳварҳои асосии миллат ва сарзамини рӯҳонист, ки он ҷо халқ худро муктадиру пойдор эҳсос мекунад. Аз даст рафтаниш бебозгашту барқарорнопазир аст» (Силва Капутикян).

Забонгумкарда

Аз тамоми ину он гумкардагон
Зиштрутар нест дар рӯи ҷаҳон.
З – он ки гум карда забони модарӣ,
Ҳарф гуяд бо ту бо чандин забон.
Бок не, гар доварӣ гум кардааст,
Ё умеди сарварӣ гум кардааст.
Заҳр бодо шири модар бар касе,
К – ӯ забони модарӣ гум кардааст.

(Лоиқ Шералӣ)

Ба ҳаводори забони тоҷик

... Форсӣ гӯӣ, дарӣ гӯӣ варо,
Ҳар ҷӣ мегӯӣ, бигӯ.
Лафзи шеърӯ дилбарӣ гӯӣ варо,
Ҳар ҷӣ мегӯӣ, бигӯ.
Баҳри ман танҳо забони модарист,
Ҳамчу шири модар аст.
Баҳри ӯ ташбеҳи дигар нест, нест,
Чунки меҳри модар аст.
З – ин сабаб чун шӯҳиҳои дилбарам
Дӯст медорам варо,
Чун навозишҳои гарми модарам
Дӯст медорам варо!

(Муъмин Қаноат)

Супориш. Шеъри «Забонгумкарда» –ро ба наср баргардонед.

ФОНЕТИКА ВА ИМЛО

Машқи 4. Чуфти калимаҳои зеринро аз рӯи тартиби додашуда навишта, фарқи онҳоро аз ҷиҳати маъно ва сохти овозиашон шарҳ диҳед. Ба хотир оред: Фонетика ҷӣ гуна илм аст?

дам – дом

ҷарӣ – ҷорӣ

бар – бор

кам – ком

ҷаро – чора

аммо – омма

кан – кон
тахта – тохта
дашт – дошт
адам – одам

бад – бод
ман – мон
ханд – хонд
ханда – хонда

Супоришҳо: 1. Аз худ боз чуфти калимаҳоеро нависед, ки чун дар мисолҳои боло аз ҳам бо як ё ду овози таркибашон фарқ дошта бошанд. 2. Фарқи маъноии онҳоро шифоҳӣ шарҳ диҳед.

Машқи 5. Матро бурро хонед. Гуед, ки дар калимаҳои ин матн кадом садонокҳо бештар ва кадомашон камтар истифода шудаанд.

Моҳи шомхӯрда дар сари кӯҳ баланд шуда, дашту дараро гарки нур карда буд. Коҳу хаспораҳои парешони атрофи хирман дар шуои он чун донаҳои сайқалхӯрдаи қахрабо милтос мезаданд. Чирчирақҳои бисёре суруди хазини худро месароиданд ва дар заминаи чир – чирӣ якзаилу хузнангези онҳо садои дойраю рубобе, ки аз канори деҳа, аз тӯйхона, меомад, ба гӯши Аҳмадбек мисли як чизи бегона ва номафҳум мерасид (Ф. Муҳаммадиев).

Супоришҳо: 1. Дар мисоли чанд калима аз ин матн шарҳ диҳед, ки садонокҳои а ва ӯ ва ҷиҳати кашишнокиашон аз ҳам ҷӣ гуна фарқ доранд. 2. Миқдори овоз ва ҳарфро дар калимаҳои шомхӯрда, якзаил, бисёр муайян кунед.

Машқи 6. Ин ҳама калимаҳои додашуда ду шакли навишт доранд. Ҳангоми рӯбардор кардани онҳо шакли дигарашонро низ нависед. Чунончи: моҳ – маҳ, ...

моҳ, гоҳ, роҳ, моҳтоб, гуноҳ, нигоҳ, сиёҳ, боақл, бегоҳ, огоҳ, роҳбар, роҳгузар, шохтут, якто, коҳ, вижжос, чоҳ, шох, даҳан, ако, уко, бефаросат, порча.

Супоришҳо: 1. Боз кадом калимаҳоро медонед, ки дар ду шакл навишта мешаванд. 2. Онҳоро ҳам ба дафтаратон нависед.

Машки 7. Чуфти калимаҳои додашударо муқоиса намуда, фарқи онҳоро аз ҷиҳати маъно эзоҳ диҳед.

туш – тӯш

куш – қӯш

гул – гӯл

ура – ўра

кура – қӯра

мур – мӯр

сум – сӯм

бур – бӯр

хуш – ҳӯш

хурд – ҳӯрд

кул – қӯл

руд – рӯд

Машки 8. Матро бодикқат ва бурро қироат карда, ба имлои калимаҳои дорои садонокҳои у ва ў буда аҳамият диҳед. Гуед, ки ин садонокҳо дар талаффуз аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд.

Ҳикоят

Шунидам, ки дар он рӯзгор, ки Мутаваккил халифа дар Бағдод буд, ўро бандас буд Фатҳ ном, бағоят хубрӯю рӯзбех ва ҳама хунархову адабҳо омӯхта. Мутаваккил ўро ба фарзандӣ пазируфта ва аз фарзандони худ азизтар доштӣ. Ин Фатҳ хост, ки шино кардан омӯзад. Маллоҳон биёварданд ва ўро дар Дачла шино кардан ҳамеомӯхтанд ва ин Фатҳ ханӯз кӯдак буд ва бар шино кардан далер нагашта буд.

Ва аммо чунон ки одати кӯдакон бувад, аз худ менамуд, ки шино омӯхтаам. Як рӯз пинҳонии устод ба Дачла рафт ва андар об част. Ва об тез ҳамеомад. Фатҳро бигардонид.

Фатҳ чун донист, ки бо об басанда наояд, худро ба об гузошт ва бар рӯи об ҳамерафт, то аз дидаи мардум нопадид гашт. Чун вайро обпорае бибурд, ба канори Дачла сӯроҳиҳои обхӯрда буд. Чун ба канори об ба сӯроҳи бирасид, чаҳд кард ва даст бизад ва худро андар он сӯроҳ андохт ва он ҷо бинишаст ва бо худ гуфт, ки то худой чӣ хоҳад. Бад – ин вақт боре худро аз ин оби хунхор чаҳонид ва ҳафт рӯз он ҷо бимонд.

(Унсурулмаолиш Кайковус)

Супориш: Мухтасар хулосаатонро дар бораи ин ҳикоя баён кунед.

Машқи 9. Ҳангоми рӯбардор кардан дар калимаҳои додашуда ба ҷойи нуктаҳо аз садонокҳои у ва ӯ мувофиқашро гузоред. Микдори овоз ва ҳарфҳоро дар калимаҳои **бағоят, биёварад ва маллоҳон** муайян кунед.

ч...бин, ш...риш, к...за, ш...т...р, ч...нон, к...шод, т...фон, м...за, м...рӣ, д...д, сангп...шт, м...ҳр, к...ҳна, к...ҳсор, к...ҳӣ, м...ътадил, х...рд, х...рд, м...ъчиза, м...ътабар, с...фта, г...фта, г...ӣ, м...ӣ, м...ҳлат, г...л, с...рх, х...р...с, ш...ҳрат, с...ҳбат, мазм...н, майм...н, мавз...ъ, м...ҳточ, ш...нид, ш...к...фт, ш...рид, ш...ълавар, ш...ъба, б...лб...л, г...лг...н, ...ҳдабаро, ...ҳдадор, З...хро, б...з...рг, с...р...д, д...р...д, ном...с, г...лхан, г...рг, г...сола, г...шт, д...р...ст, Г...лр..., г...гирд, ш...рбо, д...ст, х...ш.

Савол ва супоришҳо: 1. Имлои ин калимаҳоро дар хотир нигоҳ доред. 2. Дар забони тоҷикӣ чанд овоз ва чанд ҳарф мавҷуд аст? 3. Алфавит чист? 4. Алфавитро номбар кунед.

Машқи 10. Ифоданок қироат намудан ва тарзи талаффузи пандҳои зеринро машқ карда, мазмунашонро нақл кунед. Ба имлои и ва ӣ диққат диҳед:

Бадӣ ҳамчун оташ бувад дар ниҳон,
Ки пайдо кунад ҳештан ногаҳон.

(*Абӯшақури Балхӣ*)

Ҳар ҷӣ дорӣ бидеху давлати маънӣ бистон,
То чу ин неъматӣ зоҳир биравад, он монад.

(*Саъдии Шерозӣ*)

Зи дониш шавад кори гетӣ ба соз,
Зи бедонишӣ кор гардад дароз.

(*Абдурахмони Ҷомӣ*)

Илм хоҳӣ, такрор кун,
Ҳосил хоҳӣ, шудгор кун.

Чу мардумзодаӣ, бо мардумӣ бош!
Чӣ бошад дев будан? Одамӣ бош!

(*Носири Хусрав*)

В – агар бад кунӣ, чуз бадӣ надравӣ,
Шабе дар чаҳон шодмон нагнавӣ.

(Абулқосим Фирдавсӣ)

Ба чое ба кас гар ту некӣ кунӣ,
Мазан бар сараш, то дилаш нашканӣ.

(Абулқосим Фирдавсӣ)

Супориш: Се – чортои ин пандҳоро интихобан аз ёд кунед.

Машқи 11. Матро нависед, вазифаи *и* ва *ӣ* – и задонокро дар таркиби калимаҳое, ки дорои чунин ҳарфҳоанд, шарҳ диҳед.

Пас то битавонӣ, аз некӣ кардан маёсоӣ ва худро ба некӯиву накӯкорӣ ба мардумон намоӣ ва чун намудӣ, ба хилофи намуда мабош. Ва ба зӯфон дигар мағӯӣ ва ба дил дигар мадор то гандумнамоӣ чавфуруш набошӣ.

Ва андар ҳама корҳо дод аз худ бидех, ки ҳар кӣ дод аз ҳештан бидиҳад, аз довар мустағнӣ бошад. Ва агар ғаму шодият бошад, ғаму шодӣ ба он кас, ғӯӣ, ки ўро темори ғаму шодии ту бувад. Ва асари ғаму шодӣ пеши мардумон пайдо макун ва ба ҳар неку бад зуд шодмону зуд андӯхгин машав, ки ин феъли кӯдакон бошад.

Ва ҳар шодӣ, ки бозгаштӣ он ба ғам бошад, онро шодӣ машумор ва ҳар ғаме, ки бозгаштӣ он ба шодист, онро ба ғам машумор... (Унсурулмаолии Кайковус).

Машқи 12. Калимаҳоро нависед ва имлои онҳоро дар хотир нигоҳ доред.

ҳавлӣ, шодӣ, чорӣ, ношпотӣ, бинӣ, бихӣ, аҳолӣ, мӯрӣ, оли, шиннӣ, тӯтӣ, водӣ, шоҳӣ, хубӣ, нури, чуворӣ, тозагӣ, кӯхӣ, дӯстӣ, бозӣ, гармӣ, хунукӣ, хӯрданӣ, саводнокӣ, беақлӣ, боақлӣ, хурсандӣ, бачагӣ, мактабӣ, шолӣ, сӯзанӣ, туфлӣ, сабзӣ, моҳӣ, синфӣ, деворӣ, хонагӣ, сиёҳӣ...

Савол ва супоришҳо: 1. Ду- сегогӣ чумлаҳое тартиб диҳед, ки дар ҳар кадом ду-сегогӣ аз ин калимаҳо истифода шуда бошанд. 2. Дар забони тоҷикӣ миқдори ҳамсадоҳо чандто? Онҳоро номбар кунед.

Машқи 13. Чумлаҳоро навишта, бодикқат қироат кунед. Сипас, дар калимаҳое, ки яке аз ҳарфҳояшон ду овозро ифода кардаанд, хат кашед. Гӯед, ки чанд ҳарфи ётбарсар ҳаст?

1. Орзу бисёр ҳам калимаи зебо аст. 2. Ҳар як шахс орзую ҳавас дорад. 3. Восеъ ватан ва оилашро бисёр пазмон шуда буд. 4. Пас аз он ба хона рафта, аз падарам, ки ба чархисоётароши даромада буд, пули бӯрро талаб кардам. 5. Заминҳои вақф тамоман ба чорякқорҳо ва ятимҳои худаш тақсим карда дода шудаанд (А.Д.). 6. Дӯстон оинаи якдигаранд (Зарб). 7. Ман ба ҷураҳоям аз шаҳри Тошкент ҳикоя мекардам (С.У.). 8. Боре дар яке аз ҳамин саёҳатҳояш дар лаби дарё Юнусро дида монд. 9. Юсуфчон имсол донишгоҳро хатм менамояд. 10. Гӯсфандон дар юнучқазор мечариданд. 11. Агар табиат ва замин ба инсон ҳаёт бахшад, модар олабро устуворӣ, пойдорӣ, абадият ва ҳаёт бахшида, онро поянда медорад.

Супоришҳо. 1. Ётбарсарҳоро номбар кунед. 2. Гӯед, ки дар ин чумлаҳо садонокии дар кадом калимаҳо чун ётбарсарҳо талаффуз карда мешавад. 3. Сабаби ин ҳолатро шарҳ диҳед.

Машқи 14. Зарбулмасалу мақолҳоро хонед, шарҳ диҳед ва ётбар –сарҳояшро муайян кунед.

1. Аз пеш ялақ – юлуқ, аз пас тарақ – туруқ. 2. Аз паси ҳар гирия охир ханда аст. 3. Аз осёб ман омадам, хабар аз занам мепурсанд. 4. Аз пайи ҳар як шом субҳе ҳаст. 5. Аз худ нарав, ки ёронат аз ту мераванд. 6. Аз ҳамроҳи бад таёқ беҳтар аст. 7. Аз ҷаҳолат оби дарё ях мекунад. 8. Асп ёфту дашт наёфт, дашт ёфту асп наёфт. 9. Ба дарё ташна бурда, ташна мебиёрад (Зарбулмасал ва мақолҳо).

Савол ва супоришҳо: 1. Аз худ доир ба ҳар як ётбарсар 3 - 4 - тогӣ мисол (калима) нависед. 2. Ҳамсадоҳои ҷарангнок ва бечарангро алоҳида - алоҳида номбар кунед. 3. Дар бораи фарқи ҳамсадоҳои ҷарангнок аз ҳамсадоҳои бечаранг чӣ медонед?

Машқи 15. Ҳангоми рӯбардоркунӣ ба ҷойи нуқтаҳо ётбарсарҳои мувофиқро гузоред. Калимаҳоро нависед ва гӯед, ки садонокҳо чӣ вазифа доранд?

...дгор, ...ддошт, ...здаҳ, ...моқ, ...роқ, ...нвар, ...суф, ...нус, ...нучқа, аксари...т, аҳами...т, ду...м, маъ...с, маъ...б, об...рӣ,

дар..., бӯр..., но...б, ком...б, ош...н, си...м, Ги...с, бис...р, ҳико...т, Қа...м, тарби..., эҳти...т, Хай...м. ҷу...к, сай...х, бағо...т, но...б.

Супоришҳо: 1. Аз худ тарзе панҷтоӣ ҷумла тартиб диҳед, ки дар ҳар яке ду - сетой калимаҳои мазкур истифода шуда бошанд. 2. Микдори овоз ва ҳарфҳоро дар ҷанд калимаи боло шарҳ диҳед.

Машқи 16. Калимаҳоро нависед, ҳамсадоҳои ҷарангдорро бо як ва ҳамсадоҳои бечарангро бо ду ҳатча ишора кунед.

шундан, тавонистан, хондан, гуфтан, дидан, хештан, сухан, китоб, мардум, ҳамчунон, ҳунар, ҳунарманд, хирадманд, бозгашт, ғамхорӣ, манфиат, машварат.

Савол ва супоришҳо: 1. Дар кадоме аз ин калимаҳо ҳамсадоҳои лабӣ, нӯғизабонӣ ё ҳалқӣ мавҷуданд? 2. Дар се калимаи охир хели ҳамсадоҳоро (ҷарангнок ва бечарангро) номбар кунед. 3. Чӣ гуна овозҳоро овозҳои ҳамсадо меноманд?

Машқи 17. Ҷумлаҳоро ифоданок хонда, ба имлои калимаҳои дорои ҳамсадоҳои такрорбуда диққат диҳед. Гӯед, ки садонокҳо аз ҳамсадоҳо чӣ фарқ доранд.

1. Шаҳри Тӯс дар дараи Кашафрӯд, дар мобайни ду силсилаи кӯҳи мувозӣ, қарор гирифта, пас аз Нишопур дуввумин шаҳри калони Хуросони Ғарбӣ будааст. 2. Иқлими вилоятро нафаси ҳар ду кӯҳи қулласафед ва насими рӯди пуроби тезҷараён мӯътадил медоранд. 3. Қуллаи баланди кӯҳи Ҳисор аз байни парчаҳои абр аллакай сари сафеди худро бароварда, ба тамошои шаҳр машғул шуда буд (Ҷ.И.). 4. Сайёд бо таачҷуб ба дили худ меғуфт. 5. Вай ба Ҷӯра изҳори миннатдорӣ намуда, навишта буд, ки сабабгори муваффақияти кори ӯ қисман худи Ҷӯра мебошад. 6. Ӯ ба ман тааллуқ доштани ин масъаларо тасдиқ кард.

Супориш: Бо истифода аз калимаҳои овозҳои ташдиддоштаи матни мазкур ба дафтаратон ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Машқи 18. Калимаҳоро бодикқат қироат намуда, рӯбардор кунед ва имлои онҳоро ба хотир гиред.

муддат, миллат, иттифоқ, латта, қулла, қуллӣ, лаббай, лаққӣ, муаллим, калла, амма, аммо, бурро, Аббос, акка, гул-

дуррос, модда, шадда, зарра, иззат, лаззат, марра, миннат, муваффақ, мунаввар, мунаққаш, наққош, муаттар, мурагтаб, мусаввар, муфассал, муқаррар, муҳаббат, Муҳаррам, мучассам, муассиса, парра, арра, барра, муқаддима, мураккаб, табассум, тааччуб, таассуф, қувва, Абдулло, Ибодулло, аллакай, тасаллий, тилло, Мушарраф, мутаассир, хаттӣ, зиддият, тиббӣ, чиддӣ, маҳалла, Муҳаммад, ғалла, ғурранда, шуур, шадда, парранда, миллат, табиӣ.

Супориш. Дар хона аз худ 10 – 15 ҷумлае тартиб диҳед, ки ҳар яке дорои на камтар аз ду калимаи овозҳои таъкиддор бошанд.

Машқи 19. Ҳангоми навишт калимаҳои зеринро ба ҳиҷоҳо ҷудо намоед.

нонпазхона, ошхона, сартарошхона, кироатхона, наългар, осӣбон, юнучқа, дарё, бӯрё, тааччуб, мураккаб, муваффақият, диққат, истеъдод.

Супоришҳо. 1. Дар бораи ҳелҳои ҳиҷо маълумот диҳед. Чанд ҳиҷои баставу кушодаро аз калимаҳои мазкур номбар кунед. 2. Гарзи ба сатри дигар гузарондани калимаҳои истеъдод, юнучқа, бӯрё-ро шифоҳӣ фаҳмонед.

Машқи 20. Ҳар як ҷуфти калимаҳои додашударо буро – буро кироат намоед. Шарҳ диҳед, ки онҳо аз ҷиҳати маъно аз ҳамдигар фарқдоранд ё не.

табъ-таб; даъво-даво; таъна-тана; қатъӣ-қатъӣ; аъло-ало; санъат-санат; шеър-шер; навъ-нав; суръат-сурат, раъд-рад; баъд-бад; баъзе-базе; маъно-mano; ваъда-вада.

Савол ва супоришҳо: 1. Қадоме аз ин калимаҳо бе аломати сакта (ъ) пурра аз маъно орианд? 2. Дар бораи вазифаи аломати сакта маълумот диҳед.

Машқи 21. Бо истифода аз калимаҳои мазкур аз худ ҷумлаҳо тартиб диҳед.

маълум, маъмул, маъруф, эътибор, мавқеъ, ҷамъият, маърифат, маълумот, маъхаз, маъно, ғаёб, таърих, маъруза, таъин, таъсир.

Савол ва супоришҳо: 1. Дар ин калимаҳо вазифаи аломати сакта, асосан, аз чӣ иборат аст? 2. Миқдори овоз ва ҳарфро дар калимаҳои маълумот ва ҷамъият муайян кунед.

Машқи 22. Калимаҳои зеринро таҳлили фонетикӣ кунед. муаллим, муваффақият, хушбахт, қаҳрамон, илмдӯст, тааҷҷуб, таассуф, зарарнок, чоряк.

Намунаи таҳлил: Хонанда: - Ин калима дорои се ҳиҷо (хонан-да), ҳафт ҳарф (х,о,н,а,н,д,а), ҳафт овоз (х,о,н,а,н,д,а), се садонок (о,а,а,) чор ҳамсадо (х,н,н,д) мебошад. Аз ҳамсадоҳо н, д ҷарангнок буда, х бечаранг аст. Ҳиҷоҳои якум ва сеюм (хо, да) кушода ва ҳиҷои дуюм баста мебошад. Ҳамаи ҳамсадоҳо дар ин калима ғайрилабӣ буда, н ва д ба ҳамсадоҳои нӯғизабонӣ ва х ба ҳамсадоҳои бехизабонӣ мансубанд. Аз ҷиҳати кашишноқӣ о садоноки дароз ва а садоноки кӯтоҳ маҳсуб меёбад.

МАТНҲО БАРОИ ТАКРОР, ТАҲЛИЛ ВА ДИКТАНТ

Дар коргоҳи эҷодии Айнӣ

Онҳое, ки Айниро аз наздик мешинохтанд, касоне, ки бо ӯ робитаи корӣ доштаанд, як марди боинтизом ва интизомдӯст будани вайро ба хубӣ медонанд.

Касоне ҳастанд, ки аз ҳамкорон ва тобеони худ интизом талаб намуда, аммо худашон чандон побанди интизом намебошанд, ё ин ки на ҳама вақт ба он пурра риоя мекунанд. Аммо Айнӣ ин тавр набуд. Ӯ бо риояти комили худ ба интизом дигаронро маҷбур ба риояти интизом мекард. Ин ба фикри ман, беҳтарин роҳи талқин кардани хислатеву хосияте ба дигарон мебошад. Ин аз тариқҳои тарбиявии Айнӣ буд. Худ намуна шудан, агар ба истилоҳи ҳозира гӯем, мисоли шахсӣ.

Ман дар назди Айнӣ дарс хонда, муддати зиёде бо вай дар як ҷо хизмат карда, чанд сол ҳам ба сифати котиб дар хизмати вай будам. Бинобар ин, чи нисбат ба кор ва ҳаёти шахсиаш, чи дар муомила бо касон ва, хусусан, дар муносибат ба кори ҷамъиятӣ ва хизмати худ то чӣ андоза риоякунандаи интизом будани вайро омӯхтаам ва барои беинтизомӣҳое, ки аз ман рӯй додааст, бисёр маломат ва коҳишҳои вайро шунидаам...(С.У.).

Дӯст ёб дар роҳи умр

Дӯстӣ яке аз ҷиҳатҳои зиндагист, ки воситааш чамъиятро дар паноҳи осоиш медорад, онро дар ҳар бахш равнақ мебахшад. Осудагии инсонҳо низ аз ин ҷиҳат оғоз гирифта, шухӯху тароват ба худ мегирад. Ин баҳши ҳаётро дар адабиёти бузургамон аҳли қалам ҳар кадоме аз рӯи қудрату истеъдодаш суруда, то имрӯз, хушбахтона, аз эшон панду андарзи фаровоне ба ёдгор дорем. Қариб ҳар як намояндаи адабиётмон ба ин мавзӯ дахл кардааст, ки он дар эҷодиёташ фасли алоҳидаеро дар бар мегирад. Ин мавзӯ бештар дар сурати андарз омада, мавриди дигар дар корномаи симоҳои адаби мавриди тасвир қарор мегирад. Аз ҳамаи он таълифот бармеояд, ки инсон бояд дӯстию дӯстонро гиромӣ дорад, дар интиҳоби ҳамдаму дардошноӣ худ ба саҳв ҳаргиз роҳ надихад. Дӯстонро аз душман шиносад. Дӯст чун ёбад, ўро дар зиндагӣ аз ёд набарад (Аз китоби «Гавҳари одамм»).

Шинохтани ҳаққи падару модар

Бидон, эй писар, ки... аз мӯъҷиби хирад бар фарзанд вочиб аст худро ҳурмат доштан... низ вочиб аст асли худро тааххуд қардан ва ҳурмат доштан ва асли ӯ ҳам падару модар аст.

Ва зинҳор, эй писар, ки ранчи падару модар хор надорӣ... Пас ҳаққи модару падар агар аз рӯи дин нагирӣ, аз рӯи хираду мардумӣ бингар, ки падару модар мунтичи некиву асли парвариши нафси туанд. Бо носипосон некӣ қардан аз хирагӣ бошад ва ту низ хирагии худ маҷӯӣ ва бо падару модари худ чунон бош, ки аз фарзандони худ тамаъ дорӣ, ки ту бошанд. Зеро ки он ки аз ту зояд, ҳамон тамаъ дорад, ки ту аз падар дорӣ, ки ба масал одамм ҳамчун мева аст ва модару падар ҳамчун дарахт. Ҳарчанд дарахтро тааххуд беш кунӣ, мева аз вай нақутару беҳтар ёбӣ. Ва зинҳор, ки аз баҳри мерос марги падару модар нахоҳӣ, ки бе марги падару модар он чи рӯзии ту бошад, ба ту мерасад (Унсурулмаолии Кайқовус).

Шарҳи луғатҳо

1. мӯҷиб – 1. сабаб, боис; 2. ҷавобдиҳанда, ҷавобгӯянда.

2. тлааххуд – 1. ўхдадорӣ; 2. нигоҳубин, хизматгузорӣ.
3. мушғич – натиҷадиханда, боисшаванда, сабабгор.

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА ФАСЛИ «ФОНЕТИКА»

1. Фонетика чиро меомӯзад?
 - а) калимаро
 - б) овозҳои нутқро
 - в) ҳиссаҳои нутқро
2. Дар забони тоҷикӣ чанд садонок ҳаст?
 - а) 3 – то
 - б) 5 – то
 - в) 6 – то
3. Дар кадоме аз сатрҳо танҳо садонокҳо сабт шудаанд?
 - а) а, б, г, д, о, ў
 - б) я, в, и, ё, х, у
 - в) а, о, и, у, ў, э
4. Кадоме аз ин ҳарфҳо ҳиҷосозанд?
 - а) б, г, д, в, ь
 - б) а, о, и, у, ў
 - в) р, з, ш, х, п
5. Ҳамсадоҳои **б, в, м, п, ф** аз рӯи ҷойи ташкилбашишон ба кадом гурӯҳ дохил мешаванд?
 - а) ба ҳамсадоҳои ҳалқӣ
 - б) ба ҳамсадоҳои лабӣ
 - в) ба ҳамсадоҳои пасизабонӣ
6. Дар кадоме аз ин бастҳо танҳо ёғбарсарҳо оварда шудаанд?
 - а) б, д, з, ё
 - б) е, ё, ю, я
 - в) а, я, т, л
7. Дар кадоме аз ин сатрҳо танҳо ҳамсадоҳои ҷарангнок номбар шудаанд?
 - а) к, п, с, т, ф
 - б) м, н, б, в, л
 - в) н, х, т, ҷ, ш
8. Дар кадом баст калимаҳо дорои овозҳои ташдиднок мебошанд?
 - а) замон, намон

- б) мунаққид, наққош
в) босавод, донишманд
9. Кадом ҳарфҳо ду овозро ифода мекунанд?
а) садонокҳо
б) ётбарсарҳо
в) ҳамсадоҳо
10. Калимаи **дарё** аз чанд овоз иборат аст?
а) аз 4 овоз
б) аз 5 овоз
в) аз 3 овоз
11. Дар кадом баст танҳо овозҳои ҳалқӣ номбар шудаанд?
а) в, м
б) ф, х
в) ь, ҳ
12. Ин калимаҳо дар кадом банд дуруст навишта шудаанд?
а) таббасум, муввафак
б) табасум, мувафак
в) табассум, муваффак
13. Кадом ҳамсадоҳо баъзан дар калимаҳо дуруст талаффуз карда намешаванд?
а) б, г, с,
б) в, з, л
в) д, т, ҳ
14. Дар кадом маврид аломати ь меафтад, аз калима соқит карда мешавад?
а) ҳангоми калимасозӣ ва калимабандӣ
б) ҳангоми ҳичосозӣ
в) ҳангоми ҷумласозӣ
15. Шиддатноктар талаффуз шудани яке аз ҳичоҳоро дар калима чӣ меноманд?
а) садо
б) ҳичо
в) зада
16. Шакли дурусти ба ҳичо тақсим намудан ва ба сатри дигар гузаронидани калимаи **тааччуб** дар кадом банд пешниҳод шудааст.
а) таа – чч – уб
б) та – ачч – уб
в) та – ач – чуб

17. Ҳамсадоҳои бечаранг дар кадом баст ҷой гирифтаанд?

а) б, п, д, в, л

б) т, х, ҷ, ш, к

в) п, р, ҷ, н, ч

КАЛИМА (лугат)

Машқи 23. Ибораҳои ба тарзи мусовӣ дар сутунҳо додашударо бодикқат муқоиса намуда, шарҳ диҳед, ки калимаҳо дар таркиби кадоме аз онҳо ба маънои аслии ва ё маҷозӣ омадаанд.

ангури ширин – сухани ширин

меваи хом – одами хом

санги сиёҳ – дили сиёҳ

барфи сафед – бахти сафед

чормағзи пуч – сухани пуч

ҳавои гарм – дили гарм

ҳавои хунук – гапи хунук

Супоришҳо. 1. Аз ҳар сутуни боло 5 – тоғӣ ибораро интихоб намуда, онҳоро дар ҷумлаҳои сохтаатон истифода намоед.

Машқи 24. Ҷумлаҳоро нависед ва калимаҳои маҷозиро дар онҳо ишора намуда, барои шифоҳӣ шарҳ додани маънои аслии онҳо омода шавед.

1. Аҳмадбек дар назар хеле шахси пухта менамуд. 2. Шахси босаводу бомаърифат ҳеч гоҳ сухани хунук намегуяд. 3. Бо сухани ширин мор аз хонааш мебарояд (Зарб.). 4. Сухани ширин беморро табабат мекунад. 5. Дар ҳавои гарм бо дили гарм кор кунӣ, ҳосилат фаровон мешавад. 6. Ҳайдарбек хеле ҷиддӣ ва бо қавоқи овезон сухан мекард. 7. Сардор домани коргаронро бо чормағзи пуч пур карда гуселонид. 8. Вай бо ин дили сиёҳаш то кучо мерафта бошад? 9. Одами хом доим сухани пуч мегӯяд. 10. Зокирҷон аз рӯзнома чашм канда бо қавоқи овезон ба ӯ нигоҳ кард. 11. Пир даст боло карда, ба ҷавонон бахти сафед орзу мекард. 12. Як лаҳза бо модар будану лафзи ширини ӯро шунидан арзиши олам дорад. 13. Зане, ки нисбати тифлони сағиру бекас дили гарм дорад, қалби саршори муҳаббат дорад. 14. Бори сабуки ашӯро ба хар ва бори гарони ғамро бар дил ниҳода равон шудем (С.У.).

Машки 25. Чумлаҳоро навишта, ба зери калимаҳои шаклан якхелаи гуногунмаъно хат кашида, барои шарҳ додан омода бошед.

1. Падари ман полвон будааст, шонааш ҳеҷ гоҳ заминро надидааст. 2. Духтарак дар назди оина рост истода мӯй шона мекард. 3. Бобои ман ба шаст даромада бошад ҳам, бо шаст моҳӣ медорад. 4. Бечора духтари гулдӯсту гулшарвари ман гул баровардааст. 5. Суди адолатхоҳ гунаҳгоронро маҳкум намуд. 6. Бикӯш то ба касе суде расонида тавонӣ. 7. Сарҳисобчӣ ба кабинети кориаш даромада, даромаду баромади корхонаашро хисоб кард.

Супоришҳо. 1. Ҳар як калимаи омонимии маъни мазкурро истифода карда аз худ чумлаҳо тартиб диҳед. 2. Омонимро таъриф кунед. 3. Калимаҳои омонимиро дар чумлаҳои сохтагон ишора карда, маънои ҳар якеро шарҳ диҳед.

Машки 26. Зарбулмасалу мақолҳоро нависед ва маънои луғавии калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

1. Чойи гул – гул, чойи ҳор – хор, 2. Борони тез даррав менад. 3. Бо калонон ситеза кардан хуни худро ба шамшерии тез рехтан аст. 4. Гурбаи ноумедшуда ба шер чанг меандозад. 5. Дараҳте бипарвар, ки бор оварад. 6. Давлат чирки даст аст. 7. Дарағ суд надорад, чу рафт кор аз даст. 8. Девона ҳамон бех, ки дар банд бувад. 9. Замона бо ту насозад, ту бо замона бисоз. 10. Аз пуд гузару бихишта сайр кун. 11. Афтид ба дарё ачаб хушк баромад. 12. Баъд аз мурдан гирия суд надорад.

Супоришҳо. 1. Аз худ чумлаҳои тартиб диҳед, ки дар онҳо калимаҳои дар матни боло ишорашуда ба маънои дигар омода бошанд.

Машки 27. Чумлаҳоро ифоданок қироат кунед. Муайян кунед, ки кадом калимаҳои ишорашуда аз рӯи маъно ба ҳам наздиканд.

1. Нағз кардӣ, ки имрӯз бо либосҳои тозаю озода ва тайёрии хуб ба дарс омадӣ. 2. Азму иродаи мустаҳкам, ки мо бо чашмони худ дар пиру ҷавони ин водӣ дидем, гувоҳи ба амал омадани ин мақсад аст (А.Д.). 3. Корвониён ханӯз бору бунаи худ-

ро фуруд наоварда буданд, ки одамони закотчӣ ва навкарони ҳокими Қаротегин атрофи онхоро фуру гирифтанд (С.А.). 4. Аммо он сол дар музофоти Бухоро аҳволе рӯй дод, ки на танҳо умеди падарам барбод рафт, балки осудагӣ ва ҳаёти ҳама зеру забар шуд (С.А.). 5. Иморатҳои навбунёди ҳозиразамон симои шаҳри Душанберо боз ҳам зеботар гардониданд. 6. Дар хиёбони Ҳофиз биноҳои бисёррошона зуд қомат афрохтанд. 7. Ваъда додӣ – вафо кун, қавл додӣ – иҷро кун (Зарб.):

8. Аҳдро вайрон накардам, эй азиз,

Бо касе паймон накардам, эй азиз.

(*Мирсаид Миршакар*)

9. Аз навои булбулон бар гул чӣ ҳосил, чун ба боғ,

Ҷоми гулрангу ҳарифи андалебоҳанг нест?

(*Ҷомӣ*)

Машқи 28. Синоними калимаҳои зеринро шифоҳӣ номбар намоед.

далер, аъзо, аҳд, ақл, ашк, аср, атроф, асбоб, барқ, бахт, бақувват, бемор, афзал, афгор, аттор, асо, аскар, андалеб, андарз, азият, бод, бовафо, бол, Ватан, ганчина, гард, дашт, деҳқон, дил, рӯй, талаба, муаллим, модар, тарс, тӯҳфа, зебо.

Саволҳо. 1. Кадоме аз ин калимаҳо дар матн якҷоя бо синонимашон ҳам истифода мешаванд? Масалан: ақлу фаросат, бахту иқбол ва ғ. 2. Синоним чист?

Машқи 29. Аз ҳар гурӯҳи калимаҳои синонимии зерин дутогӣ калимаро интихоб намуда, бо истифода аз онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

дунё, ҷаҳон, олам, гетӣ, даҳр; духтур, табиб, ҳаким, пизишк; душворӣ, мушкилӣ, вазнинӣ, гаронӣ; дӯст, рафик, ҷӯра, ошно, улфат, кадрдон; ёрӣ, мадад, кӯмак, ёрмандӣ, имдод; зебо, хушрӯй, соҳибҷамол, моҳлиқо, нозанин, хушсимо.

Супоришҳо. 1. Дар бораи аҳамияти истифодаи синонимҳо маълумот диҳед. 2. Гурӯҳҳои синонимии болоро аз ёд кунед.

Машқи 30. Ифоданок қироат намудани пандҳои зеринро машқ кунед. Муайян созед, ки дар ин пандҳо кадом калимаҳо дорои ин ё он синониманд.

1. Нахуст аз касби дониш баҳравар шав,

Зи ҷаҳлободи нодонӣ бадар шав...

(*Ҷомӣ*)

2. Аз гуруснагӣ мурдан беҳ аз он, ки аз нони сифла сер шудан (У.Кайковус).

3. Бар дари нокас қадам ҳаргиз мабар,
В – ар бубинӣ, ҳам мапурс аз вай хабар.
(Ф. Аттор)

4. Макун бо аҳли чаҳл, эй ёр, сӯҳбат,
Ки з – он сӯҳбат расӣ ҳар дам ба меҳнат.
(Н. Хусрав)

5. Коҳилиро ҳар кӣ созад пешае,
Ояд аз хорӣ ба пояш тешае.
(Ф. Аттор)

6. Заҳмати сармову сардӣ моҳи дай
Бар умеди навбаҳоре мекашам.
(Анварӣ)

7. Агар сулҳ хоҳад аз ӯ, сар мапеч,
В – агар ҷанг ҷӯяд, инон бармапеч.
(Саъдӣ)

Супориш. 1. Интиҳобан 3 – 4 панди болоро аз ёд кунед.

Машқи 31. Мисолҳоро бо диққат хонда, муайян кунед, ки дар ҳар яки онҳо кадом калимаҳо зидмаъноанд?

1. То ранҷ таҳаммул накуний, ганҷ набинӣ,
То шаб наравад, рӯз падидор набошад.
(Саъдӣ)

* * *

2. Некбахт он касе, ки доду бихӯрд,
Бадбахт он ки ӯ надоду нахӯрд.
(Рӯдакӣ)

* * *

3. Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад.
(Фирдавсӣ)

* * *

4. Чу пухта шавад, талх ширин шавад,
Ба дониш сухан гавҳарогин шавад.
(Абӯшақури Балхӣ)

* * *

5. Мар онро, ки дониш бувад, тӯша бурд,
Бимирад танаш, ном ҳаргиз намурд. (Фирдавсӣ)

* * *

6. Донӣ, ки сухандон кӣ бувад? Он ки бидонад,
Бадро зи наку, боз накуро зи накутар.

(Ҷомӣ)

* * *

7. Чу некию бадӣ бечустуҷӯ нест,
Накуӣ кун, ки бад кардан наку нест.

(Х. Деҳлавӣ)

* * *

8. Хуш он кас, ки оби рухи худ нарахт,
Ба некаш рух оварду аз бад гурахт.

(Ҷомӣ)

* * *

9. Нек кун, то нек пеш ояд туро,
Бад мақун то бад нафарсояд туро!

(Ҷомӣ)

Савол ва супоришҳо: 1. Интихобан 3-4 тои ин пандҳоро аз ёд карда, антонимҳояшонро дар хотир нигоҳ доред. 2. Антоним чист?

Машқи 32. Ҷумлаҳоро навишта, ба зери калимаҳои антонимӣ хат кашед.

1. Фотима дар хамгашти роҳ ба пастию баландӣ, ба сӯи воҳаи Норақ нигарист. 2. Чароғҳои сафеду сурхи он аз дур ниҳоят хурд ва камнур метофтанд (Ф.М.). 3. Нодирҷон бист дона тухми майдари ба понздаҳо калонаш иваз карда омадааст. 4. Ҳайдарҷон гумон мекард, ки уро масхара медоранд, аз ин мулоҳиза худ ба худ сурху сафед мешуд. 5. Вай неку бад ва наву кӯхнаро нағз фарқ кунанда метавонист (Ф.М.). 6. ...номи ӯ солҳо инҷониб вирди забони садҳо марду зани дӯст ва душман буд. 7. ...дили Ҳурмат пур мешавад, ашк ба гулӯяш мепечад – ҳам талх ва ҳам ширин, чӣ ҳол аст ин?! (У.К.)

Савол ва супоришҳо: 1. Калимаҳои антонимии ишоракардаатонро шарҳ диҳед. 2. Антоним чист?

Машқи 33. Калимаҳои зеринро бо антонимашон нависед. Намуна: паст – баланд, ...

паст, туруш, сурх, торик, шаб, талх, сиёҳ, бад, доно, боақл, бомаърифат, босавод, базеб, пур, гарм, суст, нотавон,

боҳавсала, боирода, боғайрат, обод, дароз, серхаракат, сергап, хурсандӣ, боҳунар, пир, ғафс, рӯшноӣ, ғаёол, зимистон, барвакт, боло, калон, далер, пеш, арзон.

Супориш: 1. Аз худ се-чор чумла тартиб диҳед, ки ҳар қадам дорои калимаҳои антонимӣ бошад.

Машқи 34. Зарбулмасалу мақолҳоро ифоданок хонда, маънидод кунед.

1. Дӯст гирёнда гап мезанад, душман хандона.
2. Имрӯз туро дард мекунад, фардо туро мард мекунад.
3. Камқувват аз беқувват пештар мушт мебардорад.
4. Кори нокардари карда ҳисоб макун.
5. Абрезуи бегоҳ – офтоби пагоҳ.
6. Аввал баҳор, охир ҳазон.
7. Бо одами нобовар неку бад баробар.
8. Нодон сухан кунад, доно киёс.
9. Пур дону кам гӯй.
10. Салом аз хурду калом аз калон.
11. Аз бад – касофат, аз нек – шарофат.
12. Аз дӯсти нодон душмани доно беҳ.
13. Аз мард монад симу зар, аз номардон – дарди сар.

Савол ва супоришҳо: 1. Ба зери антонимҳо хат кашед. 2. Дар бораи аҳамияти антонимҳо дар нутқ ва асарҳои бадеӣ чӣ медонед?

Машқи 35. Аз антонимҳои чуфти зерин истифода бурда аз худ чумлаҳо тартиб диҳед.

пасту баланд, ширину талх, шабу рӯз, дӯсту душман, донову нодон, боақлу беақл, бомаърифату бемаърифат, бамавриду бемаврид, хурду калон, беҳунару боҳунар, дониставу надониста.

Супориш: Аз худ низ ба дафтаратон се - чор чуфти калимаҳои антонимино нависед.

МАТНУ МИСОЛҲО БАРОИ ТАКРОР, ТАҲЛИЛ ВА ДИКТАНТ

1. Боди сабук мевазид ва ба димоғи кас як бӯи хуши нозуке-ро меовард (С.А.). 2. Ҳақим Фирдавсии бузург бо «Шоҳнома» - и худ дар тамоми дунё машҳур гардид. 3. Ҳаво дар ғояти хубӣ буд, насими форама аз киштзорҳо ва чорбоғҳо вазида бӯи хуши майсаҳои гандуму ҷав, накҳати сабзаҳои худрӯи лаби ҷӯйро ба димоғи кас монанди як ҷони тоза мерасонид (С.А.). 4. Дар деҳаи мо чунон доирадастон ҳастанд, ки аз хурушидани доира шунавандаро ба осмон мебароваранд ва дар дили ӯ аз дарду алам гама андӯх гарде намегузоранд (С.А.). 5. Ин ҳаёлҳои талху ширин, ин гумонҳои неку бад ва ин васвасаҳои пурташвиш, ки ошиқи шайдое аз худ дур карда наметавонад, Одинаи бехонумонро лаҳзае ба ҳоли худ ором намегузошт (С.А.). 6. Кадом вақт гург ба гӯсфанд, шағол ба мурғ, гурба ба муш маслиҳати хуб додаст, ки инҳо ба Бозор диҳанд (С.А.). 7. Хуршед боз ба ҳонаи мо омаду дарро боз карда даромад.

Фурутанӣ ва афзудани ҳунар

Бидон ва огоҳ бош, эй писар, ки мардуми беҳунар доим бе суд бошад чун магелон, ки тан дораду соя надорад, на худро суд кунад ва на гайро...

Бидон, ки аз ҳама ҳунарҳо беҳтарин ҳунаре сухан гуфтан аст... Чун ин бидонистӣ, зуфонро (забонро) ба ҳубиву ҳунар омӯхта кун ва ҷуз хубӣ гуфтан, зуфонро одат макун, ки зувони ту доим ҳамон гӯяд, ки ту ӯро бар он дошта бошӣ ва одат кунӣ, ки гуфтаанд: «Ҳар ки зувони ӯ хуштар, ҳавоҳои ӯ бештар». Ва бо ҳама ҳунарҳо ҷаҳд кун то сухан ба ҷойгоҳ гӯйӣ, ки сухан на бар ҷойгоҳ, агарчӣ хуб бошад, зишт намояд. Ва аз сухани бефоида дурӣ гузин, ки сухани бесуд ҳама зиён бошад ва сухан, ки аз вай бӯи дурӯғ ояд, бӯи ҳунар наояд, ногуфта беҳтар. Аммо сухан нопурсида мағӯй ва аз гуфтори хира парҳез кун ва чун боз пурсанд, ҷуз рост мағӯй. Ва то нахоҳанд, касро насихат макун ва панд мадеҳ хоса он касро, ки панд нашунавад... (Кайковус).

Машқи 36. Ҷумлаҳоро бодикқат кироат намуда, ба зери воҳидҳои фразеологӣ (таъбирҳо) хат кашед.

1. Он рӯз тақрибан ним соат бо завқи бениҳоят ба экран чашм дӯхта, ҳар замон аз оринчам дошта, ё ба китфам китф зада, маро аз шодмонии худ огоҳ менамуд. 2. Инак, он рӯз ҷӯраам аз шодию фараҳ дар куртааш базӯр меғунчид, ман ҳам ба хурсандии ӯ шарик будам. 3. Вале бегоҳӣ Ҳайдарҷон аз саҳро бо хавоси парешон ва димоғи сӯхта баргашт. 4. Ихтиёрат, ҳар чӣ гӯӣ, майлаш, лекин як дами гарм паз, ки шикам нақора менавозад. 5. Ҷунон аз чизе истиҳола карда, забон хоида монд. 6. Гапи шуморо онҳо мебардоранд. 7. Хоби як вақтҳо дидаам ба хотир омада, дилам так кашида рафт. 8. Сайёра Муродро дида, муддате дасту по гум карда монд. 9. Акнун вақт расид, ки ба шумоён тугуни диламро кушоям, гап занам, маслиҳат талабам (Ҷ.И.). 10. Бояд хамаи мо ӯро иззату ҳурмат кунем, аммо иззату ҳурмат гуфта фукаша ба осмон бардошта мондан ҳам хуб нест (Ф.Н.).

Савол ва суноршиҳо: 1. Маънои аслии воҳидҳои фразеологӣ дар мисолҳои боло бударо шарҳ диҳед. 2. Чиро воҳидҳои фразеологӣ меноманд?

Машқи 37. Аз худ ҷумлаҳое тартиб диҳед, ки дар ҳар қадом яке аз ин таъбирҳо истифода шуда бошанд.

дар байн даромадан, ақли касеро дуздидан, ба гап ғалтидан, аз байни нохун чирк кофтан, барги сабз, ғами касе ё чизеро хурдан, чашм ба роҳ доштан, чашм давондан, хирмани кӯҳнаро бод кардан, хаспӯш кардан, хари касе аз лой гузаштан, касеро мулоим кардан, мӯйро аз хамир ҷудо кардан, мӯйлаби касеро табар набуридан.

Савол: Дар бораи фарқи воҳидҳои фразеологӣ аз калимаҳои маҷозӣ чӣ медонед?

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОӢР БА ФАСЛИ «КАЛИМА» (ЛУФАТ)

1. Қоидаи зерин ба чӣ тааллуқ дорад?: «Калимаҳое, ки шаклан якхелаву мазмунан гуногунмаъноанд,...».
 - а) ба синоним
 - б) ба антоним

- в) ба омоним
2. Дар кадоми ин сатрҳо танҳо калимаҳои синонимӣ оварда шудаанд?
- а) ҷаҳон, баланд
б) дур (р), гавҳар
в) азим, азиз
3. Таркиби **шабу рӯз** ба чӣ дахл дорад?
- а) ба синоним
б) ба антоним
в) ба омоним
4. Вожаҳои гул ва шона дорои чӣ гуна калимаҳоянд?
- а) синонимӣ
б) антонимӣ
в) омонимӣ
5. Қоидаи зерин ба чӣ тааллуқ дорад?: «Калимаҳое, ки шаклан гуногуну мазмунан якхелаанд, ...».
- а) ба синоним
б) ба антоним
в) ба омоним
6. Таркибҳои ҷуфти хурду калон, пиру ҷавон, пасту баланд ба гурӯҳи кадом калимаҳо мансубанд?
- а) ба синонимҳо
б) ба антонимҳо
в) ба омонимҳо
7. Қоидаи зерин ба чӣ тааллуқ дорад?: «Калимаҳое, ки муқобилмаъ-ноянд, ...».
- а) ба синоним
б) ба антоним
в) ба омоним
8. Дар ибораҳои сухани ширин, сухани пуч калимаҳои ширин, пуч ба кадом маъно омадааст?
- а) ба маънои асли
б) ба маънои синонимӣ
в) ба маънои маҷозӣ
9. Таркибҳои ҷашмак задан, ҷашм дӯхтан, дил сӯхтан чӣ номида мешаванд?
- а) синоним
б) антоним
в) воҳиди фразеологӣ

10. Таркибҳои одобу ахлоқ, азобу машаққат, ғаму андӯх чӣ номида мешаванд?

а) ҷуфтҳои синонимӣ

б) ҷуфтҳои антонимӣ

в) ҷуфтҳои омонимӣ

МОРФОЛОГИЯ

ТАРКИБИ КАЛИМА ВА КАЛИМАСОЗӢ

Машқи 38. Матнро хонед ва дар он таркиби ҳар як калима (реша, суффикс, префикс, бандак) – ро шифоҳӣ шарҳ диҳед.

Шаби эҷод

... Дар хилвати ҳучраи даруни боғ сухан офарида мешавад. Насри хушкӯ беранги дostonҳо ба назми тари рангин табдил меёбад. Дostonҳо мисли дарахте, ки аз зимистон баромада, дар баҳорон андоми бараҳнаашро бо шоху барги сабз мелӯшонанд ва гулафшон мешавад, ба зевари шеър ораста мегарданд... Дар варақҳои назми мутантани размии шоир шохон ва ҷаҳонпахлавонони бostonии Аҷам зинда гардида, корномаҳои аҷоибашонро ба шоир нақл мекунанд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Калима аз ҷиҳати таркиб ба чанд гурӯҳ ҷудо мешавад? 2. Таркиби калимаҳоро дар ибораҳои варақҳои назм ва ҷаҳонпахлавони бostonӣ бо аломатҳои шартӣ ишора кунед.

Машқи 39. Ҷумлаҳоро навишта, дар калимаҳои ба зерашон хат кашида асос ва бандакҳоро бо аломатҳои шартӣ ишора кунед.

1. Кӯҳҳо дар ҳамаи фаслҳо зебоянд. 2. Ҳар касе, ки ба оғӯши кӯҳсор меафтад, аз лидани қуллаҳои бовиқору баланд, зебою мафтунгар дар ҳайрат мемонад. 3. Офтоби ҷаҳонтоб оҳиста – оҳиста дар паси кӯҳсор фуру рафта, дар фазои беғубори деҳот шафақи лоларанг намудор мешавад (Ҷ.И.). 4. Бачаи ноқобил заҳмати падару модар аст. 5. Одами бекор - дарахти бебор (Зарб.). 6. Аз танбалию бекорагардӣ одамон ҳам норозӣ, ҳам

андӯхманд мегарданд (Л.Толстой). 7. Бачагони хӯшачин бандчаҳои хӯшашонро бардошта ба қишлоқҳои худ равон шуданд (С.У.). 8. Зани ноаҳлу номехрубон ва бемаърифат мардро заиф ва номехрубон месозад. 9. Зани оқилу доно душманонро дӯст ва дӯстонро дӯстгар мегардонад (Фазилати дуои модар). 10 Ҳар кӣ дар зиндагонӣ нонаш нахӯранд, чун бимирад номаш набаранд (Саъдӣ).

Савол ва супоришҳо: 1. Таърифи асос ва бандакро гӯед. 2. Ба асоси калима чиҳо дохил мешавад?

Машқи 40. Бо истифода аз суффикс ва префиксҳои зерин калимаҳо тартиб диҳед.

- истон, - дон, - зор, - сор, - чӣ, - гар, - гарӣ, бо -, бе -, ба-, но -, ҳам- .

Савол ва супоришҳо: 1. Таърифи суффикс ва префиксро гӯед. 2. 3- 4 ҷумла тартиб диҳед, ки дар онҳо чанде аз калимаҳои бо ин суффиксу префиксҳои сохтаатон истифода шуда бошанд.

Машқи 41. Пандҳоро ифоданок хонда маънидод намоед. Сониян, дар ҳар калимаи дорои бандаке буда хели бандакҳоро шифоҳӣ шарҳ диҳед.

1. Нодонтар аз он мардум набошад, ки яке аз кеҳтарӣ ба меҳтарӣ бирасида бошад, ҳамчунон ба сӯйи ӯ ба чашми кеҳтарӣ нигаранд. 2. Агар хоҳӣ, ки бар дилат ҷароҳат нарасад, бо ҳеч нодон мунозира макун. 3. Агар хоҳӣ, ки аз пушаймонии дароз эмин гардӣ, ба ҳавои дил кор макун (Анӯшервони Одил). 4. Мол аз баҳри осоиши умр аст, на умр аз баҳри гирд кардани мол (Саъдӣ). 5. Ҳарчанд сари харро дар ташти зар гиранд, аммо дарозии гӯши вай гувоҳи ҳол аст (Шоҳин).

Савол ва супоришҳо: 1.Таркиби калимаҳоро дар ибораҳои пушаймонии дароз ва дарозии гӯш бо аломатҳои шартӣ ишора кунед. 2. Дар забони тоҷикӣ чанд хел бандак мавҷуд аст? Онҳоро номбар кунед.

Машқи 42. Матро навишта, сохти калимаҳои ишорашуда-ро шифоҳӣ шарҳ диҳед.

Сухандон ва сухангӯй

....Пас пушту рӯи сухан ниғаҳ бояд дошт ва ҳар чӣ гӯйӣ, ба некӯтари вачҳе бояд гуфт то ҳам сухангӯй бошиву ҳам сухандон. Ва агар сухане гӯиву надонӣ, чӣ ту бошӣ, чӣ он мурғе, ки уро тӯтӣ хонанд, ки вай низ сухангӯй аст, аммо сухандон нест. Ва сухангӯю сухандон он бувад, ки ҳар чӣ у бигӯяд, мардумонро маълум шавад, то аз ҷумлаи оқилон бошад. Вагарна ӯ чунон баҳимае бошад, на мардум. Аммо суханро бузург дон, ки аз осмон сухан омад. Ва ҳар суханро ки бидонӣ, аз ҷойгоҳ он суханро дарег мадор ва ба ноҷойгоҳ зоеъ макун, то бар дониш ситам накарда бошӣ. Аммо ҳар чӣ гӯйӣ, рост гӯй ва даъваткунандаи бемаънӣ мабош (Кайковус).

Савол ва супоришҳо. 1. Аз худ дутогӣ калимаи сохта ва мураккабро номбар кунед. 2. Калима аз ҷиҳати сохт чанд хел мешавад? 3. Таърифи калимаҳои содда, сохта ва мураккабро як – як гӯед.

Машқи 43. Нависед ва тарзи сохта шудани калимаҳои сохтаю мураккабро шарҳ диҳед.

парҳезкор, пухтакор, серкор, серсоҳа, ҳамкор, ҳамсабақ, ҳамтабақ, нодон, нодонӣ, донишманд, хирадманд, хунарманд, саховатпеша, дасткушод, беақл, беақлӣ, боақл, боақлӣ, кафгир, дастгир, моҳигир, китобдор, китобхона, ошпаз, ошпазхона, нонпазхона, кӯхистон, кӯхистонӣ, нотарсӣ, далерӣ, мардӣ, ноӯҳдабаро, гулдон, гулзор, гулафшон, гулистон.

Супориш: Аз худ калимаҳоеро номбар кунед, ки дорои префиксҳои ҳам-, бо-, бе-, но- ва суффиксҳои -истон, -дон, -манд бошанд.

ҲИССАҲОИ НУТҚ

Таблицсаи 1

Машқи 44. Нависед, ба зери ҳиссаҳои мустақили нутқ як ва ба зери ҳиссаҳои номустақили нутқ ду хат кашед.

Қозизода аз он пеш ба Ҳирот наёмада буд ва мардуми он чоро ва аз ин ҷумла Ҷомиро намешинохт. Дар хаёли ӯ Ҷомӣ монанди уламои бузурги он замон дар зери чомаҳои пурқиммат ва дастори бузург чилва менамуд. Аммо Ҷомӣ дар тобистон ва зимистон чомаи оддии пахтадор мепӯшид ва бар сар тоқӣ ниҳода, бар вай ду – се печ дасторчаи хурде мепечонд. Миёни худро бо фӯттаи хаммомиён мебаст ва ду нӯги фӯтаро аз пеш овезон мегузошт. Бар даст асои чавбеде мегирифт, ки аз коматаш як вачаб баландтар буд (Восифӣ).

Савол ва супоришҳо: 1. Сохти калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед. 2. Ҳиссаҳои мустақили нутқ кадомҳоянд? 3. Ҳиссаҳои номустақили нутқ чӣ?

Машқи 45. Пандҳоро ифоданок кироат намуда, маънидод намоед.

1. Модар оинаест, ки фарзанд дар вай кулли хислатҳои баду неки худро мебинад. 2. Коре, ки бе панди модар анҷом мелази-

рад, гарчи олист, файзу баракат надорад. 3. Давои маризии мард лафзи ширину чехраи кушоди зан аст. 4. Марде, ки танҳо ба амри зан кор ва зиндагӣ мекунад, вай ҳам зан аст. 5. Зане, ки зиёд ҳарф мезанад, осиебери монад, ки чарх мезанаду дон надорад (Фаз.дуои модар).

6. Куш, то халқро ба кор ой,
То ба хулқат чаҳон биорой.

(Н.Ганҷавӣ)

7. Нӯше, ки ҳавас мекунӣ аз суфраи золим,
Нешест, ки аз хонаи занбур барояд.

(Сайидо)

Савол ва супоришҳо: 1. Аҳамияти ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқро дар ду байти охир шарҳ диҳед. 2. Дар бораи фарқи ҳиссаҳои мустақили нутқ аз ҳиссаҳои номустақил чӣ медонед?

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ОИД БА ТАРКИБИ КАЛИМА ВА ҲИССАҲОИ НУТҚ

1. «Он ҳиссаи калима, ки пас аз реша омада, калимаи нав месозад, ...» чӣ ном дорад?
 - а) реша
 - б) суффикс
 - в) префикс
2. Калимаи **кафгир** аз чихати сохт чӣ гуна калима аст?
 - а) содда
 - б) сохта
 - в) мураккаб
3. Калимаи **хирадманд** чӣ?
 - а) мураккаб
 - б) содда
 - в) сохта
4. «Он ҳиссаи калима, ки пеш аз реша омада, калимаи нав месозад, ...» чӣ ном дорад?
 - а) реша
 - б) суффикс
 - в) префикс
5. «Калимаҳое, ки аз ду реша ва зиёда аз он сохта шудааст, ...» чӣ ном дорад?
 - а) содда

- б) сохта
в) мураккаб
6. «Калимае, ки ғайр аз реша дорои префикс ё суффикс аст, ...» чӣ номида мешавад?
а) калимаи содда
б) калимаи сохта
в) калимаи мураккаб
7. Калимаи гулистон аз ҷихати сохт чӣ хел калима аст?
а) мураккаб
б) сохта
в) содда
8. Дар забони тоҷикӣ чанд ҳиссаи нутқ ҳаст?
а) 9 – то
б) 10 – то
в) 11 – то
9. Дар забони тоҷикӣ чанд ҳиссаи мустақили нутқ ҳаст?
а) 5 – то
б) 7 – то
в) 6 – то
10. «Он ҳиссаи калима, ки маънои асосӣ дар он аст, ...» чӣ ном дорад?
а) префикс
б) реша
в) суффикс

ИСМ

Машқи 46. Муайян кунед, ки чаро на ҳамаи исмҳои дар зер додашуда бо ҳарфи калон навишта шудаанд?

Анваров, муаллим, Сафарзода, шоир, Душанбе, шаҳр, Варзоб, дарё, Гулистон, деҳа, Панҷакент, ноҳия, «Одина», повест, «Омузгор», ҳафтанома, «Занони Тоҷикистон», маҷалла, Тоҷикистон, ҷумҳурӣ.

Супоришиҳо: 1. Аз ҳар ҷуфти калимаҳои додашуда ибора тартиб дода, ба дафтаратон нависед. Намуна: муаллим Анваров, ... 2. Исми хос ва ҷинсро таъриф кунед.

Машқи 47. Матнро навишта, ба болои исмҳои хос мухтасар и.х. ва ба болои исмҳои ҷинс и.ҷ. нависед.

... Хусайн Бойқаро, вақте ки ба исрофкорӣ ва айшу нӯш афтод, барои хубтар тороч кардани аҳоли Мир Алишерро аз дарбор ронда, ӯро ба Астробод ҳоким карда фиристод. Алишер баъд аз халос шуданаш аз Астробод аз қорҳои расмии ҳукумат тамоман даст кашида, ба эҷодиёти худ машғул шуд. Аммо зиддияти байни Алишер ва Маҷдуддин бештар ба сабаби кунҷовиҳои Маҷдуддин давом мекард ва табақаи пешрави Ҳирот – олимони ва шоирони тараққипарвар дар ин низоъҳо тарафдори Навоӣ буда, дар ҳақиқати Маҷдуддин бадгӯӣ мекарданд (С.Айнӣ. Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъулвақоъ»).

Супориш: 1. Фикратонро дар бораи умумият ва фарқи исмҳои хосу ҷинс баён кунед.

Машқи 48. Аз матн ба дафтаратон аввал исмҳои ҷондорро ва баъд исмҳои бечонро нависед.

Аммо дар ин миён воқеаи дигаре рӯй дода, қасди Маликаро пуч кард. Воқеа ин, ки шабҳангом ҳафт марди савори беяроқ аз шаҳр баромада ба сӯи урдугоҳи Саид раҳсипор шуданд. Дарвозабонҳои шаҳр ба онҳо монет нашуданд, зеро саворон руҳсатнома доштанд бо мӯҳри Малика. Лашкариёни Саид онҳоро ба нишастгоҳи амири худ бурданд. Ҷодири калон ва баланди сегонаи дарун ба даруни амир ду мил дуртар аз дарвозаи шаҳр, миёни чандин ҷодири дигар, ки дар онҳо муқаррабон, мушовирон, муҳофизонаш ҷо гирифта буданд, меистод (С.У. Ривояти сӯғдӣ).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар бораи исмҳои ҷондор ва бечон маълумот диҳед. 2. Кадом исмҳо шумораи танҳо ва кадомашон шумораи ҷамъро ифода мекунад? 3. Муайян кунед, ки дар матн боло кадом суффиксҳо дар исмҳо шумораи ҷамъро ба вучуд меоваранд.

Машқи 49. Мисолҳоро беҳато рӯбардор карда, исмҳои ишорашударо аз рӯи маъно (хосу ҷинс, ҷондору бечон, шахсу ғайришахс, танҳову ҷамъ) шарҳ диҳед.

1. Дар ин рӯзҳо Хурмат хизматгори зиёде пайдо кардааст – хизматгори ихтиёрӣ ихтиёри ӯро ба даст гирифтанд. 2. На-

зира ба хонаи Пирбой барои хостгорӣ ҳамсои дасти рост Миралиро фиристонид. 3. Баҳром се сол пеш бори аввал ба ҳамин хел илтимосгар дучор шуд ва он илтимосгар ҳамин Абдушаҳид буд, ки як нимрӯзӣ як харбузаву ним тӯрхалга мева бардошта омад (Ҷ.К.). 4. Пасу пеши иморатҳо ҳама дарахтзору гулзор буд (С.У.). 5. Аз пеши дарвозача то пешгоҳи боғча рост ба тарафи чануб як толори ангур сохта шуд (С.А.). 6. ... Сангҳое, ки ӯ мефурӯхт, ҳамагӣ арзонбаҳо ва оддӣ буданд, ки заргарҳо ё мисгарҳо харида, ба нигинкориҳои зарфҳо кор мефармуданд (С.А.). 7. Бегоҳии ҳамон рӯзе, ки мебоист дар мактаб маош меоданду лекин баъд маълум шуд, ки маошро наовардаанд, хизматгорзани мактаб Шарофатҳола ба ҳамсои худа шарду ҳасрат мекард (Ҷ.И.). 8. Пурсид, ки агар нохост, ҳамсӯхбати ӯ гирия карда монад, ӯ чӣ бояд кунад? 9. Шояд бо ҳамин роҳ бо ҳамин ҳамкорӣ ва ғамхорӣ рафикаи ҳақиқии вай шавад, ҳамхонаи вай шавад. 10. Духтарони ҳамсояҳо ҳам бо хурсандӣ ба он ҳавлӣ меоманд (Ҷ.И.).

Савол ва супоришҳо: 1. Муайян кунед, ки кадоме аз ин исмҳои ишорашуда сохтаанду кадомашон мураккаб. 2. Исмҳои шахс аз исмҳои ғайришахс чӣ тавр фарқ карда мешаванд?

Машқи 50. Пандҳоро ифоданок қироат намуда, муайян кунед, ки аз исмҳои ишорашуда кадомашон ҷисмдор (моддӣ) ва кадомашон бечисм (маънӣ) мебошанд.

1. **Точи сари** **ҷумла** **хунароҳост** **илм**,
Куфлуқшои **ҳама** **дарҳост** **илм**.

(Ҷомӣ)

2. **Дониш** **андар дил** **ҷароғи** **равшан** **аст**,
В – аз **ҳама** **бад** **бар тани** **ту** **ҷавшан** **аст**.

(Рӯдакӣ)

3. **Машварат** **идроку** **хушёрӣ** **диҳад**,
Ақлҳо **мар** **ақро** **ёрӣ** **диҳад**.

(Ҷ.Балхӣ)

4. **Тавонгарӣ** ба **хунаро** **аст**, на ба **мол** ва **бузургӣ** ба **ақл** **аст**, на ба **сол** (**Саъдӣ**).

5. Хирад бояд андар сари марди кор,
Ки тезию тундї наёяд ба кор

(Фирдавсї)

* * *

6. Дуруштї нагирад хирадманд пеш,
На сустї, ки нозил кунад қадри хеш.

(Саъдї)

* * *

7. Беҳ аз ростї дар ҷаҳон кор нест,
Ки дар гулбуни ростї хор нест.

(Саъдї)

* * *

8. Ҳамон дӯстї бо қасе кун баланд,
Ки бошад ба сахтї туро ёрманд.

(Фирдавсї)

Савол ва супоришҳо: 1. Аз худ ба дафтаратон 10 – тоғї исми моддї ва маънї нависед. 2. Дар бораи исмҳои моддї ва маънї чї медонед?

Машқи 51. Зарбулмасалу мақолҳоро бодикқат хонда, маънидод намоед.

1. Аввал таом, в – он гаҳ калом.
2. Аввал таҳқиқ, баъд боварї.
3. Дӯстї бо нотавагон мояи равшандилист.
4. Илм равшанї аст, нодонї – торикї.
5. Илм хоҳї – тақрор кун, ҳосил хоҳї – шудгор кун.
6. Интизорї бадтар аз марг аст.
7. Некї куну дар об андоз.
8. Нодонї харобкунандаи шараф аст.
9. Ноумедї кори шайтон аст.
10. Некию бадї ҳеҷ зи хотир наравад.
11. Илме, ки ба роҳи рост набарад – гумроҳист.

Савол ва супоришҳо: 1. Исмҳои моддиро бо як ва маъниро бо ду хати рост ишора кунед. 2. Фарқи исмҳои моддиро аз исмҳои маънї дар чї мебинед? 3. Аз худ ҷумлае нависед, ки до-рои ҳам исми моддї ва ҳам исми маънї бошад.

Машқи 52. Исмҳои кулли зеринро ҳангоми рӯбардор намудан бо ҷузъашон нависед. Намуна: асар – ҳикоя, роман, повест, ғазал, ...

сабзавот –
нақлиёт –
парранда –
чорво –
хазанда –
ҳашарот –
ғалладона –
алаф –
дору –
нон –
ширинӣ –
пӯшок –
фан –
дарахт –
гул –
дарранда –

Савол ва суноришҳо: 1. Аз худ мисоле нависед, ки дар он исми кулле бо ҷузъаш номбар шуда бошад.

2. Фарқи исми кул аз исми ҷузъ дар чист?

Машқи 53. Исми кул ё ҷузъ будани исмҳои ишорашударо маънидод кунед.

1. Ҷӯр ба гайр аз паррандаи хушхон буданаш, аз ҳад зиёд чолок ва бозингар ҳам будааст. 2. ... Вале хониши ҳеч кадоми онҳо ба қабки дарӣ, ба қабки маст баробар шуда наметавонад («Мурғони хушх. Тоҷ.»). 3. Мошин ду – се бор садое баровард, ки атсазании одамро ба хотир марасонид (Ф.М.). 4. Хирсе дар рӯи замин ӯро дунболагирӣ мекард (Ф.М.). 5. Рӯи ин ҳавличаро саросар буттаҳои ханӯз ношукуфтаи садбаргу савсан, дарахтҳои себу олуболуи ғарқи шукуфа фаро гирифта буд (Ф.М.). 6. Мошӣ рӯзи аввал зоғчаро дар рӯи ҳавлӣ, дар лаби кат, дидан ҳамона дар чояш тӯб барин кулӯла шуд (Р.Ҷ.). 7. Сағҳо ба хирс наздик шуда наметавонистанд, зеро ки хирс хело бадҳайбат буд.

Савол ва супоришҳо: 1. Мошин исми кул аст. Чузъҳои ин исмиро номбар кунед. 2. Исми кул чист? 3. Кадом исмҳоро исми чузъ меноманд?

Машқи 54. Чумлаҳоро бодикқат қироат намуда, эътибор диҳед, ки кадом исмҳо предметҳои номуайяно далолат кардаанд.

1. Ҳар сухане, ки ба даҳонаш ояд, менависад, ҳар гапе, ки шунавад, менависад, ҳар ҳарфе, ки аз дастнависе ба чашман расад, менависад ва ранги дастхаташ хушк нашоуда, чоп кардан меҳақад. 2. Вай гумон дорад, ки ихтирое дар илм кардааст. 3. Ба дӯст ёри расонидан фарз аст, ҳочати касеро баровардан савоб аст, дасти афтодаеро гирифтани расми одамгарист, ба шарте ки он ёри ба фоидаи хоҳиши як нафару ба зарари манфиати даҳ кас набошад. 4. Аз хушаи ангуре, ки то танги тирамоҳ дар шохи тоқ истодааст, ширинтар ангуре дар ҷаҳон нест, аз мағзи чормағзе, ки зери ҳазон мондааст, бомазатар мағзе дар олам ёфт намешавад (Ү.К.).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар исмҳое, ки предмети номаълумро ифода кардаанд, асосан, кадом суффиксро мушоҳида намудед? Исмиҳои номуайяно истифода намуда ибора ё ҷумла созед.

Машқи 55. Сохти исмиҳои зеринро шифоҳӣ шарҳ диҳед. Бо аломатҳои шартӣ таркиби калимаҳо (исмҳо) – и ба зерашон хаткашидаро ишора намоед.

даст, сахро, боғ, дарахт, гул, алаф, мактаб, об, дарё, ҷӯйбор, дарахтзор, гулзор, гулдон, одамон, ҳайвонҳо, хобгоҳ, одамгарӣ, гулистон, истгоҳ, заргар, оҳангар, коргар, ҷавонӣ, дӯстӣ, хубӣ, ҳамкор, ҳамхона, ҳамсоя, ҳамфикрӣ, сӯхтор, гуфтор, ҷовидонӣ, дониш, хониш, ҷӯб, падар, модар, майдон, яхдон, ҷӯбдаст, каф-гир, мактаббача, ошхона, китобхона, моҳигарӣ, моҳидорӣ, чорбоғ, некӣ, бадӣ, нонпазхона, Душанбешаҳр, садбарг, дутор, чормағз, гуфтугӯ, шинухез, даводав ...

Савол ва супоришҳо: 1. Тарзи навишти дигари калимаҳои китобхона ва Душанбешаҳр – ро хаттӣ нишон диҳед. 2. Дар мисолҳои боло аз ҷиҳати сохт чанд хели исмҳоро муайян намудед?

Машқи 56. Пандҳоро навишта, ба зери исмҳо хат кашид, интихобан сохти чандтои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Чаҳор чиз нишони бадбахтист: қоҳилӣ, қоҳилӣ, нокаси, бекаси. 2. Тирандозӣ – хунар, нишонзанӣ – зарар. 3. Бадтарин мардумон касест, ки дили донишмандонро ба теги забон маҷруҳ мекунад. 4. Раёю тадбир аз пири чаҳондида тавакқуъ дорад ва ҷанг аз ҷавони қоҳил. 5. Суханчин шарики шайтон асту душмани инсон. 6. Зане, ки рост меғӯяд, заҳматкашу ростқавл аст, дар роҳи ҳақ аз душворӣ ру наметобад. 7. Хонаи дурӯғгӯӣ оташ гирифт, ҳеч кас бовар накард.

8. Шохи бекор, ар ки бошад аз дарахти мевадор,

Чун наёрад бору мева, дар шумори ҳезум аст (Ҷомӣ).¹

Савол ва суноришҳо: 1. Ду – сетои пандҳоро аз ёд кунед. 2. Тарзи сохта шудани исмҳои ишорашударо шифоҳӣ шарҳ диҳед.

Луғат: тавакқуъ – ҷашмдошт, умед; орзу

Машқи 57. Мисолҳоро навишта, исмҳои сохтаро бо як ва исмҳои мураккабро бо ду хати рост ишора кунед.

1. Онҳо ба соҳибхона, ки ноҳинҷорнамо рост меистод, бо табассумҳои зӯрбазӯраки сардакак хайру хуш карда баромада рафтанд (Ҷ.К.). 2. Дар кабинаи автомобили боркаш ду кас менишаст – ронанда ва точикдӯхтаре дар либоси дӯхти шахрӣ (Ф.М.). 3. Дар оҳанхтаи мудаввари сари сепо аломати хитоб кашида шуда буд (Ф.М.). 4. Чунон ки чун аз хон бархезанд, бисёрхӯру камхӯр ҳама сер бошанд (Кайковус). 5. Вай боварӣ дошт, ки пирамард чорсад дирамро бо фоиди беш аз дусолаш дода наметавонаду аз талабаш дар меғузарад (С.У.).

Савол ва суноришҳо: 1. Исмҳои ишорашударо аз рӯи хелашон (ҷондору бечон, моддӣ ва маънӣ) шарҳ диҳед.

2. Исми мураккаб чист?

Машқи 58. Мисолҳоро навишта, ба зери исмҳои таркибӣ хат кашед.

1. Дар маҷаллаи «Маърифати омӯзгор» ҳар моҳ барои омӯзгорон мақолаҳои муфид ҷоп мешаванд. 2. Бемор аз дарди дандон басо нолиш мекард. 3. Ҳуҷҷатҳои муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар дар рӯзномаи «Садои мардум» баррасӣ

мешаванд. 4. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бори аввал ба Садриддин Айнӣ номи «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд. 5. Корвонҳои бозаргонии Суғдиён «Роҳи абрешим» - и Саҳрои Кабирро, ки бо вай абрешими Хитой ба Эрон ва Рум бурда мешуд, мепаймуданд.

Савол ва суноршиҳо: 1. Дар бораи сохти исмҳо маълумот диҳед.

2. Аз худ ҷумлае гӯед, ки дорои як исми таркибие бошад. 3. Исми таркибӣ аз исми мураккаб чӣ фарқ дорад?

Машқи 59. Матро бодикқат хонда, вазифаи синтаксисии исмҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

Қарордоди амир

Ҷурду Саид бинни Усмон чун лашкари малах дар роҳи худ хама чизи хӯрданиро хӯрда, нохӯрданиро хоида, киштҳоро помол ва деҳаю ҷароғоҳхоро аз ҷинси чорпо холӣ намуда, ба сӯи Бухоро ҳаракат мекард.

Амир дар миёнаи қувваи асосии лашкараш ва талоя (дастаи пешгард) гоҳ зинсавору гоҳе дар тахти равоҷ нишаста меомад. Тахти равони ӯро даҳ ғуломи ҳабашӣ мебардоштанд. Вай қарор дода буд, ки дар Бухоро зиёд таваққуф накунад, бо бухориён ба ҷанг надарояд ва машғули гораи нашавад, балки дуртар ба Самарқанд равад.

Савол ва суноршиҳо: 1. Исмҳои ишорашударо аз рӯи маъно ба ҳелҳо ҷудо кунед. 2. Ҷаро исмҳо дар ҷумла бештар ба вазифаи мубтадо ва пурқунанда меоянд?

МАТН БАРОИ ТАҲЛИЛИ ПУРРАИ БОБИ «ИСМ»

Хонаводаи деҳнишин

Шаҳри Тӯс дар дараи Кашфрӯд, дар мобайни ду силсилаи кӯҳи мувозӣ, қарор гирифта, пас аз Нишопур дуввумин шаҳри калони Хуросони Ғарбӣ будааст. Иқлими вилоятро нафаси ҳарду кӯҳи кулласафед ва насими рӯди пуроби тезҷараён мӯътадил

медоранд. Обу ҳавои мусоид дар саросари вилоят парварандаи зироату боғдорист. Тус ва рустоҳо – дехкадаҳои атрофи он – хама хушбоду ҳаво, сердолу дарахтанд. Шаҳр ҳамноми қаҳрамони машҳури «Шоҳнома» аст: тӯсиён Туси паҳлавонро бунёдгари шаҳрашон медонистанд. Аз рӯи ривоятҳо, замоне он паҳлавон ва лашкаркаш ба газаби шоҳ Кайхусрав гирифтор шуда, гурехта ба Хуросон паноҳида, дар он диёр ба қанори Кашфруд он шаҳрро бунёд карда будааст. Тусро шаҳри шоирон ва олимон меномиданд: дар маҳфилҳо овози шоирон баланд, дар маҷлису мадрасаҳо мунозираи олимон дар авҷ буд (С.У. Фирдавси).

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА БОБИ «ИСМ»

1. «Он ҳиссаи нутқ, ки номи предмет (ашёҳо) – ро ифода карда, ба саволҳои кӣ? (киҳо?), чӣ? (чиҳо?) ҷавоб мешавад, ...» чӣ ном дорад?
 - а) сифат
 - б) исм
 - в) ҷонишин
2. Исмҳо аз ҷиҳати сохт чанд хел мешаванд?
 - а) ду хел
 - б) се хел
 - в) чор хел
3. Ҷамъбандии исмҳо ба воситаи кадом суффиксҳо сурат мегирад?
 - а) бо суффиксҳои – **ҷӣ**, - **гар**, - **гор**, - **анда**
 - б) бо суффиксҳои – **гоҳ**, - **зор**, - **истон**, - **дон**
 - в) бо суффиксҳои – **ҳо**, - **он**, (- **ён**, - **вон**, - **гон**)
4. «Исмҳое, ки номи предметҳои ҷисмдорро ифода мекунанд, ... », чӣ ном доранд?
 - а) исми ҷузъ
 - б) исми моддӣ
 - в) исми маънӣ
5. «Исмҳое, ки аломат, ҳолат, ҳаракат ва ё мавҷудияти онҳоро танҳо ба воситаи ақл эҳсос мекунем, ...» чӣ ном доранд?
 - а) исми ҷузъ
 - б) исми моддӣ

- в) исми маънӣ
6. Калимаҳои **некӣ, бадӣ, тезӣ, далерӣ, илм, дониш, ғалаба** ва амсоли онҳо ба кадом навъи исмҳо тааллуқ доранд?
- а) ба исмҳои кул
б) ба исмҳои моддӣ
в) ба исмҳои маънӣ
7. Номи умумии предметҳои ҳамчинсро чӣ меноманд?
- а) исми хос
б) исми ҷинс
в) исми шахс
8. Номи яке аз исмҳои кулро чӣ меноманд?
- а) исми ҷузъ
б) исми кул
в) исми маънӣ
9. Ифодаи номуайяни дар исмҳо ба воситаи кадом ҳиссаҳо ифода меёбад?
- а) бо – гар, - дон
б) бо – е, - як,
в) бо – ҷӣ, - ҳо
10. «Исмҳое, ки номи маҳсули яке аз предметҳои ҳамчинсро ифода мекунад, ...» чӣ меноманд?
- а) исми хос
б) исми ҷинс
в) исми моддӣ
11. Дар забони тоҷикӣ кадом исмҳо ба саволҳои кӣ?, кӣҳо? ҷавоб мешаванд?
- а) исми хос
б) исми ҷинс
в) исми шахс
12. Суффиксҳои – **ҷӣ, - гар, - гор, - анда** чӣ гуна исмҳоро месозанд?
- а) исмҳои макон ва фаровонӣ
б) исмҳои касбу кор ва машғулият
в) исмҳои хурдию навозиш
13. Кадом префикс калимаи нав сохта, асосан, шахсро далолат мекунад?
- а) префикси **бо** -
б) префикси **но** -
в) префикси **ҳам** -

14. Калимаҳои гулоб, сардор, саркор, гилембоф, кафгир, себқоқ, тоҷикбача аз ҷиҳати сохт кадом хели исмҳоро ташкил медиҳанд?
- исмҳои соддаро
 - исмҳои сохтаро
 - исмҳои мураккабро
15. Кадом исмҳо бо ҳарфи калон навишта мешаванд?
- исмҳои хос
 - исмҳои чинс
 - исмҳои кул

СИФАТ

Таблицсаи 2

Машқи 60. Матро бодикқат хонда, сифатҳояшро муайян намуда, тариқи саволгузорӣ аниқ кунед, ки онҳо ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд ва бар эзоҳи кадом ҳиссаи нутқ омадаанд.

Аз паси кӯҳи баланд моҳ баромад, вай мисоли табақи заррин буд, нури тиллоӣ мепошид. Бо вучуди пуррагӣ ва шаъшаа-

пошии худ, нури вай заиф буд, ба қадре ки Зайнаб ба соати дастии худ нигоҳ карда, чанд будани соатро фаҳмида натавонист...

Қишлоқи Лолазор чӣ чойи хуб аст! Ана, шаббодаи форам мевазад, ба димоғи кас бӯйи хуши гул ва фараҳи баҳорро мерасонад. Аз канори роҳ шилдир – шилдири оби ҷӯй ба гуш мерасад. Барғони тару тозаи дарахтон шибир – шибирқунон ба ҳамдигар афсона мегӯянд (Ҷ.И.).

Савол ва супоришҳо: 1. Ибораҳоеро, ки дар таркибашон сифат доранд, рӯбардор кунед. 2. Аз худ ҷумлае созед, ки дар он як – дутоӣ чунин ибораҳо истифода шуда бошанд. 3. Сифат аз исм бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунад? 4. Сифатҳо бо исм чӣ тавр алоқаманд мешудаанд?

Машқи 61. Ҷумлаҳоро рӯбардор намуда, ба болои сифатҳои асли мухтасар **с.а.**, ба болои сифатҳои нисбӣ **с.н.** нависед.

1. Ҳозир **ӯ** аз кори пурзаҳмат не, аз сӯхбати нофорам, сухани беҳуда ва илтимосҳои бечона монда шуд ва **гӯё** кори дилнохоҳе карда бошад, тамоми узвҳои баданаш ланҷу таъаш хира буд. 2. Ҳавлии **ӯ** дар як гушаи кӯҳнаи шаҳр, ки кӯчаҳои тангу иморати пастак дорад ва деворҳои поҳсаю хиштиаш қариб ба ҳам часпидаанд, воқеъ гардидааст (**Ҷ.К.**). 3. Вале хониши ҳеч кадоми онҳо ба кабқи дарӣ, ба кабқи маст баробар шуда наметавонад. 4. Оби соф ва бегубори дарёча имрӯз аз таъсири борони дишаба андаке лойолуд гашта, шӯхтар ва бечавлонтар шуда буд. 4. Он рӯз ҳаво чунон соф ва бегубор, офтоб чунон форам ва лаззатбахш буд, ки гумон мекардед баҳор аст (**Ф.М.**).

Савол ва супоришҳо: 1. Сифати аслии чист? 2. Кадом сифатҳоро нисбӣ меноманд? 3. Ба сифатҳои аслии ва нисбии дар матн буда аз худ исми мувофиқ ҳамроҳ намуда, ибораҳо созед.

Намуна: **баланд** - овози баланд,...

Машқи 62. Ба исмҳои зерин сифатҳои мувофиқ ёфта, ибораҳо созед.

одам, талаба, китоб, мактаб, синф, дарё, об, дашт, кӯҳ, дарахт, гул, себ, ангур, девор, панҷара, кат, дар, офтоба, табак.

Савол ва супоришҳо: 1. Ибораҳои сохтаатонро истифода бурда аз худ ҷумлаҳо тартиб диҳед. 2. Дар бораи умумият ва фарқи сифатҳои аслию нисбӣ чӣ медонед? Бо як - ду мисол фаҳмонед.

Машқи 63. Мисолҳоро хонда, сифатҳояшро, аз ҷумла дараҷаи сифатҳои аслиро, шарҳ диҳед.

1. Зани фозил он аст, ки шавҳарашро на аз рӯи молу амвол, балки чун шавҳар эҳтиромаш медорад. 2. Бехтарину гаронтарин гавҳар ашқи модар аст. 3. Бехтарин зан он аст, ки тақводору фидокор ва фурунафс аст. 4. Зани некандешу меҳрубону кушодарӯй ҳар ноаҳро аҳл мекунад. 5. Бехтарин садое, ки тифлро хомӯш месозад, аллаи модар аст. 6. Хушбахтарину бадавлаттарин фарзанд он аст, ки сахару бегоҳ худро дар сари миз бо падару модар мебинад. 7. Зан зебост, аммо хирад уро зеботар мегардонад. 8. Дар рӯи замин аз модар муқаддастар, гуворотар ва муқаррамтар гавҳаре нест ва наоҳад буд (Фаз. дуои модар).

Савол ва супоришҳо: 1. Аз худ ду ҷумла нависед, ки дорои сифати дараҷаи олий бошанд. 2. Дар бораи фарқи сифати асли аз нисбӣ маълумот диҳед.

Машқи 64. Мисолҳоро навишта, ба зерӣ дараҷаи киёӣ ва олии сифат хат кашед.

1. Он гуна себи ниҳоят ширину хушбӯӣ фақат дар ин вилоят бор меоварад. 2. Ин мушоираи се шоири машҳуртарини замон ба зудӣ дар шаҳр овоза гардид. 3. Мақоми «Шоҳнома» дар бандиттарин дараҷоти суҳанварӣ ва рафеътарин пояи арҷмандист, султонам (С.У.). 4. Имом марди миёнсоли ниҳоят қаддарозе буд, қади Фирдавсӣ базӯр то нуғи риши ӯ мерасид. 5. Бо Фирдавсӣ дар мунозира шудан кори осоне нест, вай ниҳоят донишманди гузарост, ҳақим аст (С.У.). 6. Падарам ин бинои истиқоматии ҷудоғонаи аз ҳад зиёд зебо ва аз ҳад зиёд калонро рад карда, хонаи дигарро интиҳоб намуд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Аз худ як - дутогӣ ҷумла нависед, ки чанде аз сифатҳои дар мисолҳои боло буда истифода шуда бошанд. 2. Дараҷаи олии сифат чӣ тавр ифода меёбад?

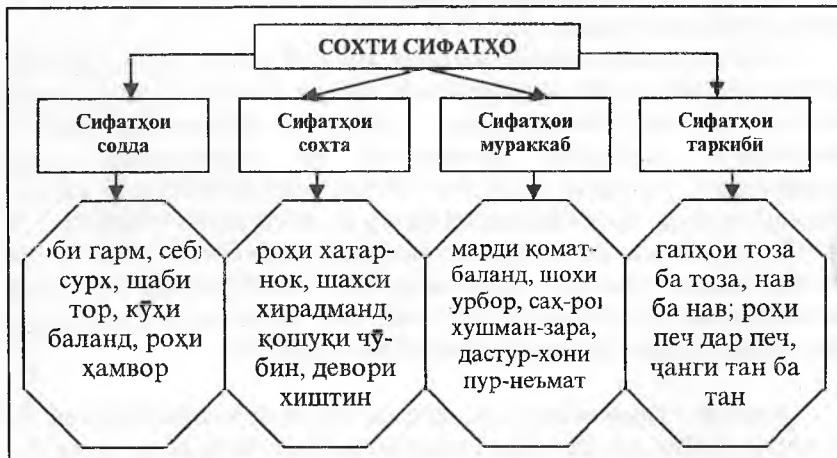
Машки 65. Аз ҳар ҷумла сифатҳоро муайян намуда, сохташро шифоҳӣ шарҳ диҳед.

1. Рӯшноии нав, хушбахтона, ба сари мо ҳам тофта буд. 2. Вай хоначаи ҷубинро нишон дода, ба пирамард ким – ҷӣ гуфт (С.У.). 3. Абу Дулаф аз хӯрчини худ як ҳамёни чармини пурро бароварда назди Фирдавсӣ гузошт (С.У.). 4. Зайнаб духтари зебо, таҳсилкарда, боақлу ҳуш. 5. Хизматгор дар табақи сафолӣ палав овард. 6. Фирдавсӣ ҳамчун бемору бемадор аз зин фаромада, дар канори роҳ нишаст. 7. Ӯ бо ранги паридаву чашмони ҳавлноқ ҳозир шуд. 8. Агарчи Ҳирот ба назараш чандон ободу зебо наменамуд, вале ба боду ҳаво аз ҳамаи шаҳрҳое, ки дида буд, хуштар, неъматаш фаровонтар, долу дарахташ бештар, обаш ва меваҳояш, хусусан, ангураш ширинтар буд.

Савол ва суноршиҳо: 1. Ҷамъи сифатҳои дар мисолҳои боло бударо ба дафтаратон нависед. 2. Ба он сифатҳо аз худ исмҳои мувофиқро ҳамроҳ намуда, ибораҳо созед. Намуна: ободу зебо – мавзеи ободу зебо,...

Машки 66. Суффиксҳои -нок, -манд, -она, -ин, -гин, -ӣ, -гӣ ва префиксҳои бо-, ба-, но-, бе-ро истифода карда калимаҳо - сифатҳои нав созед. Аз рӯи таблитсаи додашуда сохти сифатҳоро муайян намоед.

Таблитсаи 3

Савол ва супоришҳо: 1. Фарқи сифатҳои соддаро аз сохта дар чӣ мебинед? 2. Фарқи сифатҳои мураккабро нисбат ба сифатҳои таркибӣ чӣ? 3. Аз худ дутогӣ ҷумла тартиб диҳед, ки ҳар кадом дорои ҷаҳор хели сифатҳо аз ҷиҳати сохт бошанд.

Машқи 67. Матнро хонед, сифатҳои онро муайян намуда, онҳоро аз рӯи сохташон шарҳ диҳед.

Шоир (Фирдавӣ) дар ҷорбоғ як пагоҳ сайр мекард. Ҳавои боғ дар ғояти сафою назоҳат. Насими саҳарӣ нарм - нарм вазида бӯи бихию себҳои ҳанӯз дар шоҳаҳои дарахтон боқимондаро бо бӯи ҳазону алафу хошоки шабнамзада омехта ба ҳаво мефишонад. Бихии тиллоранг, себҳои сурхгуна ва нукрафом бо гаронии худ шохҳои дарахтонашонро ҳамонданд. Зардию сурхии тирамоҳӣ саросар боғу бӯстонро пӯшонда, ба онҳо боз ҳусни дигаре бахшидааст: кас аз тамошои ин ҳусну ин манзараи табиат дар дилаш як фараҳи андӯҳомез ё ҳасратолуде эҳсос мекунад, мисли ин ки зани соҳибҷамолеро мебинад, ки дар солхӯрдагӣ ҷамолаш рангу тарҳи пиронае гирифтааст. Шоир назди дараҳти себи баланду паҳноваре истода, ба шохҳои пурбору анбӯҳи он менигарад. Он гуна себи ниҳоят ширину хушбӯӣ фақат дар ин вилоят бор меоварад, бинобар ин, бо номи **ғазнӣ** машҳур аст (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Ҳамаи сифатҳои дар матн бударо бо исмашон навишта гиред. 2. Муайян кунед, ки кадоме аз сифатҳои дар матн буда аслианду кадомашон нисбӣ.

Машқи 68. Нависед, ба зери сифатҳои асли хати рост ва ба зери сифатҳои нисбӣ хати мавҷнок кашед.

1. Бо ҳамроҳии **ӯ** боз як марди қоматбаланди хушсимо ва гандумгун, ки дар танаш нимҷомаи сиёҳи ҷармин дошт, як дасташро дар бағал карда қадам мезад. 2. Вай савод надошт ва дар мактаб намехонд, духтари шӯҳи ҷобук, зирак ва маҳмадоно буд, бебоқ буд, ки ҳатто баъзе писарбачаҳои аз худаш калонтарро ҳам «ба дарё ташна бурда, ташна меовард». 3. Вай бачаи қадборик, ҷусту ҷолоқ, озода, хушфӯел ва хушмуомила буд. 4. Дар нимқат як писарбачаи хурдсоли рангкандаи ҷашмбабуд дар косаи сафолин бо қошуқи ҷубин шӯрбо хӯрда нишаста буд. 5. Иморат сафед, озода, тирезаҳояш қатор, дар пеши дараҳи зинапоия пасти нимгирда до-

рад. 6. Ман ҳеҷ гоҳ ин хел иморатҳои баланди зебо, ин хел кӯчаҳои фаррохи серодамро надида будам (С.У.).

Савол ва суноришҳо: 1. Хусусиятҳои сифати асли ва нисбиرو гӯед. 2. Суффикс ва префиксҳои исму сифатсозро номбар кунед.

Машқи 69. Нависед, ба зери сифатҳо хат кашида, вазифаи синтаксисии онҳоро шифоҳӣ шарҳ диҳед.

1. Аҳли сӯхбат дар хусуси дигар масъалаҳои муҳим низ сӯхбат мекарданд, ногоҳ дари яктабақа кушода шуда, пирамарде бо саллаи сафеди фашаш ба пушташ партофтагӣ бо мадаи асои чӯбин ба ҳавли даромад (Ҳ.Н.). 2. Ҷро чун шахси хирадманд ҳама ҳурмат мекарданд (Ҳ.Н.). 3. Ҳаво абр буд, резаборони тирамоҳӣ меборид, сабук – сабук шамоли сард мевазид (С.У.). 4. Абри боронӣ осмонро саросар фаро гирифта ва руҳи офтобро ҳам дар паси пардаи хокистарранги худ пинҳон карда буд (С.У.). 5. Тус ва рустоҳо – деҳқадаҳои атрофи он ҳама хушбоду ҳаво, сердолу дарахтанд (С.У.). 6. Ҳар сеяшон пораҳои нонро реза карда, дар косаи шир андохта, бо чумчаҳои чӯбини сурхранги мунаққаш тановул мекарданд (С.У.). 7. Фотима аз соҳибчамолони таърифӣ набошад ҳам, чехраи сабзинаи дилкаше, чашмони шаҳлои бонуре дошт, миёнқади бориқандом буд (С.У.).

Савол ва суноришҳо: 1. Сохти сифатҳои дар боло бударо шарҳ диҳед. 2. Дар ин мисолҳо сифатҳо бо кадом суффиксҳо шакли сохтаро гирифтаанд?

МАТНҲО БАРОИ ТАКРОР, ТАҲЛИЛ ВА ДИКТАНТ

Хироч

Ҳаким Абдулқодири Меҳрон, худ аз сараскарони собиқи волии Хуросон, марди ба фармонфармой одаткарда, тундхӯ ва камфаэл, танпарвар ва ишратдӯсте буд. Саводи ибтидоӣ дошт, аз китобҳо фақат «Сирати Абузайд» - саргузашту корнамоиҳои паҳлавони афсонавии арабро меҳонду халос... Ду навҷавони хушқади зарринкамар дар хизматаш ҳозир буданд... Гоҳ – гоҳ каф мезад ва он гоҳ марди пастаки кӯсаи дастдарозе бо башараи пуружанг пайдо мегардиду бо амри ҳаким ду – се нафар

духтаронро, ки канизаконаш буданд, ҳамроҳи танбӯриву доирадаст меовард, духтарони соҳибчамол пероҳани ҳарири шаффоф бар тан ба сози мусиқӣ ба рақс меदारоманд, ё ки созандаву сарояндагон даромада, бо суруду нағмаашон табъи ҳакимро чоқ мекарданд (С.У.).

Роҳи агба

Садои чарангдори суруди духтар аз соҳили дарё ба фазои деҳа, аз фазои деҳа ба даруни кӯҳсор паҳн шуда мерафт ва дар синаҳои чок – чоки кӯҳсор акси садои пасте овезон меистод. Садои чарангдори суруд, ки паст шуд, овози шӯҳи мавҷҳои дарё баланд мешуд. Аз ин чунин таассуроте ҳосил мешуд, ки гуё дар паси ҳар банди суруд шӯҳиҳои мавҷи об нақароти якзайлу мавзунест...

Шаҳбоз бомдодон аз чодири худ баромада соате ба ин овозҳо гуш андохт, сипас дар ҷустуҷӯи соҳиби овоз аз баландӣ ба соҳили дарё, ба муқобили чараёни об давид – духтари сурудхонро пайдо карданӣ буд, аммо дарё шуввос мезад, насими саҳарӣ мевазид, овози духтар хомӯш ва худӣ ӯ дар кучоҳо нопадид буд. Шаҳбоз дар лаби дарё рост истода мавҷҳои шӯҳ ва ноорому мастонаи дарёро тамошо мекард... (Р.Х.).

Дар Бағдод

Шоир дар рӯ ба рӯи ноиб дузону нишаст. Боргоҳ иборат аз хонаи калони дарозрӯяи гачкорӣ буда, тоқчаҳои мунаққашӣ меҳробшакл дошт, дар шифти баландаш чилчароғи булӯрин овезон, фаршаш бо қолинҳои тиллоранги гулдор пӯшида буд. Дар тоқча бар пояи оҳанин маҷмар гузошта шуда буд, ки дар вай бухур ё дигар қизи хушбӯе дуд мекарду ҳавои хонаро муаттар месохт. Дар паҳлуи дари даромад бози шикорӣ, як пояш ба занҷираки борики нуқрагин баста, бар дорчаи зарандуд истода буду чашмони хурди гирдаи тезбинашро аз одами ношиноси воридшуда намеканд (С.У.).

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА БОБИ «СИФАТ»

1. Кадоме аз ҳиссаҳои нутқ дараҷа доранд?
 - а) исм
 - б) сифат
 - в) шумора
2. Таърифи зерин ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ дорад?: «Ҳиссаи нутқе, ки аломати предметхоро фаҳмонда, ба саволҳои чӣ хел? чӣ гуна? ҷавоб мешавад...»
 - а) ба исм
 - б) ба сифат
 - в) ба ҷонишин
3. Сифат бештар ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?
 - а) ба вазифаи мубтадову пурқунанда
 - б) ба вазифаи хабару ҳол
 - в) ба вазифаи муайянқунанда
4. Суффиксҳои – ин, – ӣ (- гӣ, - вӣ) чӣ гуна сифатҳо месозанд?
 - а) сифати хурдию навозиш
 - б) сифати асли
 - в) сифати нисбӣ
5. Кадом суффиксҳои сифатсоз ба маънои сифатҳо тобишҳои хурдӣ навозиш ва камӣ зиёдиҳо зам менамоянд?
 - а) – манд, - ин
 - б) – нок, - она
 - в) – ак (- акак), - ҷа, - тоб
6. Сифатҳои, ки нисбати аломатро ба ҷизе (мақон, замон, мақсад...) ё касе мефаҳмонанд, чӣ номида мешаванд?
 - а) сифатҳои содда
 - б) сифатҳои асли
 - в) сифатҳои нисбӣ
7. Ифодаҳои аз ҷама, хеле, ниҳоят, бағоят, беҳад пеш аз сифатҳои асли омада кадом дараҷаи онро меофаранд?
 - а) дараҷаи оддиро
 - б) дараҷаи қиёсиро
 - в) дараҷаи олиро
8. Калимаҳои пахтагин, оҳанин, ҷубин, хирадманд, оқилона, боғайрат, боақл, нодон, ноҳамвор аз ҷиҳати сохт ба кадом хели сифатҳо мансубанд?
 - а) ба сифатҳои мураккаб

- б) ба сифатҳои содда
в) ба сифатҳои сохта
9. Калимаҳои қоматбаланд, сиёҳабрӯ, хокистарранг, чингиламӯй, хушбахт, қаднаст, гулдаст, рангоранг аз ҷиҳати сохт ба кадом хели сифатҳо дохил мешаванд?
а) ба сифатҳои сохта
б) ба сифатҳои мураккаб
в) ба сифатҳои содда
10. Калимаҳои ҳикматнок, намнок, саводнок, хатарнок, хирадманд, донишманд ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доранд?
а) ба исм
б) ба сифат
в) ба феъл
11. Сифатҳо аз рӯи маъноӣ грамматикашон ба чанд гурӯҳ чудо мешаванд?
а) ба се гурӯҳ
б) ба ду гурӯҳ
в) ба чор гурӯҳ

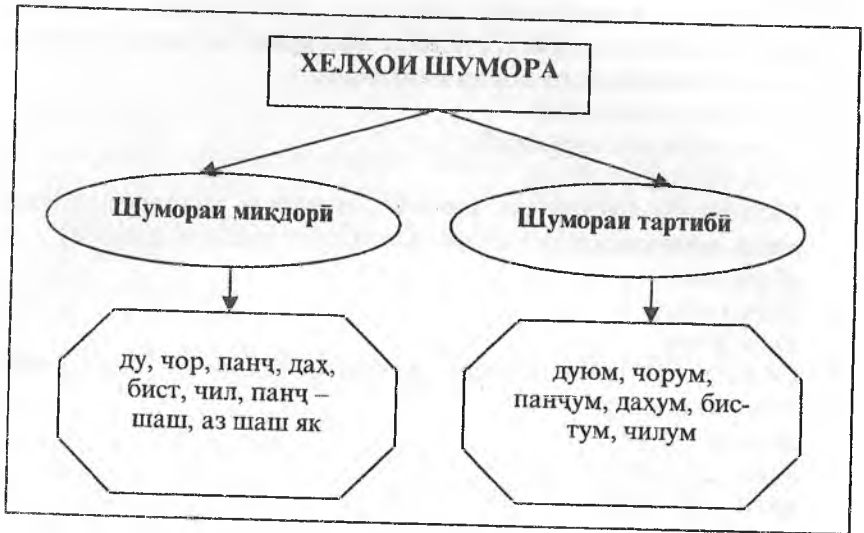
ШУМОРА

Машқи 70. Ин рақамҳоро аввал тарзе ҳафт, баъд бо ҳарф нависед.

Намуна: 15 – понздаҳ, ...

5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 30, 40, 50, 100, 150, 200, 220, 240, 250, 280, 300

Савол ва суноришҳо: 1. Рақамҳои боло ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд? 2. Аз худ дутогӣ ҷумла гӯед, ки чанде аз ин рақамҳо (калимаҳо) истифода шуда бошанд.

Савол ва суноришҳо: 1. Муайян кунед, ки аз рӯи саволи қабул мекардагашон шумораҳои тартибӣ аз миқдорӣ чӣ фарқ доранд? 2. Az худ ду ҷумла гуед, ки яке дорои шумораи миқдорӣ, дигаре дорои шумораи тартибӣ бошад.

Машқи 71. Матро хонед, шумораҳоро аз рӯи маънои грамматикӣ ба хелҳо ҷудо кунед.

... - Пас биё ин зару симро чунин қисмат бикунем: Ду ҳазор дирам ба Алиназари сарроф, то ки заминамонро аз қабзаи гарави ӯ бираҳонем. Ҳазор динор ҳам ба ҳамон сарроф амонат мегузорем ба нияти ду ҷашни арӯсӣ, ки худо хоҳад, дар пеш дорем, барои Ҳушангу Манижа. Ҳазор динору панҷсад дирам мегузорем барои харчи рӯзгор. Боз чӣ қадар монд?

- Панҷсад дирам.

Ин панҷсад ба ихтиёри туст, чӣ қадар ки хоҳи, ба ятимон, беваю бечорагон садақа бидех. Розӣ ҳастӣ?

- Сад бор розиам, -хушнудона гуфт Фотима.

- Бигӯ, панҷсад бор, - боз шӯҳӣ кард шавҳар, - яъне ба ҳар дирам як бор.

Хурсанду ризоманд ҳар ду баланд хандиданд.

– Акнун тараддуди арӯсии Ҳушангро ҳам бикунем, мешавад? – гапи як қадар кӯхнашудаашонро нав кард Фотима (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Шумораҳои миқдории дар матн бударо дар алоҳидагӣ ба тартибӣ баргардонед. 2. Муло-ҳиза карда ҷавоб диҳед: Дар кадом маврид ба шумораҳои миқдорӣ суффикси – юм ҳамроҳ мешудааст?

Машқи 72. Ҷумлаҳоро навишта, шумораҳои миқдориро бо хати рост ва тартибиро бо хати мавҷнок ишора кунед.

1. Шоҳ қитъаро мулоҳиза карда, хандаи бисёре намуда, моро талабида, эҳтиром ва эзоҳи бисёр фармуд ва дар охири сӯҳбат ба ҳар кадоме аз мо сад танга инъом фармуд... Он шаб шоҳ ба ҳар кадоме аз мо як ҳазор танга инъом фармуд (Восифӣ). 2. Ҳавлии на хурду на калон, се хона, як таҳхона ва як болохонаи беруна дошт (Ҷ.И.). 3. Назар ба ҳисоби шумо, чилу ду танга ғоидаи моҳи якум ба Ҳамроҳрафик ёздаҳ моҳ беғоида мемонад... 4. Ту ҳармоҳа ғоидаро дар охири ҳамоно моҳ чилу ду танга ба ман деҳ, дар як сол яксаду шасту панҷ танга ғоидаи барзиёд дода халос мешавӣ (С.А.). 5. Ҳар рӯз ду бор ба даҳ – понздаҳ ҳавлӣ якмашкӣ об кашонда, як чиз ризку рӯзие мегирифту ба назди кампири худ рафта хоб мекард (Ҷ.И.). 6. Ба ин тарик, ҷамъи қарзи вай аз андозҳо сесад танга шуд ва ба иловаи маблағи ҷарима ба чорсад танга расид (С.У.). 7. Дар сари ҳафтаи дувум Восеъ фикр кард, ки ҳарчи ҳам бошад, гове пайдо намуда, чувозро гардондан лозим аст (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Аз шумораҳои дар мисолҳои боло буда истифода карда ҷумлаҳо соzed. 2. Тарзи сохта шудани шумораҳо чӣ тавр сурат мегириф-тааст?

Машқи 73. Аз худ ҷумлаҳо нависед, ки шумораҳои зерин истифода шуда бошанд.

10, 15, 20, 25, 30; 3 – юм, чорум, чилум, ҳаштодум, садум; 6 дона, чордаҳ сар, панҷ банд, ду халта.

Савол ва супоришҳо: 1. Аз мисолҳои боло, аввал, шумораҳои миқдорӣ ва баъд, тартибиро номбар кунед. 2. Шумора чист? Бо мисоле шарҳ диҳед.

Машқи 74. Пандҳоро ифоданок хонда, маънидод кунед. 1. Мазан пушти по бахти фирӯзро,

Ба қисмат се кун ҳар шабонрӯзро:

Якero ба таҳсили дониш гузор,

Ки бедонишӣ аст чун айбу ор,

Ба дониш шав андар дувум коргар,

Савумро ба бедонишон бар ба сар.

(*Абдурахмони Ҷомӣ*)

2. Пароканда лашкар наояд ба кор,

Дусад марди чангӣ беҳ аз сад ҳазор.

(*Абулқосим Фирдавӣ*)

3. Миёни ду тан оташ афруҳтан,

На ақл асту худ дар миён сӯхтан!

(*Саъдии Шерозӣ*)

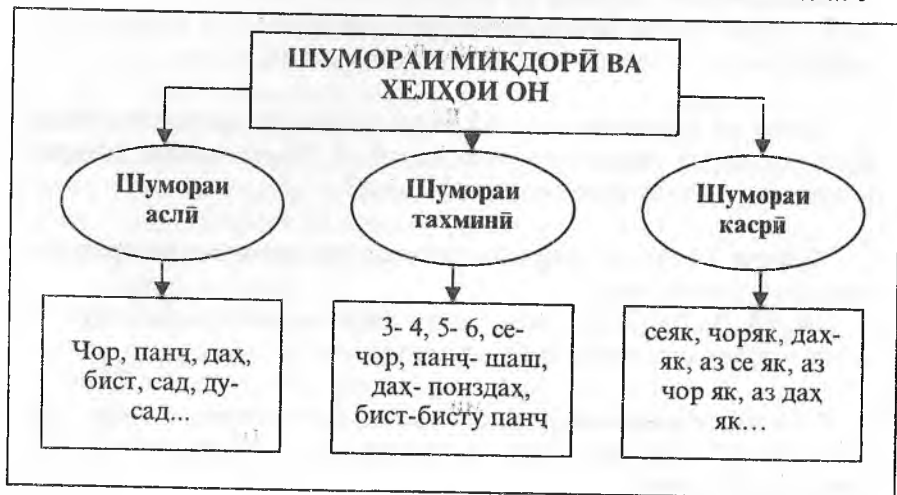
4. Се чиз бе се чиз пойдор намонад: мол бе тижорат, илм бе баҳс ва мулк бе сиёсат (*Саъдии Шерозӣ*).

5. Чаҳор чиз бар ҳама халқ накуст: адолату ростӣ, ақлу хирад, сабру шикеб (тоқат, оромӣ), ҳаёю шарм.

Савол ва супоришҳо: 1. Нақли хурде навишта, дар он яке аз ин пандҳоро мохирона истифода баред.

2. Кадом мақол ё панди медонистагиатон мазмунан ба яке аз ин пандҳо шабоҳат дорад?

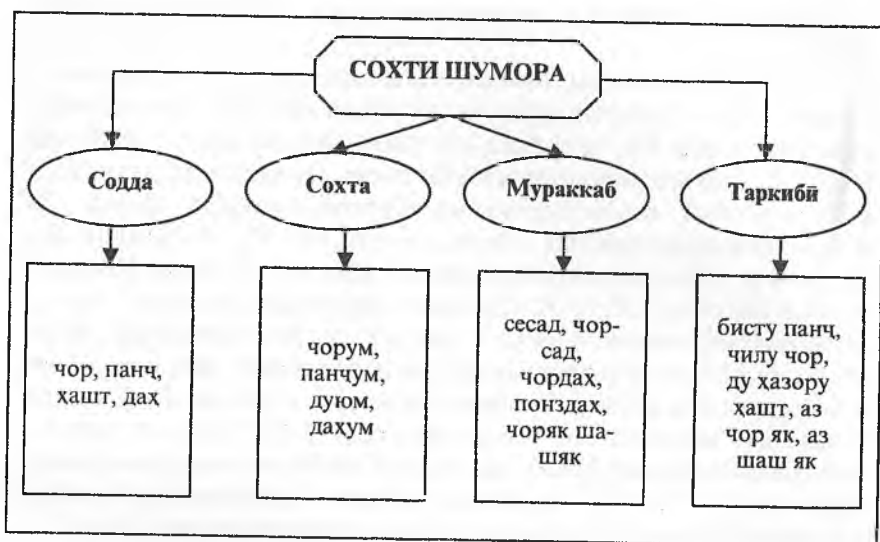
Таблитсаи 5

Машки 75. Нависед, хелҳои шумораро аз рӯи маъно шарҳ диҳед.

1. Панҷ- шаш нафар писарбача ва духтарбачагон дар ҷое аз назари доруға пинҳонӣ хӯша чида, акнун бандҳои хӯшаашонро пуштора карда бо пайраҳаи пастхамӣ рӯ ба деҳа мерафтанд (С.У.). 2. Дар вақти саволу ҷавоби Восеъ бо ҳақим даҳ-дувоздаҳ нафар аспакӣ ва ҳаракӣҳо аз Сурхоб гузашта омада, ба издиҳомии назди ҷойхона ҳамроҳ шуданд (С.У.). 3. Чилу се нафар савор бо сардории ӯ ба тарафи Сурхоб – ба назди Сайдалӣ равона шуданд (С.У.). 4. Саворон дар пушти тале аз талҳои қади роҳ, аз роҳ як чорсад – панҷсад қадам канортар, пиёда шуда, аз оби зулоли чашмасор ташнагиашонро шикаста, каме дам гирифтанд (С.У.). 5. Ман аз Балҷувон ба суроғи ӯ омада будам, яку ним моҳ боз ӯро меҷӯям (С.У.). 6. Дар ду соли хушкӣву қатъӣ ҳукумат баъзе андозхоро нисфӣ ва баъзеро сеяк гирифта буд (С.У.). 8. Ӯ чоряк ман гандум ё ҷав медиҳад, ту онро ба харат бор карда боз бо ҳамон роҳ гирифта меорӣ (С.У.).

Савол ва суноршиҳо: 1. Дар мисолҳо кадом хели шумораҳои миқдориро муайян намудед? 2. Аз худ мисоле гӯед, ки дорои ҳам шумораи миқдорӣ ва ҳам тартибӣ бошад. 3. Шумораи миқдорӣ ва тартибиро таъриф кунед.

Таблитсаи 6

Савол ва супоришҳо: 1. Шумораҳои дар таблитса додашударо бо рақамҳо нависед. Намуна: чор – 4, ... 2. Фарқи шумораҳои мураккаб аз таркибӣ дар чист?

Машқи 76. Шумораҳои навишта, сохташонро шарҳ диҳед. ҳазору нӯҳсаду наваду як, дуюм, панҷум, се, чор, ҳашт, даҳ, бист, шашум, ҳафтум, дувоздах, чилу чор, панҷоҳу панҷ, сесад, панҷсад, ҳафтоду ҳафт, ҳаштсад, сию чор, ҳаштоду панҷ, дусад, сад, панҷоҳу се, сад.

Савол ва супоришҳо: 1. Тамоми шумораҳои соддаро дар як сутун ва шумораҳои мураккабро дар сутуни дигар нависед. 2. Умумият ва фарқияти шумора аз сифат дар чист?

Машқи 77. Дар мисолҳо шумораҳоро муайян карда сохташонро шарҳ диҳед.

1. Ду ҳазор лашкари савора дар Регистон рӯ ба тарафи қалъа ба чандин қатор истода саф кашид. 2. Аз худӣ Бож ва ду - се деҳаи ҳамсоя харидорон баромаданд, аммо чун заминҳо чандон ҳосилхез набуданд, баҳои як чариб аз чорсад дирам боло нарафт, фурушгар бошад умеди панҷсадирамӣ дошт. 3. Ба

ҳамин тарз, вай пас аз ҳаждаҳ соли меҳнати муттасил дар октябри соли нӯҳсаду наваду чор нусхаи аввалини «Шоҳнома»-ро ба охир расонд (С.У.).

Савол ва суноришҳо: 1. Дар бораи аҳамияти шумораҳо дар нутқ чӣ гуфта метавонед? 2. Аз худ дутоғӣ ҷумла тартиб диҳед, ки яке дорои шумораи миқдорӣ, дигаре дорои шумораи тартибӣ бошад.

Машқи 78. Аз худ ибораҳо тартиб диҳед, ки дар таркиби ҳар кадом нумеративҳо – та (-то), нафар, сар, банд, ҳисса, даста, туб истифода шуда бошанд.

Намуна: 10 нафар коргар, дуто қалам,...

Машқи 79. Нависед ва ба зери нумеративҳо хат кашида, ба имлояшон диққат диҳед.

1. Донед, ки ман аз ин ҷо бе бист ман ғалла, сӣ сар гӯсфанду буз ва панҷоҳ газ карбос намеравам. 2. Аммо чор танга барои нигоҳубини понздаҳ сар асп воқеан ҳам ноинсофӣ буд, Восеъ розӣ нашуд... 3. Аз даруни ҷомакӯҳнаи Ашӯр ҳафтодто тангаи бухорӣ баромад. 4. Шаб дар чапу рости ӯ боз як даҳ нафар хизматгору ҷўпону ғаллабонҳои арақин ва хоқолуд хоб карданд. 5. Дар сари кӯчаи пурчангу хок даҳ – дувоздаҳ нафар занони пиру ҷавон қатор нишаста, косаҳои ҷўбини сафолинро дар пешашон гузошта, аз роҳгузарон хайру садақа металабиданд. 6. Дар тоқчаҳо ба шашто шамъдон шамъҳо даргирифта меистоданд, ки хонаро хеле равшан карда буданд (С.У.).

Савол ва суноришҳо: 1. Ба ҷуз нумеративҳои дар матн буда боз кадом нумеративҳоро медонед? 2. Аз худ ду – се тоғӣ ҷумлае гӯед, ки нумеративҳои худатон номбаркардагӣ истифода шуда бошанд.

Машқи 80. Мисолҳоро бодиққат қироат намуда, муайян кунед, ки шумораҳо дар онҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1. Шоир, инак, бори дуҷум ба таомул хилоф кард. 2. Араби мушоаяткунанда он чиро, ки Фирдавсӣ худ медонист, ба ӯ ме-гуфт, яъне ки шаҳри Бағдодро дар соли яксаду чихилуми ҳиҷрӣ

халифаи дувуми аббосӣ Абучаъфари Мансур бино кардааст. 3. Шоир дар қатори сеюм баъди вазир менишаст. 4. Ҳар ду бо ҳам паймон кардаанд. 5. Фирдавсӣ аз панҷ ҳазор дирам, ки аз Аскофӣ расида буд, ду ҳазорашро ба Масъуд дод, ки харҷи роҳ бикунад. 5. Рӯзи чаҳоруми азодорӣ як пагоҳ Фотимабону, Манижа ва Рустамзод дар хона гирди болини бемор нишаста буданд (С.У.).

Савол ва суноришҳо: 1. Шумора дар ҷумла бештар ба вазифаи кадом аъзои он меомадааст? Чаро? 2. Аз худ ду ҷумлае гӯед, ки дар яке шумора ба вазифаи мубгадо, дар дигаре ба вазифаи муайянкунанда омада бошад.

МАТНҲО БАРОИ ТАКРОР, ТАҲЛИЛ ВА ДИКТАНТ

... – ман ба шумо ба сад ҳазор тангаатон моҳе ду ҳазор тангагӣ фоида доданро таклиф кардам, ки ҳар ду моҳ чор ҳазор танга мешавад, - Мирзо Абдулло аз сандуқ вексели яксаду чор ҳазорсумии думоҳаро бароварда, ба Қоришкамба нишон дода давом кард. – Мувофиқи ваъдаам, ана ҳамин векселро тайёр карда мондам. Аммо шумо мехоҳед, ки аз ман ба наваду шаш ҳазор танга ҳар моҳ ду ҳазор танга фоида гиред. Ин бозиатон бо ман намегузарад. Агар ба ҳамин муомила толиб бошед, боз чор ҳазор танга биёред ва вексели яксаду чорҳазориро гиред, агар толиб набошед, ин пулатонро бардошта баред ва маро беҳуда аз қорам намононед.

Қоришкамба бо шунидани ин ҷавоб бо суръати аз аввала ҳам баландтар ба тарафи банк давид ва чор ҳазор тангаи дигар гирифта ба назди Мирзо омад... (С.А.).

Дар васфи Петербург

... Аз он ҷумла шабе моро дар маҷлиси ақд биталабиданд дар урдуи салтанат. Ва он иморатест шарқан ва гарбан дусаду чиҳил газ (тахминан 240 м.), шимолан ва чанубан дусаду бист газ, чаҳоррошӯна, муштамил ба хонаҳои заррандуда, дару девор аз берун ва дарун музайян ва мунаввар ва шаффоф ва ҳамаи дарҳо оина. Шимоли ин иморат баҳрест...

Дутарафа ин дарёро бо сангҳои сафеди мучалло бардошта-
анд. Ва ҳар чой бо зинае фаромаде дорад, барои об гирифтани ва
ба дарё рафтани. Ва шабу рӯз чандин ҳазор киштии оташӣ ва
бодӣ бар ин баҳр ҷорист, ки аз Рум ва Фарангистон меояд ва
мегузарад.

Ва бар он баҳр ҷисре (пуле) бастанд ба қадри ҷаҳордаҳ хона,
ҳар хона тақрибан бист газ меояд. Ду хона аз он ҳамчу ду табақаи
дарвоза аст, ки наздик омадани ҳар кишти фароз мешавад. Ва боз
чун кишти бигзарад, фароҳам меояд (Аҳмади Дониш).

Дар Бағдод

Бинои калони дуошёнаи меҳмонсаро дар даруни боғ буд ва
сӣ хучра дошт. Қатори хучраҳо, ки Фирдавсӣ бо Абдуллоҳ дар
яке аз онҳо чойгир шуданд, дару тиреза ва айвонҳои ба та-
рафи Даҷла буда, меҳмонон метавонистанд ҷараёни пурмавҷи
оби ғилолудро назора кунанд.

Пагоҳии рӯзи дигар мулозими даргоҳ омада, ба шоир аз
номи ноиб сесад динор супурд. Фирдавсӣ ба воситаи хизматго-
рони даргоҳ як нафар бозарғони тусиро, ки тараддуди ба ватан
баргаштан дошт, аз қорвонсароҳо дарак карда ёфта, бо гирифтани
қафолатнома аз вай, нисфи атои ноибро бо ӯ ба Бож ба-
рои оилааш дода фиристод. Хизматгори даргоҳ рӯзе се бор ба-
рои меҳмон аз ошхонаи ноиб хӯрок меовард... (С.У.).

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА БОБИ «ШУМОРА»

1. Шумораҳо аз ҷиҳати сохт чанд хел мешаванд?
 - а) 3 хел
 - б) 5 хел
 - в) 4 хел
2. Дар ҷумлаи «Даҳ адади ҷуфт аст» шумораи даҳ ба вазифаи кадом аъзои он омадааст?
 - а) ба вазифаи муайянкунанда
 - б) ба вазифаи хабар
 - в) ба вазифаи мубтадо
3. Шумораҳои таркибӣ аз шумораҳои содда бо илова кардани кадом пайвандакҳо сохта мешаванд?

а) – ё, - ё ки

б) – у, (- ю)

в) ва

4. Қоидаи зерин ба кадом ҳиссаи нутқ дахл дорад?: «Ҳиссаи нутқе, ки адад ва хангоми шумурдан тартиби предметҳоро ифода мекунад»...

а) ба исм

б) ба шумора

в) ба сифат

5. Дар байти зерин шумораҳои яке ва сад ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд?

Сухан бисёр дону андаке гӯй,

Якero сад магӯй, садро яке гӯй.

(Низомӣ)

а) ба вазифаи пуркунанда

б) ба вазифаи хабар

в) ба вазифаи мубтадо

6. Шумораҳои панҷак, даҳак, чорак, сеяк ба кадом хели шумораи миқдорӣ мансубанд?

а) ба шумораи аслий

б) ба шумораи тахминӣ

в) ба шумораи касрӣ

7. Нумеративҳои – та (- то) ва калимаҳои сар, нафар, дона, бандча, халта ба кадом хели шумораҳо ҳамроҳ меоянд?

а) бо шумораҳои асливу тахминӣ

б) бо шумораҳои тартибӣ

в) бо шумораҳои касрӣ

8. Дар кадом баст танҳо шумораҳои тартибӣ сабт шудаанд?

а) чор, панҷ, чорум

б) шашум, даҳум, дуум

в) се – чор, сеюм, бист

9. Дар кадом баст танҳо шумораҳои миқдорӣ номбар шудаанд?

а) чордах, панҷ, панҷохум, панҷум

б) се, ду, чор, чорсад

в) даҳ – ёздах, бисту як, якум

10. Дар кадом баст танҳо шумораҳои мураккаб сабт шудаанд?

а) як, ду, дувоздах

б) ҳафт, даҳ, понздаҳ

в) дусад, сесад, чорсад

11. Дар кадом баст нумеративҳо танҳо ба нумеративҳои ифодакунандаи исми шахс мансубанд?
 - а) сар, банд
 - б) дона, кило
 - в) нафар
12. Шумораҳое, ки миқдори предметҳоро ба таври номуайян нишон медиҳанд, чӣ ном доранд?
 - а) шумораҳои асли
 - б) шумораҳои тахминӣ
 - в) шумораҳои касрӣ
13. Шумораҳое, ки ба воситаи суффиксҳои -ум (-юм), -умин сохта мешаванд, чӣ меноманд?
 - а) шумораҳои миқдорӣ
 - б) шумораҳои тахминӣ
 - в) шумораҳои тартибӣ
14. Шумораҳое, ки миқдори муайяни предметҳоро ифода меку-
нанд чӣ ном доранд?
 - а) шумораҳои асли
 - б) шумораҳои тахминӣ
 - в) шумораҳои касрӣ
15. Нумеративи сар бо кадом исмҳо кор фармуда мешавад?
 - а) бо исмҳои шахс ва ҷондор
 - б) бо исмҳои бечон
 - в) бо исмҳои ҷондори ғайришахс
16. Шумораҳои миқдорӣ аз рӯи маъно чанд хел мешаванд?
 - а) 2 хел
 - б) 4 хел
 - в) 3 хел
17. Дар кадом баст танҳо шумораҳои таркибӣ оварда шудаанд?
 - а) чордах, се, шаш
 - б) чоряк, сеяк, чор, панҷ
 - в) бисту панҷ, чилу чор, ҳафтоду ҳафт

ҶОНИШИН

Машиқи 81. Хонед, мазмунашро нақл намуда, хулосаатонро ибраз доред.

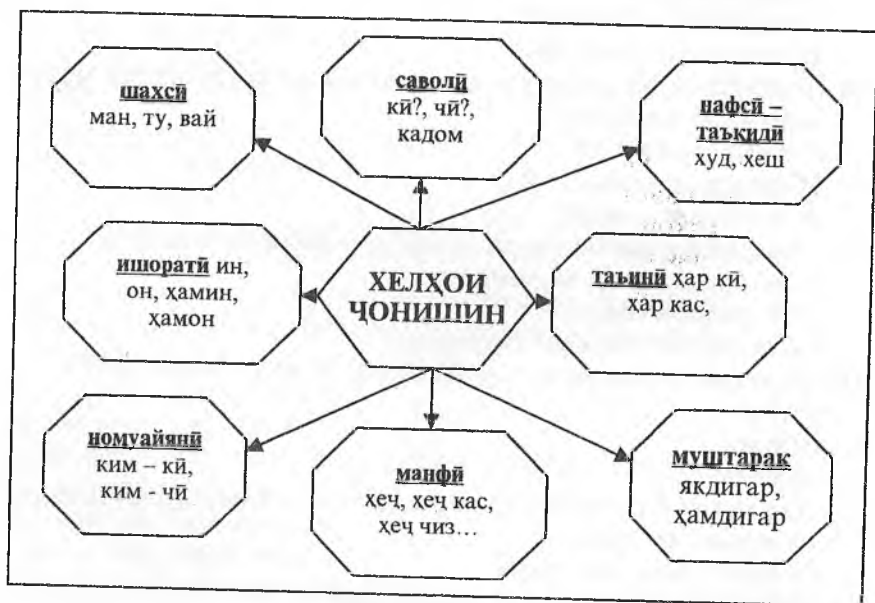
... Пас то битвонӣ аз некӣ кардан маёсӣ ва худро ба нақуву нақукорӣ ба мардумон намоӣ ва чун намудӣ, ба хило-

фи намуда мабош. Ва ба зифон дигар мағӯй ва ба дил дигар мадор, то **гандумнамои чавфуруш** набошӣ.

Ва андар ҳама корҳо дод аз худ бидех, ки ҳар кӣ дод аз хештан бидиҳад, аз довар мустағни бошад. Ва агар ғаму шодӣ бошад, ғаму шодӣ ба он касе гӯй, ки ўро темори ғаму шодии ту бувад. Ва асари ғаму шодӣ пеши мардумон пайдо макун, ба ҳар неку бад зуд шодмону зуд андӯхгин машав, ки ин феъли кӯдакон бошад.

Савол ва супоришҳо: 1. Дар ин матн кадом калимаҳо ба ҷонишин мансубанд? 2. Ҷонишин чист? 3. Ифодаи **гандумнамои чавфуруш** – ро маънидод кунед.

Таблицсаи 7

Савол ва супоришҳо: 1. Дар ин таблицса хелҳои ҷонишин аз кадом ҷиҳат гурӯҳбандӣ шудааст? 2. Байтҳоеро ба хотир оред, ки дорои ин ё он хели ҷонишин бошанд.

Машқи 82. Мисолҳоро навишта, ба зери ҷонишинҳои шахсӣ хат кашед.

1. Ман худ бо вай гуфтугу мекунам. 2. Вай гоҳо ҳамин тавр қаҳр мекунад, меситезаду боз зуд ба худ меояд, пушаймон мешавад. 3. Зотан, ӯ бачаи бад нест, туро дӯст медорад. Ман инро бояд нависам, то панду ҳикмати қисса ошкор шавад. 4. Яке аз онҳо Абӯ Дулаф буд, вай дар байни толибилмон ба зеҳни тез ва ҳофизаи қавӣ мумтоз буд... 5. Бо қабули ин маблағ шумо ба ман марҳамат мекунеду маро андаке ҳам бошад аз хичолат мебароред (С.У.).

Савол ва суноришҳо: 1. Шахсу шумораи ҷонишинҳои ишоракардаатонро шарҳ диҳед. 2. Дар ҷумлаҳои мазкур боз кадом хели ҷонишинҳо мавҷуданд? Бо истифода аз ҷонишинҳо аз худ дутогӣ ҷумла нависед.

Машқи 83. Ҷумлаҳоро бодикқат хонда, муайян кунед, ки калимаҳои эшон, банда, камина, фақир ба ҷойи кадом ҷонишинҳо омадаанд. Яъне синоними кадом ҷонишинҳоянд?

1. Банда дербоз муштоқи дидори файзбор ва шарафосори ҳазратам будам. 2. Ҳеч гап не, сарбозон мувофиқи фармони ин фақир амал кардаанд (С.У.). 3. Баъд аз чихил рӯз, вақте ки маро иҷозат доданд, ба ин камина аспе бо зину лаҷом таъин намуданд. 4. Аммо камина дар ҳамин шаҳр дар бистари бемории ғарибона чил рӯз хобидам ва ҳамин рӯз аҳволи худро кадре беҳтар ёфта, ба сайри кучаву бозор шитофтам (Восифӣ).

Савол ва суноришҳо: 1. Калимаҳои номбурдари шумо низ дар ҷумлаҳои худ истифода баред. 2. Аз асарҳои устод С.Айнӣ ва Ҷ.Икромӣ ҷумлаҳоеро ба дафтаратон нависед, ки дорои ҷунин калимаҳо бошанд. 3. Ҷонишини нафсӣ – таъкиди чист?

Машқи 84. Ифоданок қироат кардани байтҳои зеринро машқ карда, бароятон ҷонишинҳои дар он мавҷударо муайян намоед.

1. Агар бадгӯй наздики ту ояд,
Бирон ӯро, ки наздикат нашояд,
Аз ӯ машнав суханҳои хурофот,
К – аз он ояд туро дар охир офот.

(Носири Хусрав)

2. Кист он кас, ки шири софу лазиз
Ба шумо аз чигар расонду чашонд.
Баҳри осоиши шумо аз хоб
Хесту гаҳвораи шумо ҷунбонд.
Шустушӯ карда дасту пойи шумо,
Аз муҳаббат ба ҷойи пок нишонд?

(Садриддин Айни)

3. Бимирем чун кому ноком мо,
Ҳамон беҳ, ки мирем бо ном мо.

(Фирдавсӣ)

Савол ва супоришҳо: 1. Кадом хели ҷонишинҳо дар порчаҳои шеърӣ боло мавҷуданд? Онҳоро эзоҳ диҳед. 2. Интиҳобан аз шеърҳои овардашуда дутоашро аз ёд намоед.

Машқи 85. Нависед, ба зерӣ ҷонишинҳои соҳибӣ хат кашед.

1. Баъд аз он ки Қоришқамба аз он худаш будани он тоқияҳоро тасдиқ кард, тоқияфуруш дастаи тоқияҳоро қадре ба тарафи ӯ тела дод. 2. Агар ин хучра ба даст дарояд, аз он шуморо гирам, мешавад. 3. Инҳо ҳам бо сару гардани худ ба табақ наздиктар рафта, ҳамтабақи худро танг карда шаволаҳои калонтарро аз он хуҷраи кардан мехостанд (С.А.). 4. Алқисса, ҳар кадом худро бар болои он дигар меандохтанд ва худро сипари он дигар месохтанд. 5. Баъд аз ин туро зар бисёр даркор хоҳад шуд. Ман аз он туам. 6. Ҳусайнқунғирот гуфт: – Ғам махӯред, ки ин боғ ба мо тааллуқ гирифт ва шумо ҳам аз он мо шудед. 7. Султон гуфт: – Ин байт аз онӣ бошад, ки ҳамаи моро гирду гун кард? Фақир арз кардам, ки ин байт аз онӣ Мавлоно Убаҳӣ аст (Восифӣ).

Савол ва супоришҳо: 1. Чӣ гуна ҷонишинҳоро соҳибӣ меноманд? 2. Хелҳои ҷонишинро бо мисоловарӣ номбар кунед. 3. Аз худ дутогӣ ҷумла ғӯед, ки ҳар кадом дорой ду хели ҷонишин, аз ҷумла дорой ҷонишини соҳибӣ бошад.

Машқи 86. Мисолҳоро бодикқат хонда, вазифа ва шахс шумораи бандакҷонишинҳоро шарҳ диҳед.

1. Дар хотири Аҳмадбек, баъзе лавҳаҳои айёми ҷавонии худаш аз нав зинда гардиданд. 2. Хайрият, ки миёнаш ба пеш моил буд ва аз зарбаи ҳариф лаҳзае ба тарафи рост калавида, дарҳол худро дошта гирифт. 3. Хӯш ки бошад, имрӯз худат ов-

ринги он сӯи Панҷро диди? 4. Ана, ба бахти мову ту имрӯз янгаат ҳам дар хона. 5. Шавҳар ва писарчаанҷро худат медонӣ. 6. ...Дар худи ҳамин ҷо, дар роҳрави меҳмонхона ҷой гирифта, зуд хобашон бурд. 7. Лекин суханаш ба мардум маъқул афтод магар, ки дар охир хеле чапакзанӣ карданд. 8. Ҳозир шояд худашон омада монанд (Ф.М.). 9. Меҳмонони мардинаро падарам, амакам, бобои модариам, тағоҳоям... «хушомадед» мегуфтанд, меҳмонзанонро модарам, модаркалонам, занони тағоӣҳоям ва зани амакам меҳмондорӣ мекарданд (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар бораи бандакчонишинҳо чӣ медонед? 2. Калимаҳои модар ва бобо – ро бо бандак-чонишинҳо тасриф кунед. 3. Аз худ ду – се тоғӣ ҷумла гуед, ки дар онҳо қисман калимаҳо дорои чунин бандакҳо бошанд.

Машқи 87. Матро бодикқат хонед, вазифаи ҷонишинҳои нафсӣ – таъкидро муайян кунед.

... Ман манфиат на аз дӯстон ёфтам, балки бештар аз душманон ёфтам. Агар дар ман феъле зишт бувад, дӯстон бар мӯъҷиби шафқат бипӯшонанд, то ман надонам ва душман ба мӯъҷиби душманӣ, ки дорад, бигӯяд, то маро маълум шавад. Он феъли бадро аз худ дур кунам. Пас он манфиат аз душман ёфта бошам.

Ту низ он дониш аз нодон омӯхта бошӣ на аз доно... Чун дар ҳештан ҳунаре бинӣ, ки дар амсоли худ набинӣ, ҳамеша худро фузун аз эшон донӣ ва мардумон низ туро фузунтар донанд аз ҳамсарони ту ба қадру ба фазлу ҳунари ту. Ва чу марди оқил бубинад, ки вайро афзунӣ ниҳоданду бар ҳамсарони ӯ ба фазлу ҳунар, ҷаҳд кунад то фазилтару ҳунармандтар шавад. Пас ҳар гоҳ ки мардум чунин кунанд, дер наояд, ки бузургвор бар ҳама кас шавад.

Ва дониш ҷӯстан бартарӣ ҷӯстан бошад бар ҳамсарони ҳеш ва ҳаммонандон ва даст боздоштан аз фазлу ҳунар нишони хурсандӣ бувад бар фурумоёгон (Кайковус).

Савол ва супоришҳо: Дар матн боз кадом хели ҷонишинҳоро вомехӯранд? 2. Аз худ бо истифодаи аз ҷонишинҳои нафсӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед. 3. Дар мисолҳои тартибдодаатон муайян кунед, ки ҷонишинҳо кадом ҳиссаҳои нутқро иваз намудаанд.

Машки 87. Чумлаҳоро нависед, ҷонишинҳои ишоратии дар он мавҷударо вобаста ба маънояшон шарҳ диҳед.

1. Чаро бояд ки бо ман сухан чунон гӯяд, ки бо кӯдакон гӯяд. 2. Чунон мардеро пеши чу мане чаро дурӯғ бояд гуфт. 3. Ва агарчи бисёр донӣ, он гӯй, ки ба кор ояд. 4. Ҳамон симои хуросонии хушсохт, ҳамон чашмҳои мешии на хурду на калон, ҳамон риши хурдтараки сиёҳу сафед. 5. Шарм намедорӣ, ки дар шаъни бародарзодаат ҳамин хел гапҳои бемаза мезанӣ? (С.У.)

Савол ва супоришҳо: Ба чуз ҷонишинҳои ишоратии дар матн буда боз кадом ҷонишинҳои ишоратиро номбар карда метавонед? 2. Чумлаи панҷумро таҳлили морфологӣ кунед. 3. Аз худ чумлаҳое гӯед, ки дорои ин ё он ҷонишини ишоратӣ бошанд.

Машки 88. Дар чумлаҳои зерин ҷонишинҳои таъинӣ ва манфиро муайян намуда, шарҳ диҳед.

1. Сукрот гуфт, ки: ҳеҷ ганҷе беҳ аз дониш нест ва ҳеҷ душман бадтар аз хӯйи бад нест ва ҳеҷ чизе бузургвортар аз дониш нест ва ҳеҷ пирояе беҳтар аз шарм нест. 2. Дар миёни сухан гуфт: «Эй ҳаким, имрӯз фалон мардро дидам, ки ҳади си ту мекард ва туро дуову сано мегуфт». 3. Он гоҳ ки ту ҳама чиз омӯхтӣ ва донистӣ, ҳештанро аз чумлаи нодонон шумор, ки донно он гоҳ бошӣ, ки бар нодонии хеш воқиф гардӣ. 4. Ва ҳар чӣ гӯйӣ, рост гӯй. 5. Ва ҳеҷ суханро машикан ва маситон, то нахуст айбу ҳунари онро маълум нагардонӣ. 6. Ва бо ҳар кӣ сухан гӯйӣ, бингар то сухани туро харидор ҳаст ё не (Кайковус). 7. Ҳар он чӣ, ки ман дар поезд медидам ва мешунидам, бароям ҳама нав, ногаҳонӣ ва шавқовар буд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар мисолҳои боло боз кадом хели ҷонишинҳо мавҷуданд? 2. Аз худ ду-сегогӣ чумла тартиб диҳед, ки ҳар кадом дорои ҳам ҷонишинҳои таъинӣ, манфӣ ё номуайяни бошанд.

Машки 89. Пандҳоро ифоданок қироат намуда, хели ҷонишинҳояшонро аз рӯи маъно шарҳ диҳед.

1. Агар хоҳӣ, ки бар дилат чароҳат нарасад, бо ҳеҷ нодон мунозира макун (Кайковус). 2. Агар хоҳӣ, ки ҳама кас дӯсти ту бошад, кинаи ҳеҷ кас дар дил магир (Кайковус). 3. Лукмонро

гуфтанд: – Адаб аз кӣ омӯхтӣ? Гуфт: – Аз беадабон: ҳар чӣ аз эшон дар назарам наописанд омад, аз он парҳез кардам (Саъдии Шерозӣ). 4. Абӯалӣ ибни Сино рӯзе дар вақти пириаш давраи ҷавониашро ба хотир оварда гуфтааст, ки дар он вақт «... ба қадри тоқати инсонӣ ба улум воқиф шудам ва ҳар чӣ имрӯз ме-донам, ҳамон аст, ки он рӯз омӯхтам...» 5. Аз Лукмони ҳаким пурсиданд, ки кадом талхӣ бошад, ки ба охир ширин гардад? Гуфт: – «Сабр» (Кайковус). 6. Ҳар кӣ илм омӯхту амал накард, бад – он монад, ки гов ронду тухм наҷфшонд (Саъдӣ).

Савол ва суноришҳо: 1. Бо истифода аз ҷонишинҳои дар ин ҷумлаҳо буда аз худ ҷумлаҳо тартиб диҳед. 2. Ҷонишинро таъриф намоед. 3. Ҷонишинҳо аз рӯйи маъно чанд хел мешудаанд? Онҳоро номбар кунед.

Машиқи 90. Ҷумлаҳоро навишта, ба зери ҷонишинҳои номуайяни ва муштарак хат кашед.

1. Солеҳ аз думи ким - кадом асни роҳгузар панҷ – шаш тор қили дароз қанда оварда буд (С.У.). 2. Зани ҷаҳорум, ки модарам буд, ким – кадом китоберо бо оҳанги маҳсуси таронамонанд хонда, ба меҳмононаш шунавонда нишаста буд (С.У.). 3. Ман аз ту ҳамту пурсидам, – гуфта ӯро тасалли доданӣ мешуд, аммо бенатича Зебӣ ким – чӣҳо гуфта, то рафт баландтар хунгос зада мегирист (С.У.). 4. Модарам аз ким – кучо як порча ласи сиёҳ ба даст оварда, ба дӯппидӯзӣ даромад (С.У.). 5. Мо ба якдигарамон нигоҳ карда хомӯш менишастем, баъзе қасон бо ҳам пичиррос мезаданд (С.У.). 6. Ҳар ду ҳам якдигарро нағз мешинохтанд (Ҳ.К.). 7. Ягон даҳ – ёздаҳсола будам, ки иди Наврӯз – иди сари сол шуд (Р.Ҷ.). 8. Аммо Мусича аз беруну Қумрӣ аз дарун нӯл ба нӯл шуда гулӯи якдигарро хоридан мегирифтанд (Р.Ҷ.). 9. Онҳо зуд бо ҳамдигар ошно шуданд (Р.Ҷ.).

Савол ва суноришҳо: 1. Аз худ ҷумлаҳои гуед, ки дорои ҷонишинҳои номуайяниву муштарак бошанд. 2. Таърифи ҷонишинҳои номуайяниву муштаракро гуед. 3. Кадом ҷонишинҳо бо дефис ё бо й – и заданок навишта мешаванд?

Машиқи 91. Матнро навишта, ба зери ҷонишинҳо хат кашид, имло ва сохти онҳоро шарҳ диҳед.

Чун ба наздики иморат расидем, чамъе шамшерхо дар даст ба муқобили мо баромадандӣ ва ба мо ҳамла оварданд. Мо гу- рехтем ба он ҷое, ки аз он ҷо ба боғ даромада будем, расидем.

Мирқавомиддин, ба тариқе ки ба боғ даромада будем, ба дӯши ман баромада, худро ба сари девор гирифт. Аммо ба ман нигоҳ накарда, аз бими дастгир шудан шитобкорона худро аз девор поин андохт ва бадар рафт. Шамшердорон аз думболи мо расиданд ва моро дастгир карда, занон-занон пеши иморат бурданд ва хостанд, ки моро ҳамон замон ба пеши амир Ҳусейн дароранд, ки соҳиби он боғ будааст (Восифӣ).

Савол ва супоришҳо: 1. Ҷонишинҳои содда ва мураккабро номбар кунед. 2. Чӣ гуна ҷонишинҳоро таркибӣ меноманд? 3. Аз шорчаҳои шеърии медонис-таатон чандтоашонро қироат кунед, ки дорои ҷонишинҳо бошанд. 4. Ҷонишинҳо дар ҷумла ба вазифаи кадом аъзоҳои он омада метавонанд?

МАТНҲО БАРОИ ТАКРОП

...Фақир гуфтам: - Агар ҳамин замон аз боғ бароем, мумкин аст, ки ба шаҳр даромада натавонем, чунки эҳтимоли дастгир шуданамон ҳаст. Беҳтар он аст, ки сабр кунем, то шаб дарояд.

Ин таклиф ба ҳама мақбул афтод ва Ғиёсиддин дарвозаи боғро то нимааш аз дарун хокрез кард. Намози шом шуд. Ҳама аз болои бом ба тарафи ҳамсоя гузашта, аз дари сарои ӯ берун баромадем. Намози хуфтан буд, ки ба дарвозаи Малик расидем.

Шоҳвалӣ гуфт: - Ба ҳавлии мо ва ҳешовандони мо рафтан бағоят хавфнок аст. Ҳарчанд ҳавлии шумо ҳам ҳамин ҳукмро дорад, аммо аз он ҷо, ки шумо ба Шайхулислом ва дигар калониҳои шаҳр шиносони махсусе доред, мумкин аст, ки он ҷо аз хучум ва тороҷи аскарони бегона маҳфуз монад. Фақир розӣ шудам, ҳама ба он тараф рӯ овардем, ду пос аз шаб гузашта буд, ки ба хона расидем. Онҳоро ба меҳмонхона даровардем ва ҳамонҳоро дар деги бузурге андохтем ва бо Ғиёсиддин он дегро ба тарзе гурондем, ки агар навкарони Шайбонихон ба масал дар он ҷо гуронида будани он хазинаро донанд ҳам, бароварда наметавонистанд (Восифӣ).

...Фурур ҳам ба кас ёрӣ мерасонад, лекин он ёридиҳандаи хуб не! Фурур мефармояд ва талаб мекунад, ки нағз хон, ба суоли муаллим чунон ҷавоб деҳ, ки ҳама қоил шаванд ва ҳеч кас эрод гирифта натавонад. Бинобар он буд, ки дар синфҳои боло Зайнаб ба суоли муаллимҳо ҳамеша худбоварона ва гоҳо бебокона ҷавоб медод. Дар ин ҷо вай нисбат ба синфҳои яқум беҳтар меҳонд. Рафту агар муаллим ягон хатоӣ ӯро нишон диҳад, Зайнаб мағрурона сар метофт ва гап намезад. Дар ин ҷо мағрурӣ ба гарданшаҳӣ табдил меёфт. Вай медонист, ки гуноҳӣ ӯро авф мекунад, медонист, ки ӯро нисбат ба дигарон тарҷеҳ медиҳанд. Роҳбари синф дар бисёр мавридҳои зарурӣ ҳам падару модари ӯро ҷеғ намезад ва шояд ба ҷеғ задан ҷуръат намекард.

Боре, дар синфи чорум, пеш аз имтиҳонҳо воқеае рӯй дод, ки Зайнаб онро тамоми умр аз ёдаш намебарорад. Муаллими онҳо саҳт касал шуда, ба касалхона афтод. Ба ҷойи вай муаллими машҳур Саодат Ҳақимова ба дарс даромад (Ҷ.И.).

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА БОБИ «ҶОНИШИН»

1. Ҳиссаи нутқа, ки ба ҷои исм, сифат ва шумора кор фармуда мешавад, ҷӣ ном дорад?
 - а) исм
 - б) сифат
 - в) ҷонишин
2. Дар байти зерин таркиби ҳар кӣ кадом ҳиссаи нутқ аст?
Ҳар кӣ нон аз амали хеш хӯрад,
Миннати Ҳотами Тойӣ набарад!
 - а) исм
 - б) сифат
 - в) ҷонишин
3. Ҷонишинҳои **они**, аз **они** ба кадом хели ҷонишинҳо тааллуқ доранд?
 - а) ба ҷонишинҳои шахсӣ
 - б) ба ҷонишинҳои ишоратӣ
 - в) ба ҷонишинҳои соҳибӣ
4. Калимаҳои **фақир**, **камина**, **банда** бо кадом ҷонишинҳо синоним шуда метавонанд?

- а) ба ҷонишини ту
 б) ба ҷонишини вай
 в) ба ҷонишини ман
5. Дар байти зерин таркиби ҳеч кас ба кадом хели ҷонишин мансуб аст?
 Ру намеорад ба хони ҳеч кас соҳибхуна,
 Богбон ризки худ аз пушти гулистон мехурад.
(Сайидои Насафӣ)
- а) ба ҷонишини шахсӣ
 б) ба ҷонишини нафсӣ- таъкидӣ
 в) ба ҷонишини инкорӣ
6. Калимаҳои хеш ва хештан синоними кадом ҷонишин мебошанд?
 а) синоними ман
 б) синоними вай
 в) синоними худ
7. Дар ҷумлаи «Ин китоб аз он ман аст» ҷонишини ман ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадааст?
 а) ба вазифаи ҳабар
 б) ба вазифаи мубтадо
 в) ба вазифаи пурқунада
8. Ҳиссаҳои **-ам** (-ям), **-ат** (-ят), **-аш** (-яш), **-амон** (-ямон), **-атон** (-ятон), **-ашон** (-яшон) -ро чӣ меноманд?
 а) бандакҷонишинҳо
 б) бандакҳои феълӣ
 в) бандакҳои ҳабарӣ
9. Дар байти зерин ҷонишини ҳар кӣ ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадааст?
 Ҳар кӣ дорад донишу ақлу тамиз,
 Аҳли ақлу илмо дорад азиз.
(Аттор)
- а) ба вазифаи пурқунада
 б) ба вазифаи муайянкунада
 в) ба вазифаи мубтадо
10. Дар байти зерин калимаи ҳама кадом хели ҷонишин аст?

Биё то ҷаҳонро ба бад наспарем,
 Ба қушиш ҳама дасти некӣ барем.

(Абулқосим Фирдавӣ)

- а) ҷонишини шахсӣ
 б) ҷонишини таъинӣ
 в) ҷонишини таъкидӣ
11. Кадом ҷонишин ба ҷойи ту омада, ҳурмату эҳтиромро ифода мекунад?
 а) ҷонишини мо
 б) ҷонишини шумо
 в) ҷонишини онҳо
12. Ҷонишинҳое, ки пурсишро ифода мекунанд, чӣ ном доранд?
 а) ҷонишинҳои шахсӣ
 б) ҷонишинҳои соҳибӣ
 в) ҷонишинҳои саволи
13. Дар кадоме аз се басти зерин танҳо ҷонишинҳои таъинӣ оварда шудаанд?
 а) ин, он, ҳамин, ҳамон.
 б) ман, ту, вай, мо, шумо.
 в) ҳар кӣ, ҳар чӣ, ҳар кадом, ҳама.
14. Дар рубоии зерини ибни Сино чанд калима ба ҷонишин мансуб аст?
 Бо ин ду- се нодон, ки чунон медонанд,
 Аз ҷаҳ, ки доноӣ замон эшонанд.
 Ҳар бош, ки ин ҷамоа аз фарти харӣ,
 Ҳар к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд.
 а) чорто
 б) панҷто
 в) шашто
15. Ҷонишинҳои **ким-кӣ**, **ким-чӣ**, **баъзе**, **ягон**, **ким-кадом**, **фалон** ба кадом хели ҷонишинҳо мансубанд?
 а) ба ҷонишинҳои таъинӣ
 б) ба ҷонишинҳои номуайяни
 в) ба ҷонишинҳои манфӣ

ФЕЪЛ

Машқи 92. Ҳикояро бодикқат хонда, мазмунашро нақл кунед ва баъд андешаи худро доир ба он гуед.

Хуфтану осудан

Бидон ва огоҳ бош, эй писар, ки... бисёр хуфтан одати носу-туда аст, танро кохил кунад ва табъро шурида кунад ва сурати рӯйро аз ҳол ба беҳолӣ барад. Панҷ чиз аст, ки чун ба мардум расад, дарҳол сурати рӯйро мутағайир кунад: яке нишоти ногаҳон ва яке ғами муфочо ва яке хашм ва яке хоб ва яке мастӣ.

Ҳамчунон ки хуфтани бисёр зиёнкор аст, нохуфтан ҳам зиён дорад... Ва чоҳилон аз ин бисту чаҳор соат нима бихусбанд ва нима бедор бошанд. Ва коҳилон ду баҳр бихусбанду баҳре ба кори хеш машғул бошанд. Ва оқилон баҳре бихусбанду ду баҳр бедор бошанд, бар ин қисмат, ки ёд кардем, ҳар ҳашт соате аз гунаи дигар (Кайковус).

Савол ва супоришҳо. 1. Матро рӯбардор намуда, ба зери чонишин хо як хат ва ба зери феълҳо ду хати рост кашед. 2. Ба он феълҳо савол гузоштанро шифоҳӣ машқ кунед. 3. Феъл чист?

Машқи 93. Ҷумлаҳоро навишта, ба зери феълҳо хат кашед.

1. Ман андешидам, ки бе тағйири либос дар он чоҳо рафтан муносиб нест. 2. Бинобар ин, ба хонаи яке аз хешони худ рафтам. 3. Дар ҳамин вақт мардум дари ҳаммомро гирифтанд ва ҳаммомӣ ба хонаи Сайф хабар фиристод. 4. Ман ин таклифи ўро қабул кардам, ҳар ду ба Машҳад рафтем. 5. Бо ту ба ҷое нарасидай, ки ба ёрмандӣ ва роҳбарии ман роҳ ба мақсуди хеш барӣ. 6. Кимиёгар дар ин рӯзҳо ҳар рӯз ба зиёрати мазороти Хирот мебаромад. 7. Мо фикр карда бинем, баъд аз он ба шумо хабар медиҳем. 9. Онҳо дар роҳи худо ба мо танга ва пул медоданд ва дуо мегирифтанд (Восифӣ).

Савол ва супоришҳо. 1. Замон ва шахсу шумораи феълҳои ишоракардаатонро шарҳ диҳед. 2. Ба назари шумо, дар мисолҳои додашуда кадом хели чонишинҳо дида мешаванд? 3. Фарқи феълро аз исмҳо, пеш аз ҳама, дар ҷе мебинед?

Машқи 94. Ба ҷои нуқтаҳо аз феълҳои дар қавс буда мувофиқаширо гузошта, ҷумлаҳоро рӯбардор намоед.

Ман ба он кӯчаи беодам якҷаву танҳо ... ва дар бораи рӯзҳои гузаштаи худ ... Дар ҷое, дар канори он кӯча, айвони сар ба осмон кашидае ... Ин бино ба ёди ман биноҳои чанди-

ношонаи Ҳиротро ..., ки ман аз ҳар кадоми он биноҳо доғи хасрате дар дил...

Аз он чо Дар охири ин кӯча пири равшанзамиреро ..., ки дар лаби ҷӯ Чун он пир маро ..., шитобкорона дасту рӯйи худро бо рӯймоле, ки монанди риши худаш сафед ва бегубор буд, ..., ба тарафи ман ... ва падарона маро ба канор кашида... ва бо камоли муҳаббат ва меҳрубонӣ: - Хайра мақдам – қадаматон нек бод, хуш омадед, - гуфт (Восифӣ).

(замзама мекардам, баромад, мерафтам, меовард, доштам, гузоштам, дидам, таҳорат мекард, дид, пок карда, мулоқот кард, давид)

Савол ва супоришҳо. 1. Кадоме аз феълҳои дар матн буда, амалу ҳолатро ва кадомашон ҳаракати предметро ифода кардаанд? 2. Аз худ ҳам шифоҳӣ ду-се ҷумла гӯед, ки феълҳои дар ҷавб додашуда бошанд. 3. Ҳар як замони феълро таъриф кунед.

Машқи 95. Ҷумлаҳоро навишта ба зери бандакҳои феълӣ як ва ба зери бандакҳои хабарӣ ду хат кашед.

Ман ҳам бо миннатдорӣ ва мамнуният, ки ба меҳрубонӣ ва шафқати он гуна бузургвор сазовор бошад, қабул кардам ва хонааш ҳамроҳ рафтем. Ў дар канори ҳавзи пурсоёе гилеме андохта, маро шинонид ва таомеро, ки ҳозир дошт, овард... Он пир ҷунон тамаллуқ мекард, ки ман шарм медоштам ва дар хичолат мемондам. Аммо ўро аз ин гуна муомила манъ кардан наметавонистам. Зеро ман пай мебурдам, ки ў аз камоли нармӣ табиат ва покӣ тинат ба ҳурмат кардани одамон, хусусан, ғариб ва мусофирон одат кардааст (Восифӣ).

Савол ва супоришҳо. 1. Шахсу шумораи феълҳоро вобаста ба бандакҳояшон шарҳ диҳед. 2. Бандакҳои феълӣ ва хабариро як-як номбар кунед. 3. Аз кадом ҷиҳатҳо бандакҳои хабарӣ аз бандакҳои феълӣ фарқ мекунанд?

Машқи 96. Ҳикоятро бодикқат хонда, хулосаатонро доир ба мазмуни ҳикоя иброз намоед.

Ҳикоят

Чунон шунидам, ки марде ба сахаргоҳ, ба торикӣ, аз хона берун омад, то ба гармоба равад. Дар роҳ дӯстero аз они хеш бидид.

Гуфт:

– Мувофиқат кунӣ бо ман, то ба гармоба равем?

Дӯст гуфт:

– То ба дари гармоба бо ту ҳамроҳӣ кунам. Лекин дар гармоба нагавонам омад, ки шугле дорам.

То ба наздикии гармоба бо вай бирафт. Ба сари дуруха расиданд. Ва ин дӯст, пеш аз он ки дӯстро хабар диҳад, бозгашт ва ба роҳе – дигар бирафт. Иттифоқо, тарроре аз паси ин мард ҳамеомад, то ба гармоба равад ба таррорини хеш. Аз қазо ин мард бознигарист. Таррорро дид ва ҳанӯз торик буд. Пиндошт, ки он дӯсти ӯст. Сад динор дар остин дошт, ба дасторча баста. Аз остин берун кард ва бад-он доду гуфт:

– Эй бародар, ин амонат аст, бигир то ман аз гармоба бароям, ба ман боздиҳӣ.

Таррор аз вай биситонд ва ҳам он ҷо мақом кард, то вай аз гармоба баромад, равшан шуда буд. Ҷома пӯшиду рост бирафт. Таррор ӯро бозхонду гуфт:

– Эй ҷавонмард, зари хеш биситону пас бирав, ки имрӯз ман аз шугли хеш бозмондам аз ҷиҳати амонати ту.

Мард гуфт:

– Ин амонат чист ва ту чӣ мардӣ?

Таррор гуфт:

– Ман марде таррорам ва ту ин зар ба ман додӣ, то аз гармоба барой.

Мард гуфт:

– Агар таррорӣ, чаро зари ман набурдӣ?

Таррор гуфт:

– Агар ба саноати хеш бурдаме, агар ин ҳазор динор будӣ, наандешидаме аз ту ва як ҷав боз надодаме. Валекин ту ба зинҳор ба ман супурдӣ ва дар ҷавонмардӣ набошад, ки ба зинҳор ба ман омадӣ, ман бар ту ночавонмардӣ кардаме, шартӣ мурувват набудӣ (Кайковус).

Савол ва супоришҳо. 1. Як – як феълҳои дар матн бударо аз рӯйи шахсу шумора ва замон шарҳ диҳед. 2. Тарзи ифодаи қадом феълҳои дар матни мазкур буда имрӯз маъмул нестанд? 3. Дар бораи асосҳои феъл маълумот диҳед.

Машқи 97. Мисолҳоро навишта, феълҳои тасрифшавандаро бо хати рост ва феълҳои тасрифнашавандаро бо хати мавҷнок ишора кунед.

1. Хоҷа Абдулфазл фақирро чихил рӯз дар Фароҳ нигоҳ доштанд (Восифӣ). 2. Чавон изо кашидагӣ барин лабашро инч намуда ба замин нигоҳ кард (С.У.). 3. Пас аз ин воқеа Шакар дар байни мардум ном баровард, ӯро ҳамма Шакар – баҳодур мегуфтагӣ шуданд (С.У.). 4. Дидам, ки намешавад, пайташро ёфта, ронамро ба таги шикамаш монда, вайро чапагардон карданӣ шудам, аммо вай нағалтид (С.У.). 5. Халқ талотуб карда гавго бардошт, одамҳо фарёдкунон ким – чиҳо мегуфтанд, аммо ба гӯши ман ҳеҷ чиз намебаромад (С.У.). 6. Ман давон – давон ба боғ рафта, фармоиши падарамро ба модарам ва бародарам расонидам ва боз гашта ба сари чӯй омадам (С.У.).

Савол ва супоришҳо. 1. Феълҳои дар матн бударо истифода намуда ҷумлаҳо соzed. 2. Фарқи феълҳои ҳол аз сифати феълӣ дар чист? 3. Яке аз феълҳоро, аввал, бо бандакҳои феълӣ баъд, бо бандакҳои хабарӣ тасриф кунед.

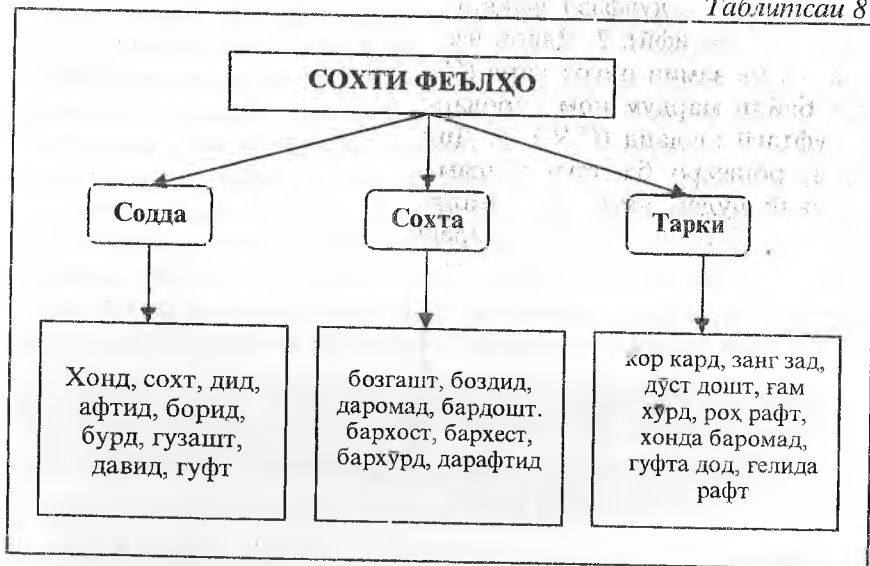
Машқи 98. Ҷумлаҳоро бодикқат хонда дар онҳо феълҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

1. Руқиябегим ба Мирзобайрам майл ва мухаббат пайдо карда буд. 2. Дар рӯ ба рӯйи вай қариб панҷоҳ нафар навкар даст пеш гирифта мунтазир истодаанд. 3. Дар ин ҷо сандуқҳои бисёр калонро болои ҳам ниҳода буданд. 4. Дар гӯшае духтари парирӯе, ки офтоб аз тоби ҷамолаш бетоб мешӯл. нишаста буд. 5. Агарчи онҳо алҳол пинҳон шудаанд, боз бар сари ин шаҳр омада, истило ҳоҳанд кард. 6. Ӯ маро ба боғчае даровард, ки дар он ҷо харбуза қишта шуда буд. 7. Мо, барои он ки дубора ба он корвониён барнахӯрем, бераҳа рафта, баъд аз се рӯз ба Ҳирот расидем. 8. Вай он лаълпораро ба ду ҳазор танга харидор шуда буд, модарам се ҳазор танга пурсида буд (Восифӣ).

Савол ва супоришҳо. 1. Дар мисолҳои боло кадом феълҳои ғридиҳанда шуда омадаанд? 2. Бо истифода аз феълҳои содда, сохта ва таркибӣ аз худ се ҷумла созад. 3. Феълҳои бегуб шудан ба кадом маъно истифода шудааст?

Машқи 99. Сабаби содда, сохта ё таркибӣ номида шудани феълҳоро аз рӯи таблитсаи додашуда шарҳ диҳед.

Таблитсаи 8

Савол ва супоришҳо: 1. Шумо ҳам айнан чунин таблитса сохта, онро ба феълҳои наво, ки аз китобҳо ҷамъ намудаед, пур кунед. 2. Феълҳои дорои ҷанд асос аст? 3. Феълҳои ҷӣ тавр тасриф меёбанд?

Машқи 100. Ҳикояро бодикқат хонда, мазмунашро нақл кунед ва доир ба он хулосатонро гӯед:

Ҳикоя

Шунидам, ки вақте Соҳиб Исмоил ибни Аббод нон мехӯрд бо надимону қасони хеш. Марде луқмае аз қоса бардошт. Мӯе дар он луқмаи ӯ буд. Мард намедид. Соҳиб бидид, гуфт:

– Он мӯй аз луқма берун кун. Мард луқма аз даст биниҳод ва бархосту бирафт.

Соҳиб фармуд, ки бозоредаш. Соҳиб пурсид, ки ё фалон, нон нахӯрда аз хон чаро бархостӣ?

Мард гуфт:

– Маро нони он кас нашояд хӯрд, ки мӯй дар луқмаи ман бинад.

Соҳиб саҳт хичил шуд аз он сухан (Кайковус).

Савол ва суноришҳо. 1. Аввал феълҳо ва баъд чонишинҳои дар матн бударо ба дафтаратон нависед ва онҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед. 2. Хелҳои чонишинро (аз рӯи маъно) номбар кунед.

Машқи 101. Ҷумлаҳоро нависед, баъд феълҳои соддаро бо рақами 1, сохтаро бо рақами 2 ва таркибиро бо рақами 3 ишора намуда, ба шарҳашон омода бошед.

1. Қутбия баъд аз навиштани мактуб, як бори дигар худаш хонда, андаке табассум кард ва ба лифофа андохта монд. 2. Лабҳои тунуки вай табассуми домиро тарк намуданд. 3. Дар он хонаи ороста танҳо ду кас дар пешгоҳ, дар пеши тирезаи дари боло, сӯҳбат карда менишастанд. 4. Дар ин байн Қутбия ба Зайнаб ишора карда, дар бораи як ҳодисаи гузашта ёдоварӣ намуд, ки Зайнаб беихтиёр ханда карда монд. 5. Қутбия ду дона кулчаи рағаниро шикаста, ба пеши худ ва ба пеши Зайнаб ниҳод (Ҷ.И.).

Савол ва суноришҳо. 1. Дар бораи сохти феълҳо дар асоси мисол–оварӣ аз ҷумлаҳои боло маълумот диҳед. 2. Дар ҷумлаҳои мазкур кадом феълҳо таркибии феълӣ ва кадомашон таркибии номӣ?

Машқи 102. Ҳар як ҷумларо бодикқат хонда ҳар як феълӣ онро аз рӯи маъно: монда ё гузаранда, мустақил ё давомдор буданашон эзоҳ диҳед.

...Фасли баҳор дар қишлоқи Лолазор боз ҳам зеботар ва дилработар чилвагар мегардад. Зеро ки он дар домани кӯҳ ва канори водии зарҳез воқеъ гашта, аз як тарафаш, дарёчаи кӯҳӣ ва, аз як тарафаш, сой мегузарад. Аввали баҳор дару бом ва ҳамаи атроф лолапӯш мегардад. Дар шохи дарахтони анбӯхи

ин кишлоқ мурғакони бисёре нагмасароӣ мекунанд. Булбулони сармаст тамоми шаб ва аввали рӯз чаҳ – чаҳ мезананд.

Баҳорон аз баландӣ ба водии он ҷо назар кунед: манзараи меҳнати қаҳрамононаи одам – одами пурзӯр ва тавоно, ки техникаро ба худ хизматгор кардааст, одаме, ки кӯхро талқон мекунад ва аз хок зар мерӯнад, диққати шуморо ба худ ҷалб меномад. Мебинед, ки дар ҳар ҷо тракторҳо гурросанон замин ронда, тухм кошта гаштаанд (Ҷ.И.).

Савол ва супоришҳо. 1. Аз феълҳои таркибии дар матибуда кадомашон феълианду кадомашон номӣ? 2. Феълҳои дар мати бударо, аз ҷиҳати он ки ҷиро: амал, ҳолат ё ҳаракати предметро фаҳмондаанд, шарҳ диҳед.

Машқи 103. Мисолҳоро навишта, феълҳои бевоситаро бо як ва бавоситаро бо ду хати рост ишора кунед.

1. Вай ба девонхонаи худ баргашта, бо ҳамроҳии амалдорони девонаш сари ҳисобу китоб нишаст. 2. Ў аввал номнавис кунонд ва баъд худаш шикояткунандагонро аз назар гузаронд. 3. Пагоҳӣ фармони мувофиқ ба имзои ҳақим пешниҳод шуд, ҳақим фармонро нахонда имзо кард. 4. Рӯзи равшани офтобӣ Фирдавсӣ дар ҳучраи худ ғарқи эҷоди ашӯр буд, ки баногоҳ саҳт – саҳт кӯфта шудани дарвозаи ҳавлӣ шунида шуд. 5. Аҳли деҳ ба назди шоир омада, шикоятномае нависонда гирифтанд, то ки ба пеши ҳақим бурда арз кунанд. 6. Ба сари шоир фикре омад ва ӯ он фикрро ба амал овардани шуда, февран ба Алӣ Дайлами хушнавис кас фиристод (С.У.).

Савол ва супоришҳо. 1. Сабаби бавосита ва бевосита будани феълҳои ишоракардагонро шарҳ диҳед. 2. Феълҳои бавосита ҷӣ тавр сохта мешаванд? 3. Феълҳои бевоситаи дар ҷумлаҳои боло бударо шифоҳӣ ба феълҳои бевосита баргардонед. 4. Намудҳои феълро номбар кунед.

Машқи 104. Аз мисолҳои зерин аввал феълҳои мутлақ ва баъд давомдорро навишта гиред.

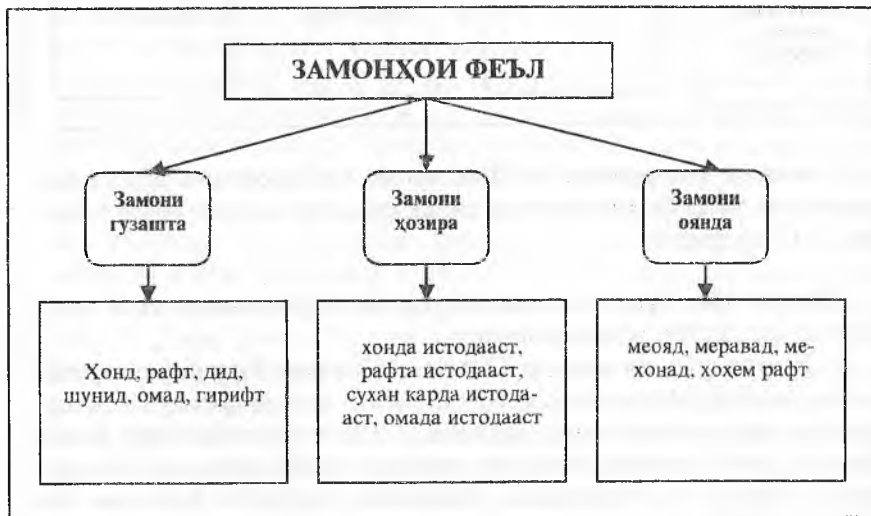
1. Дар аснои сайр ногоҳ дидам, ки нозаниндухтаре сар аз дарича берун баровард. 2. Ман ин лаълро ба ду ҳазор танга қабул мекунам ва ба ту ҳазор танга медиҳам. 3. Созандагон менавохтанд, хонандагон месуруданд, раққосони соҳибҷамол

хунарнамоӣ мекарданд. 4. Дидем, ки дар сари суфа марде дар ғояти бузургӣ ва ҳашамат нишастааст. 5. Дар вақте ки гурехта мерафтам, аз пешам ҷӯи калоне баромад, ки ба боге даромада мерафт (Восифӣ). 6. Баъд аз хеле интизорӣ мулозими даргоҳ баромада гуфт, ки мазмуни арзи онҳо ба ҳақим маълум ва ӯ ҳоло чи гуна қонеъ гардонидани илтимосашонро мулоҳиза карда истодааст (С.У.).

Савол ва супоришҳо. 1. Феълҳои навиштаатонро, аз рӯи он ки кадомашон мондаву гузаранда ва кадомашон бавосита ё бевосита мешаванд, шарҳ диҳед. 2. Феълҳои навиштаатонро аз ҷиҳати сохт ҳам шарҳ диҳед. 3. Фарқи феъл аз исм дар чист?

Машқи 105. Сабаби ба замони гузашта, ҳозира ва оянда ҷудо кардани феълҳоро аз рӯи мисолҳои дар таблитса буда шарҳ диҳед.

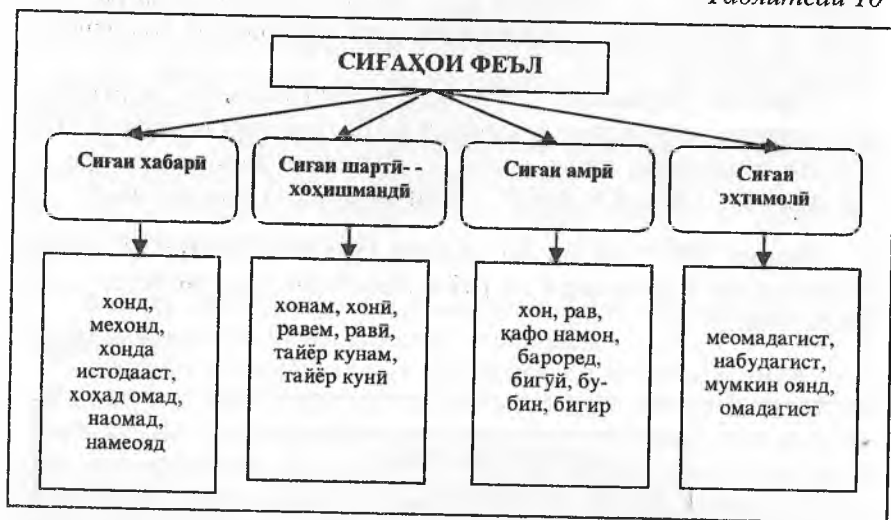
Таблитсаи 9

Савол ва супоришҳо. 1. Аз худатон низ доир ба замонҳои феъл мисолҳо оваред. 2. Таърифи тахминии ҳар як замони феълро худатон гӯед. 3. Донистани замонҳои феъл чӣ аҳамият дорад?

Машқи 106. Бо мазмуну мундариҷаи таблитса шинос шуда, сабаби ба ин ё он сиға мансубият доштани феълҳои дар катакҳо бударо гӯед.

Таблитсаи 10

Савол ва супоришҳо: 1. Пайгирона ба мисолҳои додашуда шумо ҳам доир ба ҳар як хели сиғаи феъл ду- се тоғӣ мисол оваред. 2. Сиға чист?

Машқи 106. Матнро хонед ва дар он дорои кадом хели сиға будани феълҳои муайян намоед.

1. Ҳамон рӯз, ки қосиди Олтунтош номаи Унсуро гирифта, ба шитобу чадал ба Ҳирот баргашт, ҳоким фармуд – Фирдавсро дар наздаш ҳозир карданд. 2. Шумо китобатонро ба мо бидиҳед, мо ба маликушшуаро мефиристонем, худатон ба ватанатон баргашта хотирчамъ биншинед, шуморо худатон ба даргоҳ талабида, иззату иқром карда, китобатонро писандида, ба шумо аз хазина силаи калон медиҳанд. 3. Шоирпарварии аълоҳазрат, саховатмандишон, албатта, ба худатон маълум будагист (С.У.). 4. Духтарам рафт, хона танҳо монд, акнун ягон домод ёфтагист магар?. 5. Нозгул ... ҳозир боз зеботару хушрӯйтар шудагист... (Р.Ҳ.). 6. Гуш кун, ду – се байт хонда диҳам. 7. Ана, маро бин, дар дунё аз ҳама ҷонварҳо бисёртар –

сесад сол зиндагӣ мекунам (Р.Ҳ.).

Савол ва суноришҳо: 1. Шахсу шумораи феълҳои дар ҷумлаҳои боло бударо шарҳ диҳед. 2. Ба кадом намудҳои феъл тааллуқ доштани феълҳои **ҳозир карданд**, **ёфтагист** ва **хонда диҳамро** фаҳмонед. 3. Феъли **хонда диҳам** ба асоси кадом замони феъл мансуб аст.

МИСОЛҲО БАРОИ ТАҲЛИЛИ ЗАМОН ВА СИҒАҲОИ ФЕЪЛ

1. Чинифуруш чойи нимсардшудаи пиёлро ба зудӣ нӯшида, ба он пиёла чой рехта, ба Қоришкамба дода, бо табассуми истехзоомез нонхӯрӣ ва чойнӯшии ӯро тамошо карда истод. 2. Аттор табассумкунон сарпӯши як тоси мисинро, ки дар пешаш истода буд, кушода, аз даруни вай бо белчаи оҳанин чормағз барин гулқанд гирифта, ба тарафи Қорӣ дароз кард. 3. Ман вақте ба дари сарои Ҷаннатмаконӣ расидам, ки Раҳими Қанд палоси худро дар бағал ва лаълиашро ба даст гирифта омодаи рафтн шуда истодааст. 4. ... барои ихлоси деҳқонро ба худ ҷалб кардан ва назрро зиёдтар ситондан дуоҳои хонда истодаашро баландтар, баробар ва қоривор хондан гирифт. 5. Зеро агар онҳо худашонро ношунанда нишон диҳанд ҳам, дигарон мешуниданд, ки як занакӣ девона калонони шаҳро чӣ гуна масҳара карда истодааст (С.А.). 6. Ҳар чӣ арақ омадааст, табатон паст шудагист? 7. Арз карда бошад, кардагист, - гуфт машқоб. 8. Дари бахти ту ҳам як кушода мешуд, ман ба муроду мақсадам мерасидам (Ҷ.И.). 9. Дав, баррачаи оча, кордро оварда харбузаатро куш. 10. Боз камтар сабр кун, бибеш, дадот аз Қирғизистон имрӯз ё фардо меомадагист. 11. Аз ин се чиз: якум дуздӣ, дуюм ятимонро озор додан, сеюм бахили гурезӣ ба орзуят мерасӣ (С.У.). 12. Абдулҳафиз – амак аробаро қатӣ карда, бо ҳамроҳии Аҳрорхоҷа сари маро сила карда истод. 13. То он дам иморати ҳавлии худӣ мо ҳам ба охир мерасидагист, баъд мо туро ба падарат супурда, худамон кӯчида меравем (Ҷ.И.).

Машқи 107. Бо мундариҷаву мисолҳои дар таблитса овардашуда бодикқат шинос шавед.

Савол ва супоришҳо: 1. Феълҳои тасрифнашаванда чанд хел мешудаанд? Онҳоро номбар кунед. 2. Дар ҷумлаи «*Ҳар каси ба-рои хондан ба Душанбе омадагӣ ҷаҳдуҷадалкунон метавонад ба мақсад расад*» калимаҳои ишорашуда ба кадом хели феълҳои тасрифнашаванда мансубанд? 3. Аз мисолҳои таблитса истифода намуда ҷумлаҳо созед.

МАСДАР

Машқи 108. Шеърро ифоданок хонда муайян намоед, ки феълҳои дар он мавҷуда ба кадом гуруҳи феълҳо (тасрифӣ ё тасрифнашаванда) мансубанд.

Нафрат ба дунон

Ба дандон раҳна бар фӯлод кардан,
Ба нохун роҳ дар хоро буридан.
Фуру рафтани ба оташдон нагунсор,
Ба пилки дида оташпора чидан.
Ба фарқи сар ниҳодан сад шутур бор,
Зи Машрик ҷониби Мағриб давидан.

Басе бар Чомӣ осонтар намояд.
Ки бори миннати дунон кашидан

(Абдурахмони Чомӣ)

Савол ва супоришҳо: 1. Масдар чист? Масдарҳо чӣ тавр сохта мешаванд? 2. Аз худ ибораҳои гуед, ки дар таркибашон масдарҳои дар ин шеър буда истифода шуда бошанд. 3. Бо истифода аз ибораҳои сохтаатон ҷумлаҳо соzed.

Машқи 109. Пандҳоро бодикқат хонда, мазмунашонро мувофиқи фаҳмишатон шарҳ диҳед.

1. Агар пушаймон бошӣ аз нагуфтан, беҳ, ки пушаймон бошӣ аз гуфтан. 2. Агар гуфтан сим аст, хомӯшӣ зар аст. 3. Мурдан авлотар, ки дар безътиборӣ ба сар бурдан. 4. Дору ба гумон хӯрдан кори хирадмандон нест. 5. Чаҳор чиз далели бузургист: илмо азиз доштан, бадро ба некӯӣ дафъ кардан ва хашро фуру хӯрдан ва ҷавоб ба савол додан. 6. Маънии хондан фаҳмидан аст (Аз «Панду ҳикматҳо»).

Супориш: 1. Масдарҳои дар ин пандҳо бударо бо хати рост ишора карда, муайян соzed, ки онҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Машқи 110. Сабаби ба замонҳои гуногун мансуб донишмандони сифатҳои феълиро дар асоси мисолҳои таблитса шарҳ диҳед.

Супоришҳо: 1. Таблитсаи мазкурро айнан ба дафтаратон нусхабардорӣ намоед. 2. Бо истифода аз сифатҳои феълии таблитса ҷумлаҳо созед.

Машқи 111. Аз мисолҳо танҳо сифатҳои феълиро навишта гиред.

1. Хаёлотӣ Восеъро гичирроси дарвоза ва баъд шарфаи пой каси омадаистода қатъ кард. 2. Дар охири тобистон Мулло Сафар китобаташро таъом карда, ба Бухоро баргаштани шуд. 3. Меҳмони рост омадаистода ба ҷувозхона даромад (С.У.). 4. Шоир фикр карда, рӯзе бо ягон баҳона ба Шодоб рафтани ва яке аз намозхоро дар масҷиди он ҷо хондани шад. 5. Вазир ба қаҳздагагон аз захираҳои давлатӣ ғалла додани шуд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Ба кадом замон мансуб будани сифатҳои феълии навиштаатонро шарҳ диҳед. 2. Интиҳо-бан тарзи сохта шудани яке аз сифатҳои феълиро фаҳмонед. 3. Сифати феълӣ чист?

Машқи 112. Аз калима ва ибораҳои зерин истифода бурда чумлаҳо созад.

аз дур омадагӣ, даҳони пушида, шахси чуянда, моҳи тобанда, пири гуянда, бачаи мехондагӣ, хондаистода, рафтаистода, чидистода, диданӣ, омаданӣ, гуфтани.

Савол ва супоришҳо: 1. Ба вазифаи кадом аъзоҳои чумла омадани сифатҳои феълиро дар чумлаҳои сохтаатон шарҳ диед. 2. Дар бораи замонҳои сифати феълӣ бо мисолҳо маълумот диҳед. 3. Фарқи сифати феълӣ аз масдар дар чист?

Машқи 113. Мисолҳоро рӯбардор намуда, ба ҷойи нуктаҳои сифатҳои феълии мувофиқро гузоред.

1. Аз аспӣ савори худ ба пушти аспӣ ... меҷаҳид ва онро то ром накунад, аз пушташ намефаромад (С.У.). 2. Зангула ғайр аз донаю оби мо ... худаш ҳам хӯрок ёфта меҳурд (Р.Ҷ.). 3. Назир баъди сӯхат шуданаш баробари Восеъ кор ... шуд (С.У.). 4. Навқарон аз онҳо бо дӯғу пӯписа чизе ... мешуданд (С.У.). 5. Султон боз инро ҳам аз Фирдавсӣ ... шуд (С.У.). 6. Гусфандони дар кӯра ... садои суми молҳои гурехта ... шунида, безобита шуда, ба ҷунбиш дароманд (С.А.). 7. Ҳайвонҳои аз дур ... ногоҳ ғайб заданд (С.У.). 8. Восеъ навои оби ҷашмаи ... ба ёронаш нишон дод (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Гӯед, ки сифатҳои феълии ба ҷойи нуктаҳои гузоштаатон бештар ба вазифаи кадом аъзои чумла омадаанд? 2. Шаклҳои замони ҳозира ва ояндаи сифати феълӣ чӣ тавр сохта мешаванд? Доир ба ҳар як замони сифати феълӣ яктоғӣ мисол гӯед.

Машқи 114. Пандҳоро хонда, мазмунашонро бо андешаи худ шарҳ диҳед.

1. Мардро мард мекардагӣ ҳам зан, номард мекардагӣ ҳам зан.
2. Чӣ суд он гаҳ, ки моҳӣ мурда бошад,
Ки боз ояд ба ҷӯйи рафта обе (Ибни Ямин).
3. Чор чиз боз натвон овардан: сухани гуфта, қазои рафта, тирӣ андохта ва умри гузашта.
4. Пухтагӣ деги суханро боз медорад зи ҷӯш,
То хомӯшӣ нест, Бедил, муддао хом асту бас (Бедил).

5. Сухани ноандешида – чун зари носанчида.
6. Фиребандаро пой дар пай манех,
Чу рафтию дидӣ, амонаш мадеҳ (Саъдӣ).

Савол ва супоришҳо: 1. Се - чортои ин пандҳоро аз ёд намоед. 2. Аз худ се чумла тартиб диҳед, ки дар ҳар қадам яке аз сифатҳои феълии дар пандҳои мазкур буда истифода шуда бошад. 3. Шакли сифати феълии замони гузашта чӣ тавр сохта мешавад?

Машқи 115. Зарбулмасалҳоро маънидод намоед.

1. Аз ҳафт дарё гузаштагӣ, пошнааш тар нашудагӣ. 2. Аз шунидагӣ напурс, аз дидагӣ пурс. 3. Тири аз камон часта бозгашта намеояд. 4. Аспи даванда тез аз пой мемонад. 5. Дасти шикаста кор мекунад, дили шикаста не. 6. Кӯр шунидагиашро, кар дидагиашро мекунад.

Савол ва супоришҳо: 1. Сифатҳои феълии дар ин зарбулмасалҳо бударо аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед. 2. Дар ҳона нақле навишта, дар он аз зарбулмасалҳои мазкур як - дутоашро бамаврид истифода кунед.

ФЕЪЛИ ҲОЛ

Машқи 116. Ҷумлаҳоро рӯбардор намуда, ба калимаҳои ишорашуда савол гузоред.

1. Исфаронӣ шеърӣ шоир ва хониши ровиро бениҳоят хуш карда, дostonро бағоят ҷозибӣ таассурангез ва шоирро дostonсарои дар Ачам якто хонд. 3. Вай аз болохона **фаромада**, оҳиста – оҳиста **гардишкунон** ба тарафи меҳмонхонаи даруни боғ равон шуд. 3. Унсурӣ бо ҷадал поҳояшро аз кафш **бароварда**, **таъзимкунон** пеш омаду дасти шайхро гирифта **бусид**. 4. Вазир аз дарбор ба девони худ **баргашта**, ба Фирдавсӣ кас фиристод... 5. Майвандӣ **фикркунон** бо қадамҳои оҳиста аз ҳучра бадар рафт (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Калимаҳои ишорашударо феъли ҳол меноманд, чаро? 2. Феъли ҳол дар ҷумла ба чӣ тобеш мешудааст? 3. Бо истифода аз феълҳои ҳоли дар ин матн буда ҷумлаҳо тартиб диҳед. 4. Феъли ҳол чист?

Машқи 117. Мисолҳоро навишта, ба зери феълҳои ҳол хат кашед.

1. Халқ талотуб карда гавго бардошт, одамҳо фарёдқунон ким – чиҳо мегуфтанд, аммо ба гуши ман ҳеҷ чиз намебаромад. 2. Вай чағолуд, пойлuch, сарутан даридагӣ, давон – давон ба хона меомаду аз модарам як бурда нон ё як каф зардолуи кокро гирифта, хӯра – хӯра боз ба куча медавид. 3. Падарам нигоҳ карда, бобоямро мебинад, ки аз байни одамҳо ба худ роҳ кушода ба пеши сафи онҳо баромада истодааст. 4. Падарам зӯри миёни Амонро дурустакак озмуданӣ шуда, вайро бо тамоми қуваташ фушурда, ба тарафи худ кашидааст, шиками Амон пеш баромада, қоматаш рост шудааст (С.У.).

Савол ва суноршиҳо: 1. Дар бораи тарзи сохта шудани феълҳои ҳоли мисолҳои мазкур маълумот диҳед. 2. Муайян кунед, ки феълҳои ҳол ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд. 3. Фарқи феъли ҳол аз сифати феълӣ дар чист?

МАТНУ МИСОЛҲО БАРОИ ТАҲЛИЛИ БОБИ «ФЕЪЛ»

Тааҷҷуби қозизода

... Дар ҳамин вақт якчанд нафар аз калонон, олимон ва фозилони Ҳирот савора ба зиёрати Ҷомӣ омаданд. Чу аз сари кӯча диданд, ки Ҷомӣ ба асо така карда ба пеши дарвоза рост истодааст, дар ҳамон ҷо аз аспҳо фаромаданд ва дастҳо пеш гирифта, бо камоли таъзим ба Ҷомӣ наздик шуда, ўро зиёрат ва ба ў арзи эҳтиром кардаанд.

Қозизода бо дидани ин ҳол зиёдтар дар тааҷҷуб афтод ва дар дили худ мегуфт: «Субҳоналлоҳ, ҳазрати Маҳдумиро чӣ қадар азамат ва бузургворист, ки бузургони шаҳр ба пасттарин хизматгори ў ин арзи эҳтиром менамоянд».

Хулоса, ҳама ба меҳмонхона даромаданд, Ҷомӣ чунон ки одати ў буд, аз ҳама поинтар ва дар пеши дари дахлез нишаст ва дигарон – ҳар кас ба қадри дараҷаи худ бар ҷои худ нишастанд (Восифӣ).

* * *

1. Дарахтони мевадораш аз қасрати бор чун пирони рӯзгордида пуштҳамида ва аз меваҳои навраси шакарборанш дар канори хӯранда шарбати шаҳд чакида: себи беосебаш аз

себи ғаб – ғаби дилбарон хабар дода ва рангу бӯйи он кувватдиҳандаи дили беморони аз пой афтода. 2. Султон аз ин кори мо чунон розӣ шуда буд, ки дар чандин маҷлис дар бораи тавозӯ кардан ба якдигар ин кори моро ба тарзи мисол фаҳкунон ҳикоя кард. 3. Хон ҳар замон – ҳар замон табассумкунон ба онҳо менигарист. 4. Мо бо рафиқони сафарӣ аз боғоти навсабзидаи Самарқанд, аз зери дарахтони мевадори навшукуфта гузашта ба дашту саҳроҳо даромадем. 5. Инҳо ҳам шодикунон ва «офарин»- гӯён аз пеши ҳезумхона дур шуданд ва ба онҳо ҳамроҳ гардида, аз боғ баромада рафтанд. 6. Чун ба ҳалвохӯрӣ машғул шудам, гурӯҳе аз ҷавонони наврас бо ҳам суҳбаткунон ва латифагӯён дар камоли шодмонӣ аз роҳ гузаштанд. 7. Канизак нолакашон ва фарёдкунон ба хона даромад. 8. Аҳли хона ҳам гириякунон вовайлову ғирев бардоштанд (С.А.). 9. У аспҳоро ҳай карда оварда, дар соботҳои амлоқдорхона баст, ба охурҳои беда андохт. 10. Аз дари ҳавлии амлоқдор Мирзоакрамбой пайдо шуда омада, аспҳоро аз назар гузаронд: дид, ки аспҳо ҳама шустагӣ, шаб аз ҷав сер шудагӣ ва бардам, таги пойҳои рӯфта тоза кардагӣ, ба ҳамаи охурҳо беда андохтагӣ аст, хурсанд шуд. 11. Дар чуқурии ҳувозхонаи нимторик гови чашмбаства соатест, ки давр мезанад. 12. Ғич – ғичи тири кундаи ҳувоз оромӣ ва сукутро аёнтар месозад. 13. Биё, биншин, камтар дам бигир. 14. Бигир, шарм накун, насибаат будааст. 15. Инчунин, бо талаби Восеъ хӯҷаин ба ӯ дар Душанбе музди якрӯзаашро додани шуд (С.У.).

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА БОБИ «ФЕЪЛ»

1. Он ҳиссаи нутқ, ки амал, ҳаракат ва ҳолати предметҳоро ифода мекунад, чӣ ном дорад?
 - а) исм
 - б) ҷонишин
 - в) феъл
2. Кадом ҳиссаи нутқ дорои шакли тасрифӣ мебошад?
 - а) феъл
 - б) сифат
 - в) исм
- 3) Кадом ҳиссаи нутқ дорои замон ва шахсу шумора аст?
 - а) сифат

- б) шумора
в) феъл
4. Бандакҳои **-ам, -ӣ, -аст, -ем, -ед, -анд** кадом хели бандакҳоро ташкил медиҳанд?
а) бандакҳои соҳибиро
б) бандакҳои феълиро
в) бандакҳои хабариро
5. Феълҳо дорои чанд асос мебошанд?
а) дорои се асос
б) дорои чор асос
в) дорои ду асос
6. Дар калимаи **омадааст** ҳиссаи **аст** ба кадом хели бандакҳо мансуб аст?
а) ба бандаки изофӣ
б) ба бандаки феълӣ
в) ба бандаки хабарӣ
7. Феълҳои **хонд, рафт, дид, омад** асоси кадом замони феъланд?
а) асоси замони оянда
б) асоси замони гузашта
в) асоси замони ҳозира
8. Феълҳои **бин, деҳ, рав, ой** асоси кадом замони феъланд?
а) асоси замони гузашта
б) асоси замони ҳозира
в) асоси замони оянда
9. Феълҳои **афгид, хонд, дид, билех, бигӯй, рафт** аз ҷиҳати сохт ба кадом гурӯҳи феълҳо мансубанд?
а) ба феълҳои сохта
б) ба феълҳои содда
в) ба феълҳои таркибӣ
10. Феълҳои **омада истодааст, хоҳад рафт, хонда истодааст, навишта метавонад** аз ҷиҳати сохт кадом гурӯҳи феълҳоро ташкил мекунад?
а) феълҳои соддаро
б) феълҳои сохтаро
в) феълҳои таркибиро
11. Феълҳои **даромадан, бардоштан, бозгаштан, боздоштан, вохӯрдан** ба кадом хели феълҳои тасрифнашаванда мансубанд?
а) ба феъли ҳол

- б) ба масдар
в) ба сифати феълӣ
12. Феълҳоро ҳангоми номбар кардан, асосан, дар кадом шакл номбар мекунанд?
а) дар шакли сифати феълӣ
б) дар шакли масдар
в) дар шакли феъли ҳол
13. Аз асоси замони гузашта бо илова кардани суффикси **-ан** чӣ сохта мешавад?
а) феъли ҳол
б) масдар
в) сифати феълӣ
14. Феъли **шикаст** дар таркиби **косаро шикаст** ба кадом тарзи феъл мансуб аст?
а) ба феъли монда
б) ба феъли гузаранда
в) ба феъли бевосита
15. Феъли **борид** таркиби **борон борид** кадом тарзи феъл аст?
а) тарзи монда
б) тарзи гузаранда
в) тарзи бевосита
16. Феълҳо чанд замон доранд?
а) чор замон
б) се замон
в) ду замон
17. Таркиби **рафта истодааст** ба кадом замони феъл мансуб аст?
а) ба замони ҳозира
б) ба замони гузашта
в) ба замони оянда
18. Феъли **хоҳам рафт** ба кадом замони феъл тааллуқ дорад?
а) ба замони ҳозира
б) ба замони гузашта
в) ба замони оянда
19. Феълҳои **рафтанд, диданд, гуфтанд** кадом замони феълро ташкил медиҳанд?
а) замони ояндаро
б) замони ҳозираро
в) замони гузаштаро
20. Феълҳо дорои чанд сиға ҳастанд?

- а) 5 сиға
 - б) 4 сиға
 - в) 3 сиға
21. Фейли орзу мекунад ба кадом сиғаи фейл мансуб аст?
 - а) ба сиғаи шартӣ - хоҷишмандӣ
 - б) ба сиғаи эҳтимолӣ
 - в) ба сиғаи хабарӣ
 22. Фейли меомадагист кадом сиғаи фейл аст?
 - а) сиғаи хабарӣ
 - б) сиғаи эҳтимолӣ
 - в) сиғаи амрӣ
 23. Фейлҳои рав, хон, гир, бирав ба кадом сиғаи фейлӣ мансуб аст?
 - а) ба сиғаи эҳтимолӣ
 - б) ба сиғаи амрӣ
 - в) ба сиғаи хабарӣ
 24. Шакли феълие, ки амалу ҳолатро фаҳмонда дорои замон, шахсу шумора ва сиға намебошад, чӣ ном дорад?
 - а) феъли ҳол
 - б) масдар
 - в) сифати феълӣ
 25. Шакли феълие, ки амал ё ҳолати ба предмете алоқамандро ҳамчун аломати он дар яке аз замонҳо мефаҳмонад, чӣ ном дорад?
 - а) феъли ҳол
 - б) сифати феълӣ
 - в) масдар
 26. Сифати феълӣ чанд замон дорад?
 - а) чор замон
 - б) панҷ замон
 - в) се замон
 27. Калимаҳои хурданӣ, диданӣ, омаданӣ ба кадом замони сифати феълӣ мансубанд?
 - а) ба замони гузашта
 - б) ба замони оянда
 - в) ба замони ҳозира
 29. Гаркиби омада истодагӣ, хонда истодагӣ ба кадом замони сифати феълӣ тааллуқ дорад?

- а) ба замони гузашта
 б) ба замони ҳозира
 в) ба замони оянда
30. Сифатҳои феълии **мехондагӣ, мечидагӣ, месупоридагӣ** кадом замони сифати феълиро ифода кардаанд?
 а) замони гузаштаре
 б) замони ояндаре
 в) замони ҳозираре
31. Ба воситаи суффиксҳои **-а** ва **-агӣ** кадом замони сифати феъли сохта мешавад?
 а) замони оянда
 б) замони ҳозира
 в) замони гузашта
32. Сифатҳои феълии **намгирифта, хайронмонда, ваҳшатзада, харидшуда** аз ҷиҳати сохт чӣ гунаанд?
 а) соддаанд
 б) сохтаанд
 в) таркибианд
33. Таркибиҳои **равон карданӣ, рафъ карданӣ, тоза кардагӣ** аз ҷиҳати сохт кадом гурӯҳи сифатҳои феълиро ташкил медиҳанд?
 а) сифатҳои феълии таркибиро
 б) сифатҳои феълии соддаро
 в) сифатҳои феълии мураккабро
34. Феълҳои, ки ба шарҳи амали асосии ҷумла меоянд, чӣ ном доранд?
 а) масдар
 б) феъли ҳол
 в) сифати феъли

ЗАРФ

Машқи 118. Ҷумлаҳои нависед, ба зерин зарфҳои хат кашед.

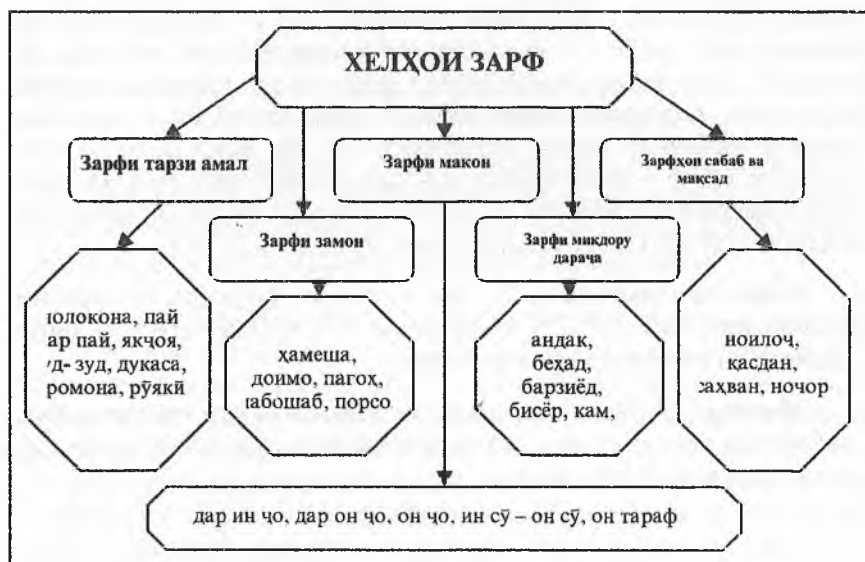
1. Сипас фармудаанд, ки кироатат имрӯз бас аст, боз фардо баъд аз намози пешин биёям.
2. Дирӯз ... боз дар боргоҳашон ҳозир шумо ва бақияи дostonро то наздикии шом ҳонда хатм кардам.
3. Фирдавсӣ бо Абӯ Дулаф андак пештар омада буданд.
4. Маликушшуаро дар меҳмонсарои худ нӯги ришашро дар қабза гирифта ин сӯ – он сӯ мегардид.
5. Сипас нишаста, ба

ҳузури султон чӣ тавр даромаданаш, бо ӯ чӣ гуна пурсу посух намуданаширо як ба як ҳикоя кард. 6. Чавҳарӣ бархоста, дуқат шуда пуштнокӣ сӯи дар рафту аз боргоҳ берун шуд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Ба зарфҳои ишоракардаатон савол гузored. 2. Гуед, ки дар мисолҳо кадом хелҳои зарф дида мешаванд? 3. Зарф чист?

Машқи 119. Таблитсаро бодикқат муоина намуда, ба ҳар хели зарфҳои дар он овардашуда савол гузоштанро машқ кунед.

Таблитсаи 13

Савол ва супоришҳо: 1. Дар бораи хелҳои зарф бо истифода аз мисолҳои дар таблитса буда маълумот диҳед. 2. Кӯшиш намуда аз худ низ доир ба ҳар хели зарфҳо як – дутогӣ мисол оваред. 3. Фарқи зарф аз сифат дар чист?

Машқи 121. Аз зарфҳои додашуда истифода карда матни хурде ё ҷумлаҳои гуногун тартиб диҳед.

ҷолокона, пай дар пай, ҳамеша, якҷоя, зуд-зуд, доимо, пагоҳ, порсол, дукаса, оромона, ин ҷо, он ҷо, он тараф, андак, басо, бисёр, қасдан, ночор.

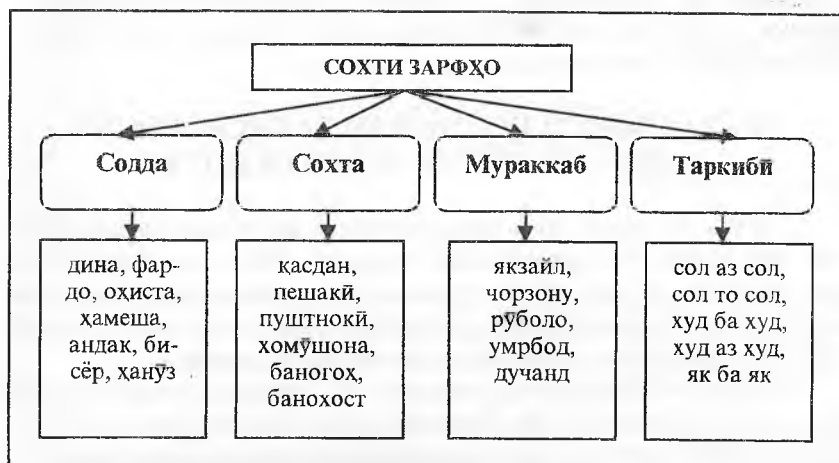
Савол ва суноришҳо: 1. Дар мисолҳои боло кадом хели зарфхоро мушоҳида намудед? 2. Зарф бо сифат аз кадом ҷиҳат умумият дорад ва фарқояш аз он дар чист?

Машқи 122. Дар мисолҳои зарфхоро муайян намуда, ба ва-зифаи кадом аъзои ҷумла омаданашонро шарҳ диҳед.

1. Моҳак бо шоир дудада воҳӯрии гарм кард. 2. Мунтази-рони пушт дар як – як мебаромадану мебаромаданд. 3. Дадочон сахарии барвақт ба истгоҳи Бодомзор расида, аз поезд пиёда шуд (Ҷ.И.). 4. ӯ ҳанӯз ҳам аз Восеъ дилаш пур набуд (С.У.). 5. Дирӯз баъди борон тиру камон баромад – Байроқи навбахорон партавфишон баромад (М.Т.). 6. Туро имрӯз ман зиёфат кунам, фардо нонатро бисёртар мебиёри ва ба ман ҳам бисёртар медиҳӣ, - гуфт бибихалифа (С.А.). 7. Ҳамин қадар дар хотир дорад, ки ба он ҷо аз Душанбе одамони бисёре омада бу-данд. 8. Ҳар чизро аввал андаке фикр карда диданаш, андаке муҳокима карданаш лозим буд. 9. Дар ин сӯ ба роҳи васеи ҳамвор мошинҳо равуо мекарданд. 10. Як моҳи дароз пурси-данд, ба ин сӯ – он сӯ кашола карданд, аммо ҷойи рафтаи язна-ашро нагуфт, ки нагуфт. 11. Фотима қасдан худро ба канор на-кашид... (Ф.М.). 13. Моҳак ноилочро розӣ шуд. (С.У.).

Савол ва суноришҳо: 1. Дар мисолҳои зарфхоро бо синони-машон иваз намоед. 2. Синоним чист? 3. Сохти зарфҳои ҳанӯз, дудада ва ноилочро муайян кунед.

Машқи 123. Зимни мушоҳидаи мисолҳои дар таблица буда сабаби ба ҳелҳои содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо наму-дани зарфхоро шарҳ диҳед.

Савол ва супоришҳо: 1. Агар тавонед, аз худ ҳам доир ба ҳар гуруҳи ин зарфҷо як – дутоғӣ мисол гӯед. 2. Аз худ дутоғӣ ҷумла гӯед, ки ҳар қадам дорои ду – се хели зарф бошад. 3. Зарфҷои сохта бо ёрии қадам суффиксу префикс сохта мешаванд?

Машиқи 124. Мисолҳоро навишта, ба зери зарфҷо хат кашед.

1. Саида баъд аз ин чораҳои сабук хеле ба хуш омада буд. 2. Машқоб андаке умедвор шуд. 3. Дар байни одамоне, ки ду – ду, тӯда – тӯда ва гоҳ танҳо мегаштанд, занони маҳаллӣ хеле ва хеле кам ба назар менамоянд. 4. Ҳақим худ аз худ аз ман алоқаашро бурид, зеро ки худ ба худ аз чизе ваҳмида, боз аз гали Зайнаб ба худ тасаллӣ ҳосил намуда буд (Ҷ.И.). 5. Майвандӣ нӯги ришашро гирифта, як нафас ин сӯ - он сӯ гашт... 6. Фирдавсӣ бо ҳамроҳонаш ночор ба корвонсаро мекӯчанд (С.У.). 7. Ба меҳмонхона даромада, дарро пӯшиду худро шикамнокӣ ба рӯйи намад партофт. 8. Восеъ андешамандона худ ба худ ба аломати тасдиқ сар мечунбонид. 9. Фақат ин ки духтар ба тараддуди рафган афтоду риштаи гуфтугузори дуяшон чору ночор бурида шуд. 10. Кампир на фақат серманаҳ, балки кунҷков ҳам будааст: якзайл чоғ мезад... 11. Амиркул ба ҳезумхона даромада худро рӯйнокӣ ба болои хошок партофт (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Зарфҳои маълумнамудаатонро аз ҷиҳати маъно ва сохташон шарҳ диҳед. 2. Дар бораи вазифаи асосии зарфҳо дар ҷумла хулосаатон чист?

МАТНУ МИСОЛҲО БАРОИ ТАКРОРИ БОБИ «ЗАРФ» ВА ФАСЛУ БОБҲОИ ДИГАР

... Бача аз фуруҳтани зоғча хурсанд шуду ман аз харидани вай. Мо вайро ба меҳмонхона овардем. Обу дон додем. Хеле ҷон гирифта, ба ҳар сӯ часту хез карда, хушҳолона қинғос мезад. Вай бо чашмони сиёҳу атрофаш зардчатобнамо ба одам, атроф кунҷковонаю ҳангоматалабона нигоҳ мекард.

Зоғчаро ба Ленинобод овардем. Ҳа, инаш аз хотирам набарояд, ки аз Панҷакент ба Ленинобод бо мошина омадем. Зоғча дар остонаи тирезаи қафои мошина менишаст. Ҳаво гарм буд. Вай тез – тез ташна монда, даҳонашро кушода овоз мебаровард. Як дафъа дар роҳи байни Ҷиззаху Хавос об набуд, мо ба вай андак барҷом нӯшондем.

Зоғча маро нағз медид, чунки ман вайро аз дасти бача халос карда будам. Аз ҳама зиёдтар ба ман ром шудаю одат карда буд (Р.Ҷ.).

1. Суханро аз дарозӣ дор кӯтоҳ,
Ки аз бисёр гуфтан гум шавад роҳ.

(Носири Хусрав)

2. - Кадом кас аст, ки ҳар ҷо равад, ӯро дӯст
доранд? – Соҳибадаб.

3. Макун раҳм ба марди бисёрхор
Ки бисёрхор аст бисёр хор!

(Саъдии Шерозӣ)

4. Май – душмани масту дӯст бо ҳушёр аст,
Андак – тарёку беш заҳри мор аст.

(Абӯалӣ ибни Сино)

5. Бикӯш имрӯз, то гандум бипошӣ,
Ки фардо бар ҷаве кодир набошӣ.

(Саъди Шерозӣ)

6. Ҳамеша росткорон ростагоранд,
Ки ғайр аз ростӣ коре надоранд.

(Бадриддин Ҳилолӣ)

Гандум

Гаштирӯзӣ падари Ҳасан як линча гандумро ба хар бор карда гуфт, ки Ҳасан онро ба осиеб бурда, орд карда биерад.

Ҳасан ба миёнбандаш якто нон баста, харро пеш андохту роҳи осиебро гирифт.

Ҳасан ҳанӯз дар ҳавлӣ қарор дода буд, ки гандумро ба осиеби Қурбонамак барад. Осиеби Қурбонамак ҳамеша камодам аст, чунки аз ду осиеби дигари қишлоқ дида дуртар воқеъ гаштааст.

Пас аз хеле роҳ гаштан Ҳасан аз роҳи калон баромада, ба як пайраҳаи хурде даромад. Ба осиеб бо роҳи аробагард ҳам рафтани мумкин аст, аммо ин пайроҳа роҳро қариб як километр наздиктар мекунад. Ғайр аз ин, пайраҳа аз чойҳои сердарахту буттазор мегузарад, ки барои Ҳасани даҳсола хеле тамошо дорад... (Пулод Толис).

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА БОБИ «ЗАРФ»

1. Таърифи зерин ба кадом ҳиссаи нутқ мансуб аст? «Он ҳиссаи нутқ, ки замону аломати амал ва аломатро ифода мекунад»...
 - а) ба исм
 - б) ба феъл
 - в) ба зарф
2. Калимаҳои **чолокона**, **пай дар пай**, **ботафсил**, **якбора**, **якзайл**, **оҳиста**, **дузону**, **пуштнокӣ** ба кадом гурӯҳи зарф тааллуқ доранд?
 - а) ба зарфи замон
 - б) ба зарфи макон
 - в) ба зарфи тарзи амал
3. Зарфҳо аз чихати сохт чанд хел мешаванд?

- а) 2 хел
 б) 3 хел
 в) 4 хел
4. Калимаҳои ҳамеша, доимо, пагоҳ, имрӯз, порсол, шабошаб, дина, фардо, бегоҳӣ, пагоҳӣ ба кадом хели зарф мансубанд?
 а) ба зарфи тарзи амал
 б) ба зарфи макон
 в) ба зарфи замон
5. Калимаҳои басае, андак, хеле, бисёр, беҳад, барзиёд, бағоят, кам, чудо, бениҳоят ба кадом гуруҳи зарф тааллуқ доранд?
 а) ба зарфи макон
 б) ба зарфи замон
 в) ба зарфи миқдору дараҷа
6. Зарф дар ҷумла бештар ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?
 а) ба вазифаи мубтадо
 б) ба вазифаи ҳол
 в) ба вазифаи пурқунанда
7. Калимаҳои қасдан, пешакӣ, шервор, пуштнокӣ, хомӯшона, дарҳол, ноилоч, бемадорона, баноҳост аз ҷиҳати сохт ба кадом гуруҳи зарфҳо мансубанд?
 а) ба зарфи содда
 б) ба зарфи мураккаб
 в) ба зарфи сохта
8. Таркибҳои сол аз сол, сол то сол, худ ба худ, худ аз худ, дам ба дам, як ба як, қадам ба қадам аз ҷиҳати сохт кадом зарфҳоро ташкил медиҳанд?
 а) зарфи мураккабро
 б) зарфи сохтаро
 в) зарфи таркибиро
9. Зарфҳои якҷайл, чорзону, рӯболо, умрбод, дучанд, дилпурона, навозишкорона аз рӯи сохт кадом гуруҳи зарфҳоро ташкил медиҳанд?
 а) зарфи соддаро
 б) зарфи сохтаро
 в) зарфи мураккабро
10. Калимаҳои фардо, ҳамеша, ханӯз, андак, бисёр, мардонавор, хомӯшона, дарҳол, умрбод ба кадом ҳиссаи нутқ мансубанд?
 а) ба исм

- б) ба зарф
в) ба феъл
11. Аз хели зарфҳои дар бастҳо омада кадомашон дорои дараҷаи қиёсӣ мебошанд?
а) зарфи тарзи амал
б) зарфи сабаб
в) зарфи мақсад
12. Зарфҳои **ин ҷо, ҳамон ҷо, берун, ин сӯ – он сӯ, ин тараф – он тараф, ҳамон ҷо, ҳар ҷо** аз рӯи маъно ба кадом гурӯҳи зарфҳо мансубанд?
а) ба зарфҳои миқдору дараҷа
б) ба зарфҳои замон
в) ба зарфҳои макон
13. Калимаҳои **ноҷор, ноилоч, қасдан** ба кадом гурӯҳи зарфҳо тааллуқ доранд?
а) ба зарфҳои макон
б) ба зарфҳои замон
в) ба зарфҳои сабабу мақсад
14. Зарфҳои **дина, оҳиста, баъд, фардо, зуд, сахл, ханӯз, андак, бисёр, аллакай** аз ҷиҳати сохт ба гурӯҳи кадом калимаҳо шомил мебошанд?
а) ба зарфҳои мураккаб
б) ба зарфҳои содда
в) ба зарфҳои сохта

ПЕШОЯНДУ ПАСОЯНДҲО

Машқи 125. Ҷумлаҳои дар ҳар ду сутун додашударо бодикқат хонда, доир ба услуби онҳо фикри худро баён кунед.

1. Имрӯз Сайёра пайраҳаи кано-ри куча хушҳолона қадам зада меомад. 2. Падарам даруни маърака пеши тарафи худӣ моён менишаст ва маро ҳам пеши худаш нишонда буд. 3. Дигар ин, ки ин одам Шаҳрисабз мерафтааст, аммо ман галабони Бухоро мерафтагӣ даркор. 4. Мирзои Қорӣ гумон кард, ки	1. Имрӯз Сайёра аз пайраҳаи кано-ри куча хушҳолона қадам зад; меомад (Ф.М.). 2. Падарам дар даруни маърака, дар пеши тарафи худӣ моён менишаст ва маро ҳам дар пеши худаш нишонда буд (С.А.). 3. Дигар ин, ки ин одам ба Шаҳрисабз мерафтааст, аммо ба ман галабони то Бухоро мерафтагӣ даркор (С.У.).

ху­даш ҳеҷ га­раз, ҳа­мин та­в­р до­ни­стан пу­р­си­да ис­то­да­аст...

4. Мир­зои Қо­рӣ гу­мон кард, ки ху­даш бе ҳеҷ га­раз, ҳа­мин та­в­р ба­рои до­ни­стан пу­р­си­да ис­то­да­аст (С.У.).

Са­вол ва су­по­ри­ш­ҳо: 1. Дар ми­сол­ҳои су­ту­ни ду­юм ка­дом ка­ли­ма­ҳо ба феъл­ҳои та­с­ри­ф­на­ша­ван­да ма­н­су­ба­нд. 2. Та­с­ри­ф чи­ст? 3. Феъ­ли пу­р­си­да ис­то­да­аст – -ро аз рӯи гу­му­ра, за­мон ва на­му­д­ҳои феъл шарҳ ди­ҳед. 4. Ка­дом пе­шо­ян­д­ҳо­ро ме­донед?

Ма­ш­қи 126. Пе­шо­ян­д­ҳо­ро ис­ти­фо­да бур­да та­ри­қи хат­ти ҷум­ла­ҳо тар­тиб ди­ҳед.

бо, ба, бе, дар, аз, ба­рои, то ба, пеш аз, баъд аз, дар ҳу­су­си, дар бо­раи, дар бо­лои

Са­вол ва су­по­ри­ш­ҳо: 1. Дар ҷум­ла­ҳои тар­тиб­до­да­тон пе­шо­ян­д­ҳо ба ка­дом ҳис­са­ҳои нутқ ома­да­анд? 2. Ка­ли­ма­ҳои **бо, ба, ба­рои** ва ам­со­ли он­ҳо­ро ча­ро пе­шо­ян­д ме­но­ма­нд? Пе­шо­ян­д­ҳо­ро таъ­ри­ф ку­нед.

Ма­ш­қи 127. Ба ҷойи нуқ­та­ҳо пе­шо­ян­д­ҳои му­во­фиқ гу­зо­шта ҷум­ла­ҳо­ро на­ви­сед.

... пеш­го­ҳи би­но ми­зи ал­вон­пӯ­ше ... на­зар ме­ра­сид, ки ... он як да­ста ки­тоб­ча ва рӯ­зно­ма­ҳои ҷан­г­пах­ш­кар­да ме­хобид. Де­вор­ҳои ҷой­хо­на пу­р ... пла­кат­ҳои ран­го­ранг .

Ҷа­во­ни деҳ­қо­н­си­мо­е ... ҷой­хо­на ... ве­ло­си­пе­даш фа­ро­ма­да, он­ро ... су­ту­ни пе­шай­вон та­я ку­но­ни­да монд ва худ ... да­рун да­ро­ма­да, ... су­фа ҷой ги­рифт. Ҷой­хо­на­ҷӣ ... су­по­риш му­н­та­зир на­шуда, як ҷой­ник ҷой овар­да монд (Ф.М.).

Са­вол ва су­по­ри­ш­ҳо: 1. Ва­зи­фаи пе­шо­ян­д­ҳо­ро дар ми­сол­ҳои на­ви­шта­тон шарҳ ди­ҳед. 2. Оё дар ин ҷум­ла­ҳо шакл­ҳои та­с­ри­ф­на­ша­ван­даи феъл ма­в­ҷуд­анд? А­гар бо­шанд, он­ҳо­ро шарҳ ди­ҳед. 3. Шакл­ҳои та­с­ри­ф­на­ша­ван­даи феъл­ҳо ка­дом­ҳо­янд?

Ма­ш­қи 128. Пан­д­ҳо­ро хон­да, маъ­ни­до­д ку­нед.

1. Каж­ду­ро гуфтанд: «Ча­ро ба зи­ми­стон бе­рун на­оӣ?» Гуфт: «Ба то­би­стон ҷӣ ху­р­мат до­рам, ки ба зи­ми­стон биё­бам» (Саъ­дӣ). 2. То ҷон бар хатар на­ни­ҳӣ, бар душ­ман за­фар наё­бӣ. 3. То до­на парешон на­ку­нӣ, хи­рман бар­на­ги­рӣ. 4. Мол аз ба­ҳ­ри о­сои­ши умр аст, на умр аз ба­ҳ­ри гирд кар­да­ни мол

(Саъдӣ). 5. Се чиз бе се чиз пойдор намонад: мол бе тичорат, илм бе баҳс ва мулк бе сиёсат. 6. Лукмонро гуфтанд: «Ҳикматро аз кӣ омӯхтӣ?» Гуфт: «Аз нобиноён, ки то ҷой набинанд, пой наниҳанд» (Саъдӣ). 7. Ду чиз одамро ба ду чиз расонад: сабр ба мурад ва қаноат ба тавонгарӣ. 8. Ду чизро ба ду чиз ҳоҷат аст: илмро ба амал, ваъдаро ба вафо.

Савол ва супоришҳо: 1. Калима ва таркибҳои бо пешоянду пасояндҳо омадаро ба дафтаратон нависед. 2. Бо истифода аз ҳамон калимаву таркибҳои навиштаатон аз худ ҷумлаҳо тартиб диҳед. 3. Ба ҷуз ~~ро~~ боз кадом пасояндҳоро медонед? 4. Пандҳоро аз ёд кунед.

Машқи 129. Ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки дар онҳо пешояндҳои зерин истифода шуда бошанд:

дар рӯйи, дар болои, аз болои, дар хусуси, аз барои, дар зарфи, ба назди, то ба, доир ба, оид ба, гайр аз, ба ҷуз, пеш аз, баъд аз.

Савол ва супоришҳо: 1. Пешояндҳои аслиро номбар кунед. 2. Пешояндҳои номӣ чанд хел мешаванд? 3. Фарқи пешояндҳои таркибии изофиро аз пешояндҳои таркибии беизофа фаҳмонед.

Машқи 130. Ҷумлаҳоро хонед ва хелҳои пешояндҳои дар онҳо бударо муайян намоед.

1. Ман як порча замин дорам, барои нафақаи аҳлу аёл маҷбурам, ки дар он ҷо киштукор кунам. 2. Фардои он рӯз маро модарам ба мактаби бибихалифа бурд, барои ҳалвой ба болои лаълии мавиз ва кулча як рӯймол ва каллапӯшро ҳам, ки ба нияти тӯйи ман дӯхта буд, зам намуд. 3. Дар вақте ки мо ба пешаш даромадем, ӯ дар пешгоҳи хона ба рӯйи панҷ-шаш қабат кӯрпача чорзону менишаст. 4. Ба гирдогирди хона духтарбачагон ба рӯйи намад менишастанд (С.А.). 5. Гап ин аст, ки дар тағи шифти меҳмонхона, ба болои дари дуввуме, ки бо он ба ҳавлии даруни кушбегӣ даромада мешуд, як равзаи нимгорике ба назар мерасад. 6. Арки ҳокимнишин дар даруни ӯрда ба болои тали рӯйпахне воқеъ буда, аз он ҷо гӯё ин шаҳри хурдтаринро дидбонӣ мекунад (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Бо истифода аз пешояндҳои таркибии дар мисолҳои боло буда ҷумлаҳо тартиб диҳед. 2. Пешоян-

дро таъриф кунед. 3. Феълҳои ишорашударо аз рӯи замон ва шахсу шуморашон шарҳ диҳед. 4. Феъл чист?

Машқи 131. Мисолҳоро нависед, ба зери пасояндҳо хат кашед.

1. Рузе аз рӯзо ӯ дар дасти як нафар ошнои мадрасагии худ «Наводирулвақоеъ»-и Аҳмади Донишро дида, хостгори мутолиаи он китоб шуд. 2. Мулло хоби сечоршабаро вақфи ин китоб намуда, онро дар рӯшноии шамъ хонда баромад. 3. Чун Ризо боз пайдо шуд, духтарак шодии худро пинҳон карда натавонист, ба сӯяш давида, булбулвор хониш карда рафт. 4. Қобир қамчинро аз миёнаш кашида ба бачагон ҳайбат кард, онҳо гу-рехта пароканда шуданд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Сохт ва тобиши маъноии пешояндҳои дар ҷумлаҳо бударо шарҳ диҳед. 2. Ҷумлаи 3 – юмро таҳлили морфологӣ намоед. 3. Ҳиссаҳои мустақили нутқ кадомҳоянд?

Машқи 132. Пандҳоро ифоданок қироат нақарда, доир ба ҳар яки онҳо андешаатонро баён намоед.

1. Бо мардуми беҳунар дӯстӣ мадор, ки мардуми беҳунар на дӯстиро шояд ва на душманиро (Кайковус).
2. Тавонгарӣ ба ҳунар аст, на ба мол ва бузургӣ ба ақл аст, на ба сол (Саъдӣ).
3. То илм наёмӯзӣ, некӣ натавон кард (Носири Хусрав).
4. Аз Сукрот пурсиданд, ки бо кадом кас унс гирифтаи лоиқтар аст? Гуфт: «Бо одами оқил ва дурандеш ва некрой» (Кайковус).

Савол ва супоришҳо: 1. Пешоянду пасояндҳои дар матн бударо аз ҷиҳати асли баромад ва аз рӯи сохташон шарҳ диҳед. 2. Кадом пешояндҳои таркибиро медонед? 3. Ду ҷумла гӯед, ки яке дорои пешоянди таркибии изофӣ бошад, дигаре дорои пешоянди таркибии беизофа.

ПАЙВАНДАКҲО

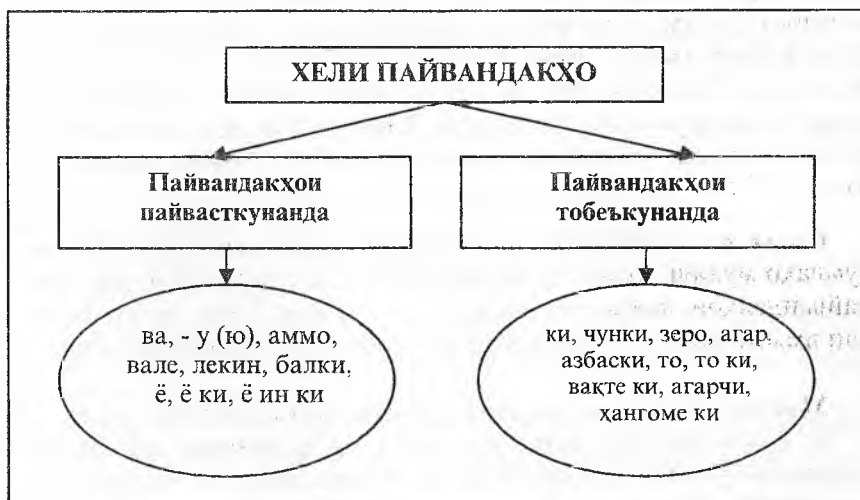
Машқи 133. Ҷумлаҳоро хонда, пешоянд ва пайвандҳои дар онҳо бударо муайян кунед.

1. Шомаҳмад ятаки тики пурдарбеҳашпро гирифта пушид ва оташи манқалдонро пеши самовор оварда холи карду аз болои он як пиёла об рехта, лахчаҳоро хомӯш кард. 2. Ҳаво торафт сардтар, хомӯшии шаб дилгиркунандатар мешуд, аммо мулло Зоҳир мисли мурғони аз села ҷудомонда танҳо болои кат менишаст. 3. Вай урфу одат, нишасту барҳост, меҳмондорию пазиرويи мардуми Бухоро аз худ кард (Р.Х.). 4. Азбаски дар мактаб ба забони ӯзбекӣ меҳондем, ман мактуби аввалинаро ӯзбекӣ навиштам. 5. Вақте ки вай ба обу арақ ғутида дар рӯи тахта бур меронд, мо ба муллоҳо нигоҳ мекардем. 6. Аз гапи вай ба дилам воҳима афтод, зеро ки дар деҳаи моён мактаби нав набуд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Пайвандакҳои дар мисолҳо муайян кардаатонро ба дафтарадон нависед. 2. Аз худ ҷумлаҳои гӯед, ки дорои ин ё он пайвандак бошанд. 3. Пайвандак чист? 4. Фарқи пай-вандак аз пешоянд дар чӣ мебошад?

Машқи 134. Таблитсаро дар дафтарадон сабт кунед.

Таблитсаи 15

Савол ва супоришҳо: 1. Пайвандакҳои дар таблитса доданударо бо имлояшон ба хотир гиред. 2. Аз худ доир ба ҳар хели пайвандакҳо яктоғӣ ҷумла гӯед. 3. Пайвандак чист?

Машқи 135. Аз пайвандакҳои додашуда, аввал, пайвасту-
нандаҳоро, баъд, тобеъкунандаҳоро ба дафтаратон нависед.

чунки, азбаски, агар, зеро, ва, аммо, ҳарчанд ки, агарчи,
чунки, то, то ки, у (ю), зеро, зеро ки, гарчанде ки, вале, лекин,
чун, модоме ки, балки, ҳарчанд ки, то ин ки, вақте ки, барои он
ки, бо вучуди он ки, бе он ки, гарчанде ки, ба сабаби он ки, ба
қадре ки, ба тарзе ки, монанди он ки, мисли он ки, чунон ки,
ҳол он ки, ба сабаби он ки, ҳангоме ки, пеш аз он ки, пас аз он
ки, ё ки, ё ин ки, барои он ки, ҳамин ки...

Савол ва супоришҳо: 1. Пайвандакҳои мазкурро аз ҷиҳати
сохташон шарҳ диҳед. 2. Моҳирона аз худ ду – сегоғӣ ҷумлаҳои
тартиб диҳед, ки ҳар кадоме дорои ҳар ду хели пайвандак бо-
шанд. 3. Пайвандакҳо аз ҷиҳати сохт чанд хел мешаванд?

Машқи 136. Ҷумлаҳоро навишта ба зери пайвандакҳо хат
кашед.

1. Офтоб саховатмандона нурпошӣ мекунад ва гармиаш ба
кас ҳаловат мебахшад. 2. Бобо бачаҳоро бо харбузаю тарбуз ва
мева зиёфат мекард. 3. Вай бояд ё дар хавлии худ бо фаранҷию
саргирак гардад, ё ки ҳеч аз хона набарояд. 4. Вай инро ба за-
бони ўзбекӣ пурсид, аммо лаҳҷааш тоҷикӣ буд. 5. Падарам бо
маслиҳати ҳамсоҳро ўро ба духтур бурда нишон додани шуд,
лекин модарам қабул накард. 6. Ҳама дар як рӯз ҳозир шуда
натавонианд, балки бештарашон дар рӯзи дуюм ва сеюм ома-
данд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Вазифаи пайвандакҳоро дар ин
ҷумлаҳо муайян кунед. 2. Муайян кунед, ки дар кадом ҷумлаҳо
пайвандакҳои пайвастунандаро бо тобеъкунанда иваз наму-
дан имкон дорад. 3. Пайвандакҳои тобеъкунанда кадомҳоянд?

Машқи 137. Хонед ва вазифаи пайвандакҳоро шарҳ диҳед.

1. Саидамоҳ ҳис кард, ки доное чанд ашкони вай болои
кўрпачаи Насиба рехтанд (Р.Ҳ.). 2. Рўзона, вақте ки модараш ба
кор мерафт, Насиба ҳамеша дар назди онҳо буд (Р.Ҳ.). 3. Агар ў
ба Бухоро равад, ба дабдабаву таҷаммул ба аспҳои масту даванд
савор карда, ба қасри Шохин мебаранд (Р.Ҳ.). 4. Карам намуда ба
мо наздиктар оед, то ки бинобар давлатҳои шумо чанд калима

сухан ба арз расонам. 5. Вақте ки Мирзобайрам аз қайди асирии Руқиябегим тамоман халос шуд, бемориаш ҳам бартараф гардид (Восифӣ). 6. Ману Азизхон бошем бисёр шод шудем, зеро ки дер боз ягон дигаргунӣ ва навигариро орзу мекардем. 7. Солеҳ бо чашми ҳаросон ва хотири парешон, дар ҳолате ки аз тарс ҷоғаш меларзид, ба назди тахта рафт (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Аз худ яктогӣ ҷумла гуед, ки дорои пайвандакҳои тобеъкунанда бошад. 2. Кадом пай-вандакҳои тобеъкунандаро медонед? 3. Фарқи асосии пайвандакҳои тобеъкунанда аз пай-вандакҳои пайваस्तкунанда дар чист?

Машқи 138. Бо истифода аз пайвандакҳои зерини тобеъкунанда ҷумлаҳо тартиб диҳед: ки, азбаски, зеро ки, чунки, агар, вақте ки, модоме ки, то ки, то ин ки, барои ин ки.

Савол ва супоришҳо. 1. Имлои пайвандакҳои мазкурро ба хотир гиред. 2. Сохти онҳоро шарҳ диҳед. 3. Чӣ гуна пайвандакҳоро тобеъкунанда менаманд?

Машқи 139. Пандҳои бодикқат хонда, маънидод кунед.

1. Агар хоҳӣ, ки беандоза андӯхгин набошӣ, ҳасуд мабош! (Кайковус).
2. Кинаи касеро дар дили худ ҷой мадеҳ, ки роҳати дилу танро барҳам занад.
3. Доно донаду пурсад, нодон надонаду напурсад.
4. Пистаи бемағз агар лаб во кунад, расво шавад.
5. Аз душмани заиф андеша кун, ки дар вақти бечорагӣ ба ҷон бикӯшад (Саъдӣ).
6. Озори дили заифон сахл нагиред, ки мӯрон бо иттифоқ ше-ри жаёнро очиз гардонанд ва пашшаи бисёр пили дамонро аз пой дарорад (Саъдӣ).
7. Аҳмак касест, ки дӯст надошта бошад, аҳмақтар аз вай касест, ки дӯстонашро аз даст бидиҳад (Панду хикматҳо).

Савол ва супоришҳо: 1. Вазифаи хели пайвандакҳоро шарҳ диҳед. 2. Пайвандак чист? 3. Накли хурди ҳикоямо-нанде навишта, дар он ҳар ду хели пайвандакҳоро истифода баред.

МАТНҲО БАРОИ ТАКРОР ВА ТАҲЛИЛИ ФАСЛҲОИ «ПЕШОЯНД ВА ПАСОЯНДҲО» ВА «ПАЙВАНДАКҲО»

Дар манзили нав

Пагоҳ бедор шуда биам, ки дар хонаи дигар хобидаам. Ин хона ҳам монанди хонаи дируза камбағалона ва аз ҳар гуна зебу зинат холи буд. Дар паҳлӯям бо ман таги як кӯрпа бародарам мехобид.

Мехостам зудтар биам, ки ба чӣ чое омадем, бинобар ин, зуд чомаю мӯзаамро пушида берун баромадам.

Яке аз амакзодаҳои ҷавонам дар рӯи ҳавли сари ду по нишаста, бо теша хезум майда мекард. Зане дар як гӯшаи ҳавли ба оташдон алов мемонд.

Дар тарафи ростам девори баланду дарозе дидам, ки ҳавлии берунро аз кӯча ҷудо мекард. Тарафи чап чорбоғи калоне буд, ки аз байни дарахтони мевадор канораи дигари он пайдо набуд. Дар байни он дарахтон танҳо якчанд хонаи пасти лоин намудор буд. Ҳаво гирифта, дарахтони боғ ҳама хазонзада, таги по лойи часпак буд. Таг – таги девор як ҷӯи захбурмонанд ё захбури ҷӯймонанд буд, ки оби зарди кӯлмак дошт. (С.У. «Субҳи ҷавонии мо»).

Ҳасад

Маликушшуаро дар маҷлиси мушоара ба маҳорати бадеҳагӯии Фирдавсӣ тан дода дасти ӯро бӯсида бошад ҳам, аслан, натиҷаи мушоара димоғи ӯро сӯзонда буд. Ӯ медонист, ки воқеа ба зудӣ гӯшраси мардумон ва дубайгии дар мушоара гуфташуда вирди забони эшон хоҳад шуд. Дар шаҳр беш аз чорсад шоир ва ҳазорон мардumi шеърдӯст мезистанд, хабари ҳар мушоара ва байтҳои дар он эҷодшуда зуд паҳн мегардиданд. Бадеҳаи се шоири дарбор бо шоири дostonсаро ҳам овоза шуд. Бадеҳаро дар маҳфилҳо батақро меконданду ба Фирдавсӣ офарин мегуфтанд.

Унсурӣ аз шӯҳрати Фирдавсӣ асло шод набуд. Ҳасад дили дигар шоирони дарборро ҳам меҳарошид. Акнун Фирдавсиро қабул ва ба «Шоҳнома»-и ӯ таваҷҷӯҳ кардани султон ҳам ба гӯши онҳо расид. Эшон чунин муваффақияти шоири тӯсиро

огози таназзули мақому мартабаи худ донистанд. Унсурӣ усто-ди сухан, сарояндаи дostonҳои хайратангезро хурмат ва бузургии ӯро эътироф накарда наметавонист, вале акнун дар вай рақиби худро ҳамедид (С.У. «Шоҳнома»).

Парвози Шоҳин

... Зоҳир чароғро гирифта ба тоқча монданӣ шуд, ки як тахта коғаз пеши рӯи Шоҳин афтод. Шараққоси он дар хомӯшии шаб ба гуни Зоҳир сахт расид. Тарсид, ки Шоҳин бедор мешавад, аммо дид, ки хоби ӯ сахт бурдааст. Зоҳир хоби Шоҳинро вайрон кардан нахост, вай кай боз ин хел ширину сахт хобидани ӯро надида буд. Яктахи Шоҳинро аз мех гирифтуболои ӯро пӯшид ва нӯги пилтаи чароғро, ки мисли лаҳча сурх шуда монда буд, бо дасташ фишурда хомӯш кард. ӯ намедонист, ки чанд соат хоб карда мондаасту чӣ посе аз шаб гузаштааст. Аммо риштаи ҳамон хаёлҳои форам, ки бо лаззати он хоб карда буд, гусаста нашуда буд. ӯ медид, ки аз ин роҳҳо вай бо Шоҳин пиёдаву савора равонанд... (Р. Ҳодизода «Парвози Шоҳин»).

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА ФАСЛӢҲОИ «ПЕШОЯНД ВА ПАСОЯНДҲО» ВА «ПАЙВАНДАКҲО»

1. Дар забони тоҷики чанд ҳиссаи номуस्ताқил ҳаст?
 - а) 5-то
 - б) 4-то
 - в) 3-то
2. Таърифи зерин ба кадом ҳиссаи нутқ мансуб аст? «Ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ, ки амали ба предмет нигаронидашударо аз ягон ҷиҳат возеҳ мегардонад».
 - а) пешоянд
 - б) пайвандак
 - в) ҳиссача
3. Дар ҷумлаи «Дарсамон дар соати ҳашт сар мешавад» калимаи дар кадом ҳиссаи нутқ ҳаст?
 - а) пайвандак
 - б) пешоянд
 - в) ҳиссача

4. Калимаҳои агар, ар, гар, чунки, то ки, вакте ки ба кадом ҳиссаи нутқ мансубанд?
 - а) ба пайвандак
 - б) ба пешоянд
 - в) ба ҳиссаҷа
5. Пайвандакҳо аз рӯи вазифашон ба чанд гурӯҳ тақсим мешаванд?
 - а) ба се гурӯҳ
 - б) ба ду гурӯҳ
 - в) ба чор гурӯҳ
6. Дар ҷумлаи «Ин девор аз хишти пухта сохта шудааст» пешоянди аз аз рӯи тобиши маъноӣ чиро ифода кардааст?
 - а) макон ва масофаро
 - б) аз чӣ сохта шудани предметро
 - в) ибтидои замонро
7. Пайвандакҳои пайвастунанда ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд?
 - а) ба ду гурӯҳ
 - б) ба се гурӯҳ
 - в) ба чор гурӯҳ
8. Пешояндҳо аз ҷиҳати сохт ва таркиб чанд хел мешаванд?
 - а) ду хел
 - б) се хел
 - в) чор хел
9. Пешоянди дар чанд тобиши маъноӣ дорад
 - а) дуто
 - б) се то
 - в) чорто
10. Калимаҳои катӣ (катӣ), барои, барин ба кадом ҳиссаи нутқ мансубанд?
 - а) ба пайвандак
 - б) ба пешоянду пасоянд
 - в) ба ҳиссаҷа
11. Кадоме аз ин пайвандакҳо мафҳуми замонро ифода мекунанд?
 - а) аммо, вале, лекин
 - б) чунки, зеро ки, азбаски
 - в) вакте ки, ҳамин ки

12. «Он ҳиссаи номустақили нутқ, ки барои алоқаманд кардани калима, ибора ва ҷумлаҳо хизмат мекунад ...», чӣ ном до-рад?
- пайвандак
 - пешоянд
 - ҳиссача
13. Дар кадом сатр танҳо пайвандакҳои пайвасткунандаи хилофӣ сабт шудаанд?
- вале, ва, у
 - ё ки, аммо, ё
 - вале, лекин, аммо
14. Вожаҳои **чунки**, **зеро ки**, **агар**, **чун**, **вақте ки** ба кадом ҳиссаи нутқ мансубанд?
- ба пайвандак
 - ба пешоянд
 - ба ҳиссача
15. Кадоме аз ин пешояндҳо хусусияти таъинотӣ доранд?
- бо, ба
 - дар, аз
 - барои, баҳри
16. Пешояндҳои таркибӣ ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд?
- ба ду гурӯҳ
 - ба се гурӯҳ
 - ба чор гурӯҳ
17. Гар қибҳои **то ба**, **доир ба**, **онд ба**, **пеш аз**, **пас аз**, **ғайр аз** ба кадом ҳиссаи нутқ мансубанд?
- ба пайвандак
 - ба пешоянд
 - ба ҳиссача
18. Дар кадом сатр танҳо пайвандакҳои тобеъкунанда сабт шудаанд?
- ва, то, чунки
 - лекин, зеро ки, азбаски
 - ки, то ки, то ин ки
19. Дар ҷумлаи «*Маҷлис дар соати 16 оғоз меёбад*» пешоянди **дар** чӣ гуна тобиши маъноиро ифода кардааст?
- замонро
 - мақонро
 - сабабро

20. Таркибҳои ба тарафи, дар рӯи, дар даруни, дар болои, аз болои, дар хусуси аз ҷиҳати сохт ба кадом гурӯҳи пешояндҳо мансубанд?
- а) ба пешояндҳои таркибии беизофа
 - б) ба пешояндҳои таркибии изофӣ
 - в) ба пешояндҳои асли
21. Дар кадом сатр танҳо пайвандакҳои ҷудой сабт шудаанд?
- а) ва, -у, ё
 - б) ё ки, балки, лекин
 - в) ё, ё ки, ё ин ки
22. Дар кадом сатр фақат пайвандакҳои тобеъкунандаи сабаб ҷой дода шудаанд?
- а) чун, зеро, то
 - б) зеро, зеро ки, чунки
 - в) то ки, чунки, агар
23. Пешоянди бо дорои чанд тобиши маъноӣ мебошад?
- а) се
 - б) чор
 - в) ду
24. Дар кадом сатр танҳо пайвандакҳои тобеъкунандаи мақсад сабт гардидаанд?
- а) зеро, азбаски, ки
 - б) то, агар, даме ки
 - в) то, то ки, то ин ки
25. Пайвандакҳо аз ҷиҳати сохт чанд хел мешаванд?
- а) ду хел
 - б) се хел
 - в) чор хел

ҲИССАЧА

Машқи 140. Бо истифода аз ин калимаву таркибҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед:

оё, магар, наҳод, наҳод ки, ҳа, не, ҳам, низ, бале, оре, дуруст, танҳо, фақат, ...

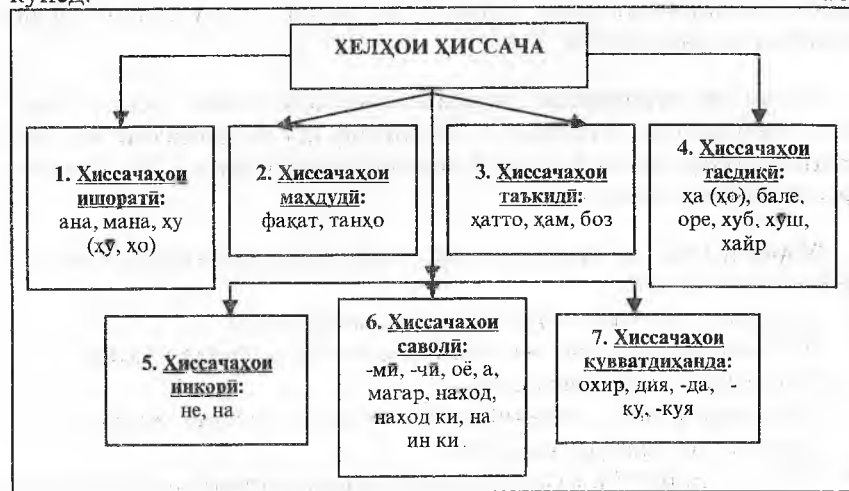
Савол ва супоришҳо: 1. Ин калимаҳоро ҳиссаҷа меноманд. Ҷаро? 2. Кадоме аз ин ҳиссаҷаҳоро шумо зуд – зуд дар нутқатон истифода мекунед? 3. Ҳисса-ҷаҳои оё, магар, наҳод дорои ҷи гуна тобиши маъноӣ мебошанд?

Машқи 141. Бо истифода аз ҳиссаҷаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед: магар, ҳатто, ҳам, оё, бале, оре, ҳа, - ку, - дия, фақат, танҳо.

Савол ва суноришҳо: 1. Қадоме аз ин ҳиссаҷаҳо саволианд ва қадомашон тасдиқӣ? 2. Қадам ҳиссаҷаҳо дар охири калимаҳо бо дефис навишта мешаванд? 3. Ҳиссаҷа чист? 4. Яке аз ҷумлаҳои тартиб – додаатонро таҳлили морфологӣ кунед.

Машқи 142. Таблитсаро айнан ба дафтаратон нуеҳабардорӣ кунед.

Таблитсаи 16

Савол ва суноришҳо: 1. Доир ба ҳар хели ҳиссаҷаҳо аз худ дутоғӣ ҷумла тартиб диҳед. 2. Имлои ҳиссаҷаҳоро нағзакак ба хотир гиред. 3. Фарқи ҳиссаҷаҳо аз пешоянд ва пайвандакҳо дар чист?

Машқи 143. Дар ҷумлаҳои додашуда ҳиссаҷаҳоро ёфта, марбут ба вазифаи грамматикашон ба хелҳо ҷудо кунед.

– Ман чӣ кор кардам?

– Пиёларо афтонда шикастед -ку.

– Надидаед -дия

– Ман ҳам шӯҳӣ кунам, намебинад -дия.

– Ман ҷег мезанам.

– Ҳайр, ҷег назанед, ман дигар шӯҳӣ намекунам, бибиҷон, – мегуфт дар охир Анвар (А.Ш.).

Чун ӯ аз воқеа огоҳӣ ёфт, як лаҳза, фақат як лаҳза мушав-
вашхотир шуда:

– Наход? ... Хайр, хости худо ҳамин будааст, чӣ илоҷ? –
гуфту дигар дам назад (С.У.).

Лоҳутӣ ба вай гуфт: – Оё ту медонӣ, ки нағорачӣ пеш – пе-
ши саф мегардад? ... Ҳатто чанд муддат ман онро бо ресмон
баста, аз таги куртаам ба гарданам овехта гаштам. Боғчаи пи-
разан танҳо ба номаш боғча аст... Бибимастура ба ин ҷо фақат
барои соянишинии таги сафедор ва осонии чаронидани бузи
худ кӯчида омадааст (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар мисолҳои боло кадом хели
ҳиссаҷаҳо мавҷуд будаанд? 2. Бо истифода аз ҳиссаҳои дар ин
мисолҳо буда аз худ дутогӣ ҷумла тартиб диҳед. 3. Хелҳои
ҳиссаҷаҳоро номбар кунед.

Машқи 144. Ба ҷойи нуқтаҳо ҳиссаҷаҳои мувофиқ гузошта
ҷумлаҳоро нависед.

1. Аз тарс ... бо овози баланд гап намезадем.
2. Вай даҳ сол боз дар мактаби Абдунабӣ – домулло хонад ...,
ҳоло хаташ набаромадааст...?
3. Дар ҷоҳои мо ... мактаби нав кушода мешуда бошад...? –
умедворона мепурсид Солеҳ.
4. Ман акнун ба атрофам нигоҳ карда, хонаро аз чизу чора
ҳолӣ дидам. ... як кӯрпаи кӯҳнае, ки ману Мухтор дар он ме-
хобидем, монда буд.
5. Профессор қаламашро бесаброна ва беихтиёр ба миз тӯқ-
тӯқ зада гуфт:
– ... медонам, ихлос доранд.
6. – ..., гандумро рӯендед? Орд кардед? Нон пухтед?
– ..., гандумро гирифта овардем, – ҷавоб додам ман.
7. Китобро баъзан хоб медидам, дар хобам онро ... меёфтам ва
... боз гум мекардам (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Ба ҷойи нуқтаҳо кадом хели
ҳиссаҷаҳоро қор фармудед? 2. Кадом хели ҳиссаҷаҳо дар на-
вишт бо вергул ҷудо карда мешаванд?

МАТНУ МИСОЛҲО БАРОИ ТАҚРОР ВА ТАҲЛИЛИ ҲИССАЧАҲО

... Имрӯз ба хоб мондем, – гуфт Сурайё узрхоҳона ба шавҳари худ. – Лоақал шумо ҳам бедор накардед.

– Хайр, чӣ? Рӯзи истироҳат -ку, гуфт Анвар ба ҷавоби ӯ. – Нағз кардӣ, хуб хоб карда, дам гирифтӣ, боз пагоҳ саҳар қатӣ хеста, ба мактаб медавӣ.

... – Агар ман нахезам, корҳои шуморо кӣ мекунад?

– Бале, духтарам, ҷонон духтарам! – гуфт Анвар ӯро таъриф карда.

– Ман ҳам корҳои дадома мекунам ..., – гуфт ба таъриф ҳавас карда Ғаниҷон.

– Э, бале! Э бале! – гуфта Анвар ӯро ҳам таъриф карда монд (Ҷ.И.).

* * *

Мударрис чашмонашро айёрона нимпуш карда бо садои паст гуфт:

– Наход ки аз ман ҳам руст кунӣ? Ман – ку, худат медонӣ, аз мунофиқон нестам.

– Хуш, ту бо ман дар чӣ бора гап заданӣ будӣ? – Ҳаким гуфта-аст, ки агар Восеъ таслим шавад, гуноҳашро мебахшанд, – оё ҳамин гап рост бошад? ... Восеъ агар таслим шавад, оё дар ҳақиқат гуноҳаш маоф мешавад?

– Исто ки, мулло, чаро ту ин қадар ғами он сарбадорро меҳӯрӣ? Вай ба ту кӣ мешавад?

– Ҳеч кӣ. Ҳамту ошно.

– Ошно?

– Оре, ошно. Дӯст (С.У.).

* * *

1. Магар фаромӯш карданд, ки фақиронро ғайр аз қиём кардан ё мурдан аз гушнагӣ илочи дигар намонда буд? 2. Наход ки дигарон ба ҳамин фикр бошанд? – ба дилаш гуфт Восеъ. 3. Баъд шумо Зебия гирифта мебиёред, хайр – мӣ? 4. Вайро худатон ба ман гирифта дода будед – ку. 5. – Ҳа, охир ба ман нонпазу ошпаз даркор буд – дия. 6. – Хуб, ҳар чӣ буд, гузашт, пошоҳон, акнун ин тарафашро дидан лозим. 7. Дар он гирду атроф он гуна бозори калон танҳо дар шаҳрчаи Тус ва

дар деҳаи мо буд. 8. Модарам ба вай бо чашми умедворӣ нигоҳ карда пурсид: – Ё ту гирифтӣ -мӣ, Зебихон?

НИДО

Машқи 145. Чумлаҳоро хонед ва дар онҳо нидоҳоро муайян кунед.

Ба ҳадде, ки ресмон ба соқи пойи бача сахт печида, магар пояш ба бурида шудан наздик расид, ки бача:

– Вой, мурдам! Вой поякам! – гуён фарёд кашид.

Оҳ, курра! ... Он чӣ қадар чизи зебост, агар ба гардани вай боз гарданбанди сиёҳи лӯпақдори зангӯланок бандам, боз чӣ қадар зебо хоҳад шуд (С.А.).

– О, Табар! – гуфт вай, - бозӣ нишон намедихад, магар?

Эй, Камол, Муродгул! – гуфт вай, - наравед, биншинед. Табар истоду пушти сарро хорида:

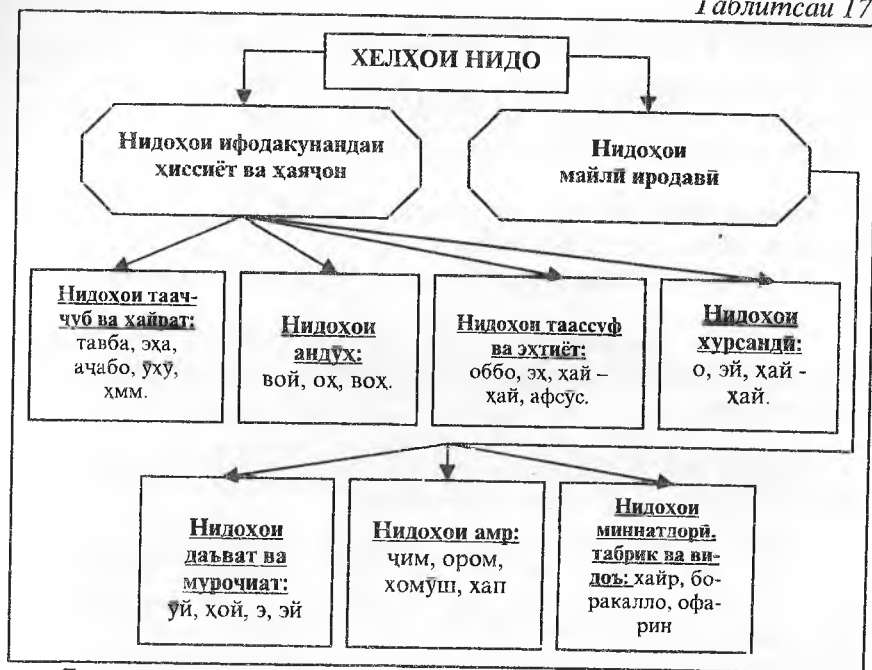
– Э, сабил! – гуфт, - аз хотирам баромадааст. Очаи Чумъа дастонашро тоза кард ва баъд аз чанд дақиқа гуфт:

– Хайр, зуд корашро карда биёяд!

– Ҳай-ҳай! – гуфт модар ҳам. – Айб не? Наход ки кас ба рӯи акаи худ давад?! (Ҷ.И.).

Савол ва супоришҳо: 1. Бо истифода аз нидоҳои дар мисолҳои боло буда шифоҳӣ чумлаҳо гӯед. 2. Дар мисолҳо кадом пешоянду пайвандакҳоро мушоҳида намудед?

Машқи 146. Таблитсаи мазкурро айнан ба дафтаратон нусхабардорӣ намоед.

Савол ва супоришҳо: 1. Нидоҳоро вобаста ба хелашон ба хотир гиред. 2. Шифохӣ ҷумлаҳое гӯед, ки ҳар кадом дорон яке аз нидоҳо бошанд. 3. Нидо чист?

Машқи 147. Ҷумлаҳоро навишта, ба зер нидоҳо хат кашед.

1. – Э ачабо, – ба дилаш гузаронд Фирдавсӣ, – пас кӣ ва чӣ монез мешуд (С.У.). 2. Ҷавон ин ҳаракати ўро дида, зери лаб «ҳмм» гӯён заҳрхандае кард. 3. Баъди фурсате аз тарафи чашма овоз баромад: – Ҳой, додар, ин сӯ биё. – О, дар ин ҷо чӣ хел мешуда бошад. – Э, меҳмон – бародар, ин қисса дароз аст. 4. – Хомӯш, рафиқон, боз меғӯям, ки мағал нақунед. 5. – Оҳ, мана танҳо монда, кучо меравед, хонадонам? 6. – Эҳ, нӯнок, эҳ, ба-чаяки нобарор! – гуфта коҳиш кардааст зани усто. 7. – Оббо, чашми одам асло аз замин сёр намешудааст – дия, гуфт он мард. Хай – хай, ман онро барои шумо созаму ҳузурашро ҳезумхона бинад! 8. – Ўхӯ, ба дӯғатон шавла мепазад – ку! 9. – Ҳой, писар, о дурусттар бишинӣ намешавад? ... Ту танҳо нестӣ – ку. Тавба!

– Ором шав, ором! – ҳаросзанон мегуфт Эшонкул (Ф.М.).

Савол ва суноришҳо: 1. Дар мисолҳо кадом хели нидохоро мушоҳида намудед? 2. Ба чуз нидоҳо дар мисолҳои боло ҳиссачаҳо ҳам ҳастанд? Онҳоро номбар кунед. 3. Агар тавонед дар яке аз мисолҳои боло нидоро ба ҳиссачае иваз намоед.

Машқи 148. Чумлаҳо ва ё матне тартиб диҳед, ки нидоҳои зерин истифода шуда бошанд:

эх, ҳай – ҳай, афсӯс, ўхў, чим. ором, боракалло, офарин, оббо.

Савол ва суноришҳо: 1. Ба чуз ин нидоҳо боз кадом нидохоро медонед? Онҳоро номбар карда, бо ҳар кадом чумлае тартиб диҳед.

Машқи 149. Мисолҳоро хонед ва гӯед, ки нидоҳои дар онҳо буда ба кадом хели нидоҳо мансубанд.

– Оҳо, бузург марде буданд, – гуфт Қутайб ...

– Оҳо, медонам, ту чӣ меҳохӣ, бигӯй, – хандид Фирдавсӣ.

– Э вой, э вой, ин чӣ золимист, чӣ номардумӣ, чӣ дарандаҳуӣ!? Дар Бож ўро духтару домодаш, наберахоҷаш ба ҷойи нидоҳои шодӣ бо гирияи ҳой-ҳой пешвоз гирифтанд.

– Эй вой, хок бар сарам!

– Во ҳасрато, во мусибато! – навҳа меандоخت Найсонӣ (С.У.).

– Ҳой, додар, ин сӯ биё.

– Ҳмм. Коргарон туро то чоштгоҳ мунгазир намешаванд.

– Э, одамизод ба ин воқеа чӣ дахл дорад?

– Хайр, аз ҷоят гуфтан гир.

– Хомӯш, рафиқон, якта-якта гап занед.

– О, як чиз гӯед, охир.

– Э, боракалло, духтар, – гуфтам ман.

– Ох, Ашраф, чӣ коре буд, ки ту қардӣ!

– Ҳай-ҳай! Чӣ ҳаёлиҳое ба сари одам роҳ меёбанд!

– Ўҳ, чӣ хел вазнин! – изҳори ақида қард яке.

– Ох, худое, ин мардҳо қай одам мешаванд?

– Эҳҳа, – норозиёна рӯй турш қарда гуфтанд муаллим.

– Ҳм. Ҷаноби Ҷорӯб бо ҳаёли худ банд ҳастанд (Ф.М.).

Савол ва суноришҳо: 1. Ҳиссача чист? 2. Бо истифода аз ҳиссачаҳои дар ин мисолҳо буда, аз худ 2 – тоғӣ чумла тартиб

дихед.

Машқи 150. Мисолҳоро навишта ба имло ва аломатҳои китобати нидоҳо диққат диҳед.

– Эҳ, Ҷумъа! Ту бо ҳамин рӯзат ба Маскав меравӣ?

– Ой, – гуфт Табар, – ин худи одам барин!

– Эй, дар тагаш мемонӣ!

– Хайр, ман рафтам.

– Ой, бо ҳамин ҳафтанабин равам-чӣ?

– О, Саломат! Бачам кани? (Ҷ.И.).

– Эҳ, олимҷаҳои беақл! – гуфт Неъматов

– Хайр, шумо ба ин чӣ гуфтани ҳастед, бобо?

– Ҳой, хайло, аз теппа менамояд -ку? (А.Д.).

– Офарин, нағз ёфтӣ, ҷӯраи чон (Ф.Н.).

– Уҳӯ! – беихтиёр нидо кард Юсуф.

– Ҳм... Лолачинӣ ..., зери лаб гур – гур кард ҷупон (П.Т.).

– Баҳ-бах, ин шафтолуҳоро бин, аз шодӣ барқ зад чашмони

Асад (А.Ш.).

– Дар ҳақиқат, намешудааст. Афсӯс.

– Аҷабо, ҳудаш чӣ гап?

– Оббо! – эътироз мекарданд падарам (А.Б.).

Савол ва супоришҳо: 1. Хелҳои ҳиссаҷаҳои дар мисолҳо бударо шарҳ диҳед. 2. Дар бораи ҷойи нидоҳо дар ҷумла фикратонро гӯед. 3. Бо ҳар кадом нидои дар ин мисолҳо буда шифоҳӣ гуфтани ҷумлаҳоро машқ кунед. 4. Ҳиссаҷа чист? Оё дар мисолҳои боло ҳиссаҷаҳо ҳастанд?

МИСОЛҲО БАРОИ ТАКРОР ВА ТАҲЛИЛИ ҲИССАҶАҲО ВА НИДО

1. Мактабдор номи гунаҳгоронро аз халифа шунида:
– Хомӯш! – гуфта фарёд кашид.
2. Сеюмӣ масҳара дошта ва пичинг карда гуфт:
– Офарин ба дилу чигарат (С.А.).
3. Аммаи солхӯрдаи қизилтепагиам зани саводнок буд, ҳатто духтарбачагони деҳаро мехонд.
4. Соли аввал ба мактаб фақат сӣ нафар бача дохил шуд (С.У.).
5. – Бо ҳамин қадар кор вопкандиён «ӯй-ӯй» гӯён маро шикастхӯрда нишон дода гаптарони карданд.

6. Офарин! Ман шахрамро ба ту додам! – гуфт бобо бо оҳанги таслимкорона (С.А.).
7. – Ҳа-а, дар ин чо ягон гап ҳаст ... ӯх, шайтонро – е! – гуфт Неъматов.
8. Эҳ, Комили каллаварам, ҳаминро ҳам намедонӣ? Худаш сурх бошад ҳам, аз дур сиёҳ менамояд – дия!
9. – Ё тавба, бачаҳои ин вақт ғалатӣ – а!
10. – Эй, аҷаб! Дар ин зимистони қаҳрагун аз кучо чӣ навъ омадӣ?
11. Хайр, шумо бо ин чӣ гуфтани ҳастед, бобо? – пурсид Бахтибек (А.Д.).

* * *

Вай аз ғазаб меларзид ва рағҳои гарданааш часта, қариб ба кафидан расида буданд. Асо ба замин зада шавқун андохт:

– Ҳой, бадкорон, ҳой, худобехабарон! Ин чӣ бедодгарӣ аст, ки ба одами бегуноҳ мекунед? Аз вай даст кашед! Муйсафед аз таги дасти амакам гирифта уро ба пой хезонд (С.У.).

Кампир аз ман дар бораи Муродхон пурсуков мекард, ки: вай чӣ хел одам?: Бой-мӣ? амалдори калон-мӣ?, хонаю чояш нағз-мӣ? (С.У.).

Амакам донаҳои гандумро аз як каф ба он каф рехта тамошо мекарду мегуфт:

– Рост будааст... Гандум! ... Тавба!...

Баъд аз он пурсид:

– Муфт доданд – мӣ, пул нагирифтанд – мӣ? (С.У.).

– Э дарег! ... Акнун чӣ бояд кард? Наход ки Равшан Марҷонро ба хонаи оҷаш бурда монда бошад? (С.У.).

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА БОБҲОИ «ҲИССАЧА» ВА «НИДО»

1. Калимаҳои магар, оё, нахонд, нахонд ки ба кадом ҳиссаи нутқ мансубанд?
 - а) ба пайвандак
 - б) ба ҳиссаҷа
 - в) ба нидо
2. Ҳиссаҷаҳо аз рӯи маъно ва вазифаашон чанд хел мешаванд?

- а) 6 хел
 б) 4 хел
 в) 5 хел
3. Калимаҳои **ҳатто**, **ҳам** ба кадом гуруҳи ҳиссаҷаҳо мансубанд?
- а) ба ҳиссаҷаҳои саволий
 б) ба ҳиссаҷаҳои тасдиқӣ
 в) ба ҳиссаҷаҳои таъкидӣ
4. Қоидаи зерин ба кадом ҳиссаи нутқ мансуб аст: «Ҳиссаи номустақили нутқ, ки ба мазмуни ҷумла ягон тобиши навед мебахшад,...».
- а) ба пайвандак
 б) ба ҳиссаҷа
 в) ба нидо
5. Калимаҳои **ҳа** (ҳо), **бале**, **оре**, **хуб** (хуш) **хайр** ба кадом гуруҳи ҳиссаҷаҳо мансубанд?
- а) ба ҳиссаҷаҳои саволий
 б) ба ҳиссаҷаҳои тасдиқӣ
 в) ба ҳиссаҷаҳои таъкидӣ
6. Қоидаи зерин ба кадом ҳиссаҳои нутқ тааллуқ дорад: «Ҳиссаи номустақили нутқ, ки барои ифодаи ҳиссиёт ва ҳаяҷони гуногун хизмат мекунад,...»
- а) ба пешоянд
 б) ба ҳиссаҷа
 в) ба нидо
7. Калимаҳои **мана**, **ана**, **ху** (хӯ, ҳо), ба кадом гуруҳи ҳиссаҷаҳо тааллуқ доранд?
- а) ба ҳиссаҷаҳои инкорӣ
 б) ба ҳиссаҷаҳои тасдиқӣ
 в) ба ҳиссаҷаҳои ишоратӣ
8. Дар кадом сатр танҳо ҳиссаҷаҳои таъкидӣ сабт гардидаанд?
- а) ҳам, ҳа, бале
 б) ҳатто, ҳам, хоҳ ... хоҳ
 в) хоҳ ... хоҳ, оре, ҳа
9. Дар кадом сатр танҳо ҳиссаҷаҳои маҳдудӣ инъикос ёфтаанд?
- а) танҳо, мана, оре
 б) фақат, навод, ҳам
 в) фақат, танҳо

10. Дар чумлаи «Дили касро фаҳмидан осон магар?» вожаи магар ба кадом намуди ҳиссаҷа мансуб аст?
- а) ба ҳиссаҷаи саволи
 - б) ба ҳиссаҷаи тасдиқӣ
 - в) ба ҳиссаҷаи таъкидӣ
11. Калимаҳои хайр, борақалло, офарин ба кадом хели нидо мансубанд?
- а) ба нидои даъват
 - б) ба нидои миннатдорӣ
 - в) ба нидои амр
12. Калимаҳои тавба, эҳа, аҷабо, ўҳў ба кадом хели нидо тааллуқ доранд?
- а) ба нидои андўҳ
 - б) ба нидои таассуф
 - в) ба нидои таачҷуб
13. Дар чумлаи мазкур – «Маро хоб намебурд, фақат наздики сахар пинак рафта будам, ки баногоҳ риши падарам ба рўям расида маро бедор кард» калимаи фақат ба кадом хели ҳиссаҷа мансуб аст?
- а) ба ҳиссаҷаи маҳдудӣ
 - б) ба ҳиссаҷаи тасдиқӣ
 - в) ба ҳиссаҷаи таъкидӣ
14. Дар ин чумла – «Кори бад накардааст -ку, тақсир, ба Ҳамроҳон дилаш сўхтааст -дия!» -ку ва -дия ба кадом хели ҳиссаҷа тааллуқ доранд?
- а) ба ҳиссаҷаи маҳдудӣ
 - б) ба ҳиссаҷаи қувватдиҳанда
 - в) ба ҳиссаҷаи таъкидӣ
15. Нидоҳои аз рўи маъно ва вазифаашон ба чанд гурўҳ ҷудо карда шудаанд?
- а) ба се гурўҳ
 - б) ба чор гурўҳ
 - в) ба ду гурўҳ
16. Калимаҳои вой, оҳ, воҳ ба кадом хели нидоҳои тааллуқ доранд?
- а) ба нидои андўҳ
 - б) ба нидои таассуф
 - в) ба нидои хурсандӣ

17. Дар ҷумлаи «Ох, ин ҷӣ қисмати талхтар аз захр, ҷӣ сарна-вишти шум буд, ки насиби мо шуд?» калимаи ох ба кадом намуди нидо тааллуқ дорад?
- а) ба нидои таачҷуб
 - б) ба нидои таассуф
 - в) ба нидои андӯх
18. Калимаҳои **чим, ором, хомӯш** ба кадом хели нидо мансубанд?
- а) ба нидои амр
 - б) ба нидои даъват
 - в) ба нидои миннатдорӣ
19. Дар кадом сатр танҳо нидоҳои хурсандӣ сабт гардидаанд?
- а) о, ох, эҳ
 - б) о, эй, ҳай – ҳай, бай – бай
 - в) эй, воҳ, вой, эҳа
20. Дар ҷумлаи «Ҳм ... қиссаро шунидед» вожаи «ҳм» ба кадом хели нидо тааллуқ дорад?
- а) ба нидои андӯх
 - б) ба нидои таассуф
 - в) ба нидои таачҷуб

СИНТАКСИС

АЛОҚАИ КАЛИМАҲО ДАР ҶУМЛА

Машқи 148. Ҷумлаҳоро бодикқат хонда, муайян кунед, ки дар онҳо калимаҳо бо кадом воситаҳои алоқа ба ҳам алоқаманд шудаанд.

1. Аҳмадбек ба қадаммонии шахси оянда зехн монда, дилаш ҷигғӣ карда рафт (Ф.М.). 2. Моҳ дар сари кӯҳ хеле баланд шуда, шӯояш равшантар шуда бошад ҳам, кӣ будани ояндаро ҳанӯз фарқ кардан душвор буд (Ф.М.). 3. Аммо вай ҳанӯз дастӣ дуо-машро аз камари паҳлавон нагузаронида, Аҳмадбек чолокона тоб хӯрда, баргашта аз миёни Муҳаммадмурод капид ва ҷунон ки штангбардорони пурзӯр хангоми гирифтани вазни охирин ва гаронтарин мекунанд, саҳле ба як зону ҳам шуда, ҷуссаи бузургии паҳлавони ҷавон дар болои сари ӯ ба чарх задан даромад (Ф.М.).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар маҷмӯъ алоқаи калимаҳо дар ҷумла чанд хел мешудааст? 2. Ҷӣ гуна алоқаро алоқаи пайваст

меноманд? 3. Алокаи тобеъ чист? 4. Алокаи изофӣ чӣ тавр сурат мегирад? 5. Доир ба алокаи пайваст ва тобеъ аз чумлаҳои боло мисолҳоро номбар кунед. 6. Алокаи вобастагӣ дар чумла чӣ тавр сурат мегирад? 7. Алокаи байни мубтадо ва хабарро чӣ меноманд?

Машқи 152. Чумлаҳоро нависед, ба зери алоқаҳои пайвасти калимаҳо хати рост ва ба зери алокаи тобеъ дар онҳо хати мавҷнок кашед.

1. Вай ҳам марди пурпайкар аст: қади аз миёна қадре баландтар, синаи фарох, дасту бозувони расо, каллаи калон ва пешонии ба ҳамин муносиб васеъ дорад (Ф.М.). 2. Паҳлавонони ҳамсинну ҳамвазни ӯ кайҳост, ки аз қатор баромадаанд, ё фавтида ва ё ба ҷоҳои дуру наздик парешон шуда рафтаанд (Ф.М.). 3. Мушакҳои дасту пою гардану синаи сермӯяш аз ҳар як ҳаракат бозӣ мекунанд (Ф.М.). 4. Донаҳои арақ дар шуои офтоби сурхи бегоҳирӯзӣ чун алмоспораҳо медурахшанд (Ф.М.).

Савол ва супоришҳо: 1. Доир ба алокаи тобеъ ду – се мисолро номбар карда шарҳ диҳед. 2. Аз алокаи тобеъ дар чумлаҳои боло кадом хелҳояш мушоҳида шуд? 3. Доир ба алокаи пайваст чанд мисолро номбар кунед. 4. Кадом хели алокаи тобеъ дар нутқ серистеъмол мебошад? 5. Алокаи тобеъ чанд хел мешавад? 6. Чӣ гуна алоқаро дар чумла алокаи мувофиқат меноманд?

ИБОРА ВА ЧУМЛА

Машқи 153. Мисолҳои ҳар ду сутунро бодикқат муқоиса намуда, дар бораи фарқашон фикратонро гуед.

Оби равон, дашти васеъ, меҳнати фидокорона, шахси соҳибмаълумот, одами донишманд, кипти барвақти баҳорӣ, хеле калон, сабзи паст, сурхи баланд, ба меҳмонӣ рафтан.

Шоир дар рӯ ба рӯи ноиб дузону нишаст (С.У.). Шоир ворида боргоҳ шуда, падару писарро дар гуфтугӯ ёфт (С.У.). Нигориши нав бо тезӣ пеш мерафт (С.У.). Вай ба деҳаи худ баргашта, такмили тасхеҳи асарашро давом дод (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Ибора чист? 2. Чумла аз ибора чӣ фарқ дорад? 3. Аз худ чумлае созад, ки дорои ду – се ибора бошад. 4. Аз чумлаҳои боло ибораҳоро номбар кунед.

Машқи 154. Ибораҳое тартиб диҳед, ки калимаҳои зерин ба ҳайси ҷузъи асосии онҳо шуда бошанд.

кӯҳ, дарё, дашт, хондан, қитоб, дафтар, навиштан, муаллим, сурх, гул, баланд, анор, боғ, бародар, модар, оҳиста.

Савол ва супоришҳо: 1. Ибораҳои сохтагонро дар ҷумлаҳои худ истифода кунед. 2. Хели алоқаи калимаҳоро дар ибора номбар кунед. 3. Ибораҳо аз рӯи маъно чанд хел мешаванд? 4. Чӣ гуна ибора исми аст?

Машқи 155. Бо истифода аз ибораҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед: оби равон, инсони бомаърифат, шахси оқил, ҳавои форама, табиати зебо, аввалин омӯзгор, душвортарин масъала, китоб хондан, ба деҳот рафтан, аз аз хона баромада, супоришро иҷро карда.

Савол ва супоришҳо: 1. Ибораҳои дар ҷумла истифода кардагонро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед. 2. Ибораи феълӣ чист? 3. Дар бораи фарқи ибора аз ҷумла маълумот диҳед.

Машқи 156. Ҷумлаҳоро навишта, ба зери ибораҳои дар онҳо мавҷуда хат кашед.

1. Дарахти дӯстӣ биншон, ки коми дил ба бор орад,
Ниҳоли душманӣ баркан, ки ранчи бешумор орад.

(Ҳофизи Шерозӣ)

2. Сари беҳирад чун тани беравон (Абулқосим Фирдавӣ).
3. Мероси падар хоҳӣ, илми падар омӯз (Саъдии Шерозӣ).
4. Дасти беҳунар кафчаи гадоист (Зарб).
5. Меҳнати имрӯз роҳати фардост (Зарб).
6. Хоки Ватан аз мулки Сулаймон хуштар.
7. Тухми меҳнат ҳар кӣ қорад, ранчи дил бор оварад (Зарб).
8. Аввалин муаллим барои фарзанд модар аст.

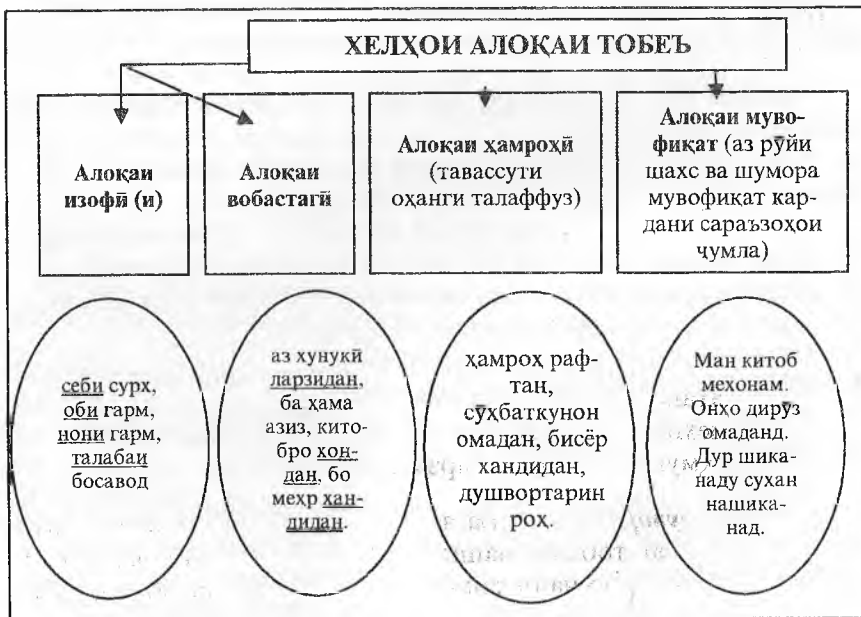
Савол ва супоришҳо: 1. Ба зери ҷузъи асосии ибораҳо хати рост ва ба зери тобешавандашон хати мавҷнок кашед. 2. Ибора аз рӯи маъно чанд хел мешавад? Онҳоро номбар кунед.

Машқи 157. Мисолҳои дар сутунҳо додашударо бодикқат хонда, муқоиса кунед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.

парранда	ба саҳро	паррандаи зебо,	Онҳо табиби
дарахт	ба хона	дарахти сермева,	ҳозиканд. Мо ба
Бог	аз хона	боғи нав, китоби	онҳо бовар меку-
китоб	дар саҳро	бадеӣ, одами доно,	нем. Кучаҳои
Одам	дар донишгоҳ	тарбузи ширин,	шаҳр хеле зебост.
тарбуз	сар шудан	дарёи сероб, кӯхи	Гург бо гӯсфанд
дарё	даъват кардан	баланд	ошноӣ надорад.

Машқи 158. Мисолҳои дар доирачаҳо бударо муқоиса карда, дар онҳо сабаби изофӣ, вобастагӣ, ҳамроҳӣ ва мувофиқат номида шудани хелҳои алоқаро шарҳ диҳед.

Таблицкаи 18

Савол ва супоришҳо: 1. Дар кадом маврид хели алоқаро дар ибто-

ибора вобастагӣ ё ҳамроҳӣ меноманд? 2. Ибораҳои дар доира-чаҳо додашударо аз рӯйи маъноя-шон шарҳ диҳед. 3. Иборати мураккаб чист? Мисол оваред.

Машқи 159. Нависед, ба зер ибораҳо вобаста ба аломатҳои шартии чузъашон хат кашед.

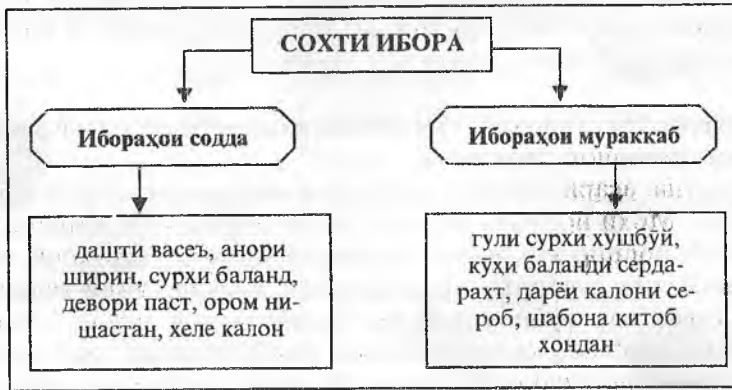
Намуна: асари хондашуда. Дашти ноҳамвори кӯху кӯталдор сар шуд. Моҳи нопурра баромад ва ба атроф нури хираи изтиробангез пошид. Ин яке аз ҳавлангезтарин ва дар айни вақт, ҳаловатбахшу гуворотарин хобҳои буд, ки ӯ дар умри худ дидааст. Хирсе дар рӯйи замин ӯро дунболагирӣ мекард. Хирси сиёҳи бадҳайбате, ки дандонҳои мисли ашқҳои хуки ваҳшӣ дароз ва зарди хуношом буданд. Фотима додгӯён мегурехт, вале овозаш аз ҳалқаш берун намебаромад, пойҳои, мисли он ки ишкели гароне зада бошанд, базӯр мечунбиданд (Ф.М.).

Савол ва суноришҳо: 1. Аз рӯйи маънои кадом чузъ хели ибораро муайян мекунанд? 2. Ибораҳои феълӣ чанд хел мешаванд? 3. Доир ба ҳар хели ибораҳо (исмӣ, сифатӣ, ...) яктогӣ мисол оваред.

Машқи 160. Ибораҳои бодикқат хонда муайян кунед, ки дар онҳо кадом хели алоқаи тобӣ дида мешавад. Ба синфхона даромадан, дар мактаб хондан, дӯстонро ҳурмат кардан, шабона рафтани, омадани шоир, устодро ҳурмат намудани шогирдон, ба варзиш машғул шудан, хеле сӯҳбат кардан, аз хоб барвақт хеста, дастҳои тоза шустан.

Савол ва суноришҳо: 1. Чӣ гуна ибораро масдарӣ меноманд? 2. Дар ибораҳои масдарӣ бештар кадом хели алоқа мушоҳида мешавад? 3. Аз худ боз чанд иборати масдарӣ гӯед.

Машқи 161. Сабаби содда ё мураккаб муаррифи шудани ибораҳои дар асоси мисолҳои таблитса шарҳ диҳед.

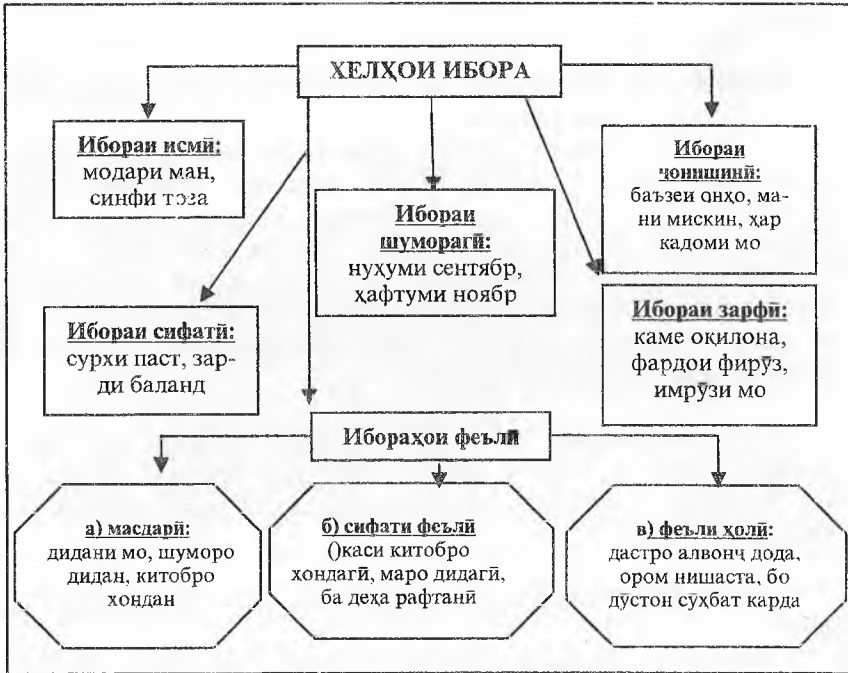
Савол ва суноришҳо: 1. Ибораҳои соддаро ба мураккаб ва ибораҳои мураккабро ба содда табдил диҳед. 2. Дар кадом сурат ибора мураккаб номида мешавад?

Машқи 162. Чумлаҳоро навишта, ибораҳои соддаро бо як ва ибораҳои мураккабро бо ду хати рост ишора кунед.

Мошин дар канори роҳ, байни ду теплаи пасте меистод. Дашт ғарқи шуоҳи заррини офтоб, хомӯшии томе ҳукмфармо буд. Насими саҳарӣ танай явшону талхаҳои сари тепшаҳоро алвонҷ медод, бӯйи махмуркунандаи замини шабнамолударо оварда ба димоғ мезад. Ронанда дар паҳлӯи мошин аз хасу хошоки дашт ба худ бистаре сохта, рӯболо, бо чашмони яла меҳобид. Шарфаи пойи Фотимаро шунида бархост (Ф.М.).

Савол ва суноришҳо: 1. Иборайи мураккаб чист? Он аз иборайи содда чӣ фарқ дорад? 2. Дар ибораҳои соддаи матн калимаи тобеъкунанда ва тобеъшавандаро шарҳ диҳед. 3. Як-ду иборайи соддаро ба иборайи мураккаб баргардонед.

Машқи 163. Ба мазмуну мундариҷаи таблитсаи мазкур бодикқат эътибор диҳед.

Савол ва супоришҳо: 1. Вобаста ба чӣ ибораҳо ба шаш гурӯҳ чудо карда шудаанд? 2. Чӣ гуна ибора иборои исмӣ ном дорад? 3. Шифоҳӣ доир ба ҳар хели ибора аз рӯи маъно мисоле гӯед.

Машиқи 164. Мисолҳоро хонда, дар онҳо хели ибораҳоро аз рӯи маъно шарҳ диҳед.

1. Зани бомаърифат ҳамон аст, ки ӯ ҳалимию сабуриро пешаи худ медонад. 2. Зани оқила якро сад нагуфта, садро як меғӯяд. 3. Панҷа ба шер задан ва мушт ба шамшер кори хирадмандон нест. 4. Ангурҳои чун асал ширин дар водии Ҳисор истеҳсол карда мешавад. 5. Бисту якуми март иди Наврӯз аст. 6. Вай барои шуморо дидан омадааст. 6. Ҳавлии онҳо ниҳоят сердарахт будааст. 7. Аз шаҳр омадагиҳо як-як дар ҷойи худ ништастанд.

Савол ва супоришҳо: 1. Қадам хели алоқа дар ибораҳои ҷумлаҳои мазкур ба назар мерасанд? 2. Аз худ ҷумлаҳои тартиб

дихед, ки ибораҳои дар ҷумлаҳои боло буда истифода шуда бошанд.

Машқи 165. Ибораҳоро аз рӯи тарзи алоқаи ҷузъҳои онҳо ба хелҳои ҷудо карда нависед.

Бо дӯстон нишаста, дӯстро ҳурмат кардан, тарбузи ширин, сиёҳи паст, дӯстро дидагӣ, бисёр оқилона, Ҳаштуми Март, баъзеи онҳо, китобро хондагӣ, бандро алвонҷ дода, ба шаҳр рафтан, мани овора, даҳуми ноябр, шахси донишманд, ҳавои соф, кабудӣ баланд, ҳамаи онҳо, ягон каси дигар, шиносро дидан, синфро тоза кардан, ба меҳмонӣ рафтан, талабаи китобро хондагӣ, ба дарсҳо омадагӣ, хеле судманд, каме босаводона, сабзи баланд, модари меҳрубон.

Савол ва суноришҳо: 1. Номи хелҳои алоқаро дар ибора номбар кунед. 2. Кадом навъи алоқа дар ибораҳо сермаҳсул аст? 3. Чанде аз ин ибораҳоро дар ҷумлаҳои худ истифода карда шарҳ диҳед.

Машқи 166. Мисолҳоро навишта ба зер ибораҳо хат кашед.

1. Вай сару рӯяшро сағ барин афшонда – афшонда поён рафт.
2. Мунавваршоҳ муддати зиёде исроркунон «не» мегуфт, пас ба насихату ташвиқоти мардум тоб оварда натавониста розӣ шуд.
3. Раис гӯё ҳеч коре накарда бошад, дастӣ қамчиндорашро дар ҳаво алвонҷ дода, акнун ба гап даромаданӣ мешавад.
4. То сари пушта акнун фақат чоряки роҳ монда буд.
5. Беғоҳи ҳамон рӯз ману Ҳайдарҷон аз қор омада, дар лаби ҳавличаамон менишастем.
6. Сайёра нигоҳи мутаҳайири ҷашмони худро хело вақт ба рӯи шавҳараш дӯхта, соқит монд.
7. Ҷавони деғро овардагӣ аз як гӯшаки он дошта меистод.

Савол ва суноришҳо: 1. Дар ибораҳои муайянкардагон ҷузъи тобеъ ва тобеъкунандаро шарҳ диҳед. 2. Гуед, ки дар он ибораҳо ҷузъҳо бо кадом навъи алоқа ба ҳам пайваст шудаанд. 3. Хели ибора аз ҷиҳати маъно ба чӣ вобаста аст? Ба тарзи алоқа ва ё ба он ки бо кадом ҳиссаи нутқифода ёфтааст?

ЧУМЛАҲОИ СОДДА ВА ХЕЛҲОИ ОН

Машки 167. Матро бодикқат хонда, аввал, мазмунашро нақл кунед ва, баъд, андешаи шахсии худро барои мазмуни он баён кунед.

Панди падар

...Азизхон фалохунчаашро оҳиста аз таги сандук кашида, дар бағалаш чо карда, берун рафтани шуд. Вай шунидани ҳикматҳои падарамро дӯст намедошт ва дар ин гуна мавридҳо аз хона оҳиста баромада ғоиб мегардид.

Падарам, ки мехост суханҳои ҳикматнокашро ҳамаи аҳли хонавода шунаванд: – Кучо меравӣ? – гуфта бародарамро боздошт. – Ин чо нишаста гӯш андоз ва таълим гир.

Азизхон ночор нишаст. Падарам баъди андак хомӯши ба модарам мурочиат карда, ба сухан даромад: – Ту ҳар вақт ба ман таъна мезанӣ, ки чаро кишлоқи худамонро партофта ба ин тарафҳо омадем. Акнун дидӣ, чӣ шуд? Ман ҳамин хел шуданашро медонистам. Одамизод то кулфат накашад, рӯи шодиро намебинад... . Одами покдилу покният дар кучое, ки Бадиरो бинад, мегурехтааст. Дар китфи рости одам Раҳмон, дар китфи чапаш Шайтон савор аст. Шайтон доим ба одам гӯшакӣ карда «Бадиरो ёб, ба пеши Бадӣ рав!» гуфта меистад. Раҳмон бошад «Некиро ёб, ба пеши Некӣ рав!» мегӯяд. Одами покдилу покният ба гапи Раҳмон медарояд, қачдилу қачният ба гапи Шайтон медарояд. Масалан, ту, Азизхон, гоҳо ба гапи Шайтон медарой, чунки Шайтон ширин – ширин гап мезанад (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чумла чист? 2. Чумла аз ибора чӣ фарқ дорад? 3. Аз рӯи маъно ва оҳанги талаффуз кадом хели чумлаҳо дар ин матн ба назар расид? 4. Яке аз чумлаҳои хаба-риро ба саволи баргардонед.

Машки 168. Аз рӯи мисолҳои таблитса сабаби ҳикоягӣ, саволи ва хитобӣ ном гирифтани чумлаҳо ро шарҳ диҳед.

Машқи 169. Матро навишта аз рӯи маъно ва оҳанги талаффуз шарҳ диҳед.

– Доруғаро задӣ?

– Хуб кардай! Биллоҳи азим, мангитҳо ва косалесони онҳоро задан, куштан, қир кардан лозим. Сазои онҳо ҳамин!

– Ту ба ман ягон гап дорӣ?

– Ҳова, гап дорам... Ту биё, Восеъ, ба мо ҳамроҳ шав.

– Ба шумо ҳамроҳ шавам? – чашмонашро калонтар кушода ба ӯ нигарист Восеъ. – Худи шумо кистед?

– Мо, ба қавли мангитҳо, ёғиву тоғӣ ҳастем. Ниқори туро аз фақирони бегуноҳ мегирад? Падарат, бародаронат, аёлу кӯдаконатро толону тороҷ намекунад? Қишлоқҳоро ҷазирбод намекунад? ... Ё ту хаёл мекунӣ, мангит он қадар беақл аст, ки ба ин чизҳо ақлаш намерасад?

Сайдалӣ дармондавор оҳе кашиду ба сукут рафт... (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар бораи фарқи оҳанги талаффуз ҷумлаҳои хикоягӣ ва саволи чӣ гуфта метавонед. 2. Яке аз ҷумлаҳои хикоягиро шифоҳӣ ба хитобӣ баргардонед. 3. Дар талаффузи ҷумлаи хитобӣ чиро эҳсос намудед? 4. Қадом калимаҳо дар ин матн шевагианд?

Машқи 170. Чумлаҳоро бодикқат хонед, ба аломатҳои китобати дар охири онҳо омада аҳамият диҳед.

1. «Худоё! Ин дар хоб аст ё бедорӣ?! – бо ҳаяҷону изтироб мегуфт Зокир. – Чӣ бояд кард?! 2. Пас падарандар ёфтани Фотима ва додаркалони ӯ чандон аз эҳтимол дур нест?! 3. Баъд чӣ мешавад? 4. Оё ба ин қадар одам чойи хубу чойи қор ёфтани осон аст?! (Ю.А.). 6. Шарофатхола Абуру ба оғӯш кашида ва аз ду рухсораш бӯсида гуфт:

- Хайр, Абуҷон! Агар Ҳасану Ҳусейни моро бинӣ, гӯй ки тез-тез хат нависанд!! (Ҷ.О.). 7. «Чаро ман «аблаҳ» будаам? – бо заҳрханд мепурсад Аҳмадқирон. – Аблаҳ худи ту!!» (Ю.А.). 8. Ӯ бо овози баланд фарёд кардан гирифт:

- Ниёз! Ҳой Ниёз! Ҳар ҷо дар хоб бошӣ, бархез, ки мо дар суроғи ту омадем!! (Ю.А.).

Савол ва суноришҳо: 1. Чаро дар охири баъзе аз чумлаҳои боло аломати хитоб, дар баъзеи дигар ҳам саволу ҳам хитоб ва дар баъзеи дигар ду аломати хитоб гузошта шудааст? 2. Аз худ ду чумлае нависед, ки яке дар охир аломати хитоб, дигаре ҳам саволу ҳам хитоб дошта бошад. Сабаби гузошта шудани он аломатҳоро дар мисоли ҳамон чумлаҳо шарҳ диҳед.

Машқи 171. Хонед, чумлаҳоро аз ҷиҳати сохт ва таркиб шарҳ диҳед.

1. Шӯълаи офтоб намесузонад ва намеғудозад. 2. Гунчишқо, фароштуруқо чаҳ-чаҳқунон дар осмони софи лочувардӣ парафшон ва дар ташвишу тараддуди ошёнсозӣ ... 3. Дар майдони лаби санғоб устои мӯйсафед назди устохонаи пастаки худ чувозкунда метарошад. 4. Нозим омада монд. – Хайр, хуй кунед, – хошиш кард ӯ. – Як тараф истед! 5. Шарикон худро канора гирифтанд. 6. Восеъ чувозкундари бағал карду аққол бардошта, ба болои харсанге гузошт ва баъд онро ба пушташ гирифта, ҳам шуда, калавида – калавида равон шуд. 7. – Намурӣ, Восеъ! Ёдат ба хайр!! ... Қанд бизан!! ... Қоил шуда таҳсин мекарданд шариконаш аз қафо (С.У.).

Савол ва суноришҳо: 1. Чумлаи хуллас ва тафсилюро таъриф кунед. 2. Чумлаи соддаи дутаркиба чӣ гуна чумла аст? 3. Аз худ чумлаи тафсилие гуфта, баъд онро ба чумлаи хуллас баргардонед. 4. Як чумлаи дутаркибаро ба яктаркиба табдил диҳед.

Машқи 172. Мисолҳоро навишта, ба шарҳи ҷумлаҳои хуллас ва тафсилии омодагӣ бигиред.

1. Марди малламӯй ба боло, ба айвони ханӯз аз ҷароғ мунаввари мутриб даме чашм дӯхта, сокит нишаст. 2. – Шумо дигар чизе намегӯед? 3. – Ту меҳмон – бародар, олимӣ? 4. Худат дарёб. 5. ... Меҳмон хайрухуш карда, ба ҷойи хуфтухоби худ баргашт. 6. Ман олим нестам, маънидод карда наметавонам. 7. Ҳамаи йигитҳо рафтанд, ман ҳам рафтам. 8. Дарду алами инсон ҳам бедаво нест. 9. Мо хато карда будаем. 10. Ханӯз ҳафта пур нашуда, садои тор боз баланд шуд. 11. Шаби аввал сози Мунаввар хаста –хаста гӯё аз чизе истиҳолакунон месароид (Ф.М.).

Савол ва суноршиҳо: 1. Дар ин мисолҳо чанд ҷумла хуллас аст чанд тоаш тафсилии? 2. Аҳамияти ҷумлаи тафсилии дар ҷи мебинед? 3. Аз худ як ҷумлаи хуллас гуфта, бадоҳатан ба тафсилии баргардонед.

ҶУМЛАҲОИ ТАСДИҚӢ ВА ИНКОРӢ

Машқи 173. Ҷумлаҳоро хонда, калимаҳои тасдиқӣ ва инкоро муайян намоед.

1. Ҳеч набошад, сардухтури ягон беморхона мешавам гӯй, – лӯқма дод Ҳусейн.

– Не, ман қобилияти роҳбарӣ надорам.

2. – Гап бояд дар ҳамин ҷо монад, – гуфт Ҳусейн.

– Албатта.

3. Ин борон -ку! – Ҳа, борон, – тасдиқ карданд бачаҳо.

4. – Кӣ туро ба кор фиристод? Дарвеш?

– Ҳа, ҳамон кас.

5. Дар мавриди хато рафтани тир ба сайд ҷи хавфе таҳдид карданашонро ҳам ҳоло пеши назар меовард.

– Албатта. Ҳар кас чуръат намекунад.

6. – Ҳа, бале, – таҳсин кард саркор. – Ана, ҳамин хел чашми корро медонистагӣ шав.

7. – Духтурида мехонӣ? – пурсид Аҳмадака.

– Не...

8. Тарсидӣ? – пурсид сардор фуромадаравон.

– Не-е ... (Б.Ф.).

Савол ва суноршиҳо: 1. Ҷи гуна ҷумла тасдиқӣ ном дорад?

Чумлаи инкорӣ чӣ? 2. Калима – чумлаҳои тасдиқӣ ё инкорӣ, аслан, кадомҳоянд? 3. Ду кас байни худ сӯхбат ораста, ҳини сӯхбат чумлаҳои тасдиқӣ ва инкориро истифода кунед.

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА ИБОРА, ЧУМЛАИ СОДДА ВА ХЕЛҲОИ ОН

1. Дар кадоме аз ин бастҳо танҳо ибораҳои исмӣ ҷой дода шудаанд?
 - а) китоби бадеӣ, сурхи паст, мани овора
 - б) синфи тоза, оби равон, шахси доно
 - в) ангури ширин, ҳамаи онҳо, дидани мо
2. Ибораҳо аз ҷиҳати сохт чанд хел мешаванд?
 - а) ду хел
 - б) се хел
 - в) чор хел
3. Дар кадоме аз ин сатрҳо танҳо ибораҳои сифатӣ сабт шудаанд?
 - а) себи сурх, дарахти пасти сермева
 - б) дарахти анор, фардои фирӯз
 - в) зарди баланд, сурхи баланд
4. Ибораҳои **оби гарм, ҳавои гарм, хонаи равшан** аз ҷиҳати сохт ба кадом гурӯҳи ибора тааллуқ доранд?
 - а) ба иборай мураккаб
 - б) ба иборай таркибӣ
 - в) ба иборай содда
5. Ибораҳои **бисти расо, даҳуми сентябр** аз рӯйи маъно ба кадом хели ибора мансубанд?
 - а) ба иборай исмӣ
 - б) ба иборай сифатӣ
 - в) ба иборай шуморагӣ
6. Ибораҳои **гули сурхи хушбӯй, оби равони тоза** аз ҷиҳати сохт ба кадом хели ибора мансубанд?
 - а) ба иборай мураккаб
 - б) ба иборай таркибӣ
 - в) ба иборай содда
7. Ибораҳои **мани бечора, ҳамаи онҳо** ба кадом хели ибора дахл доранд?
 - а) ба иборай исмӣ

- б) ба иборай сифатӣ
в) ба иборай ҷонишинӣ
8. Ҷумлаи «Ман ҳамеша хубу аъло мехонам» аз ҷиҳати сохт ба кадом хели ҷумлаҳои содда дохил мешавад?
а) ба ҷумлаи соддаи ҳуллас
б) ба ҷумлаи соддаи инкорӣ
в) ба ҷумлаи соддаи тафсилӣ
9. Ибораҳои **дирузи мо, андак онтарафтар** аз рӯи маъно ба кадом хели ибора мансубанд?
а) ба иборай исмӣ
б) ба иборай сифатӣ
в) ба иборай зарфӣ
10. Ибораҳо аз ҷиҳати маъно чанд хел мешаванд?
а) чор хел
б) панҷ хел
в) шаш хел
11. Ибораҳои **ба хона рафтан, ба онҳо гуфтан** аз рӯи маъно ба кадом хели ибора мансубанд?
а) ба иборай феълӣ
б) ба иборай масдарӣ
в) ба иборай ҳолӣ
12. Алоқаи калимаҳо дар ибора чанд хел мешавад?
а) ду хел
б) се хел
в) чор хел
13. Ҷумлаи «Онҳо омаданд» аз ҷиҳати таркиб ба кадом гурӯҳи ҷумлаҳои содда тааллуқ дорад?
а) ба ҷумлаи дутаркиба
б) ба ҷумлаи яктаркиба
в) ба ҷумлаи тафсилӣ
14. Дар кадоме аз ин сатрҳо танҳо ибораҳои сифатӣ феълӣ сабт шудаанд?
а) онҳоро дидагӣ, каме он тарафтар
б) шуморо дидан, бачаи шеър хондагӣ
в) аз деҳа рафтани, онҳоро дидагӣ
15. Ибораҳои **баъзеи онҳо, мани хизматчӣ** ба кадом хели ибора мансубанд?
а) ба иборай исмӣ
б) ба иборай ҷонишинӣ

- в) ба иборай зарфӣ
16. Дар кадоме аз ин сатрҳо танҳо ибораҳои феъли ҳоли сабт шудаанд?
- а) шабона хондан, моро дидагӣ
 б) ба донишгоҳ омадан, чоруми март
 в) бо дӯстон нишаста, ором нишаста
17. Дар шахс ва шумора бо мубтадо мувофиқат намудани хабар ба кадом навъи алоқа дохил мешавад?
- а) ба алоқаи ҳамроҳӣ
 б) ба алоқаи вобастагӣ
 в) ба алоқаи мувофиқат
18. Ҷумлаҳои содда аз рӯи фаро гирифтани сараъзо ва аъзои пайрав чанд хел мешаванд?
- а) яктаркибаву дутаркиба
 б) соддаву мураккаб
 в) хулласу тафсилӣ
19. Қисмати забоншиносӣ, ки ибораро меомӯзад, чӣ ном дорад?
- а) синтаксис
 б) морфология
 в) услубшиносӣ
20. «Ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъное, ки ба ҳам алоқаманд шуда, як мафҳуми мушаххасро ифода меку-
 нанд...», чӣ ном дорад?
- а) ҷумла
 б) таркиб
 в) ибора
21. Иборай хеле аҷоиб аз рӯи маъно ба кадом гуруҳи ибора мансуб аст?
- а) ба иборай феълиҳолӣ
 б) ба иборай сифати феъли
 в) ба иборай сифатӣ

АЪЗОҲОИ ЧУМЛА

Машқи 174. Матнро хонед, сараъзо ва аъзоҳои пайравро дар ҷумлаҳо муайян кунед.

Қаламқаш

Бибиробии қаламқашӣ номӣ ва ҷевари таърифи чанд вақт без бетоб буд. Рӯз ба рӯз ҳолаш бад мешуд. Тамоми ҳешовандонаш аз ӯ умедашонро қанда буданд. Дигар барои ҳамаи онон равшан буд, ки ӯ дар миёнҷои ҳавлӣ, дар сояи дарахти тути қалони марворидак якта бурё партофта, ба рӯймол, сӯзанӣ ва рӯҷоҳои одамон нақшҳо нахоҳад кашид. Дигар ин хунарманди номдор ба нақшу нигорҳои нав ба нав ихтироъкардаи худ, мардуми гирду атроф ва дуру наздикро мету маҳбӯт нахоҳад кард. Дигар замон, соҳибони тӯю маърақаҳо рӯймол, сӯзанӣ ва рӯҷоҳои худро барои нақшқашонӣ бардошта нахоҳанд омад (Ҳ.К.).

Савол ва суноришҳо: 1. Аъзоҳои ҷумла чантоанд? Чиро аъзои ҷумла меноманд? 2. Сараъзоҳо кадомҳоянд? Аъзоҳои пайрав чӣ? Чӣ гуна ҷумла хуллас номида мешавад? 3. Муайян кунед, ки дар ҷумлаи яқум сараъзоҳо бо чӣ ифода меёбанд?

МУБТАДО

Машқи 175. Ҷумлаҳоро навишта, ба зери мубтадоҳо хат кашед.

1. Зоҳир дар деҳаи худ рӯзи дароз дар як порчаи заминаш каланд мезад, бо бачагонаш аз кӯҳҳои баланд ҳезум чамъ мекард. 2. Зиндагӣ якранг мегузашт, аммо дар тақу дави якрангӣ барои ӯ дилгиркунанда набуд. 3. Гузашти рӯзгор душворихо дошт, аммо фикри Зоҳир ҳамеша аз андешаҳои чуқур озода фориг буд (Р.Х.). 4. Бехтарини ин дарахтон ҳам дар ҳолати сарсабзи ва хурраи набуда, шохҳоишон шикаста, бозуҳоишон бурида, пӯстҳоишон дарида, ё ки тамоман сархушк шуда буданд (С.А.). 5. Нодон сухан кунад, доно қиёс (Зарб.). 6. Раванда гама бошанда надорад (Зарб.). 7. Хондан-маърифат, нахондан-чаҳолат (Зарб.). 8. Шунидан қай бувад монанди дилан (Зарб.).

Савол ва супоришҳо: 1. Мубтадо чист? 2. Мубтадо бо чӣ ифода меёбад? 3. Чаро мубтадо, пеш аз ҳама, бо исм ва ҷонишини шахсӣ ифода меёбад? 4. Тақлидан ба ҷумлаҳои 5-6-7 аз худ мисолҳо гӯед.

Машқи 176. Пандхоро хонда, маънидод намоед.

1. Хунар чу мушк бувад, мушк кай ниҳон гардад.
2. Дониш андар дил ҷароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.

(А. Рӯдакӣ)

* * *

3. Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.

(А. Рӯдакӣ)

* * *

4. Илм агар андак бувад, хораш мадор,
З-он ки дорад илм қадри бешумор.

(Фаридаддини Аттор)

* * *

5. Гавҳари қиммат зи гавҳарҳо ба олам одам аст,
Дар ҷаҳони ту ба ҳар одам баҳои олам аст.

(Ҳабиб Юсуфӣ)

Савол ва супоришҳо: 1. Бо чӣ ифода ёфтани мубтадохоро дар мисолҳои боло шарҳ диҳед. 2. Мубтадохои дар ин мисолҳо бударо дар ҷумлаҳои худ низ ба вазифаи мубтадо истифода кунед. 3. Дар сурати бо сифат ва шумора ифода ёфтан мубтадоҳо ба кадом савол ҷавоб мешаванд? Чаро?

Машқи 177. Нависед, ба зерӣ мубтадоҳо хат кашед.

1. Ким-чӣ хел сойҳо ва пулҳои хароб, ки мо аз онҳо мегузаштем, ким-кадом кишлоқҳои гумноми безеб, ки дар онҳо барои шабхобӣ манзил мегирифтем, дар лавҳи хотирам нақш бас-таанд. 2. Ман ба гузаштани падарам, амакам ва Мухтор бо ҳару бор мунтазир шудам. 3. Вай торафт бештар меларзид ва дандон ба дандон мекуфт. 4. Инак, онҳо ба пеши хари мо ҳам омаданд. 5. Ҳамааш ба яғмо рафт. 6. Мегуфт, ки ҳама аз вай рӯй гардондаанд ва ӯ ба ҳеч кас даркор нест... 7. Онҳо маро ба хо-нашон келин карда наовардаанд, ҷурӣ карда оварданд. 8. Агар

баногоҳ ягон нафари мо дар паҳлӯяш ҷой мегирифтем, фарёд-
кунон эътироз баён мекард. 9. Ҳамаи онҳо ба ман бисёр озода
ва хушлибос намуданд... 10. Ҳар кас хоҳад, ба ношто ҳар ду
нонашро мехӯрад, нахоҳад дар давоми рӯз кам – кам хӯрда то
бегоҳӣ мерасонад. 11. Ҳеч кас онҳоро манъ намекард ва ягон
коре ҳам намефармуд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Муайян кунед, ки дар мисолҳои боло
кадом ҷонишинҳо ба вазифаи мубтадо омадаанд? 2. Аз худ низ
ду – сегагӣ ҷумла гӯед, ки мубтадохояшон бо ҷонишинҳои гу-
ногун ифода ёфта бошанд. 3. Мубтадо чаро сараъзои асосии
ҷумла ном дорад.

Машқи 178. Сабаби содда ва таркибӣ номида шудани
мубтадоҳои ишорашударо дар мисолҳои таблитса шарҳ диҳед.

Таблитсаи 22

Супориш: 1. Аз худ низ доир ба мубтадои содда ва таркибӣ
мисол навишта шарҳ диҳед

Машқи 179. Мисолҳоро навишта, ба зери мубтадоҳо хат
кашед.

1. Ман тахтачаамро ба болои синҷи пеши худам гузошта, аз
мактаб бозгашта омадам. 2. Ҳамаи бачагон ба якдигар дараф-
тоданд. 3. Ҷавони мо ҳам бе ҳеч гуна килуқол бо он мулло

гуштӣ гирифт. 4. Девонагон, ачиназодагон ва, умуман, беморон аз чойҳои дурдаст ба хонаҳои хоҷагони Соктаре омада мехобиданд. 5. Аз хӯрданиҳо нон ва мавиз, қандалот ва пичен, pista ва бодом, ғулинг ва санчид, шӯрбо, палав, харбуза ва ангур ба навбат дастурхонро зинат меоданд.

Савол ва супоришҳо: 1. Бо чӣ ифода ёфтани мубтадохоро дар болояшон мухтасар нависед. 2. Шахс ва шумораи мубтадохоро шарҳ диҳед. 3. Як-ду чумларо аз мисолҳои боло ба чумлаи як-таркиба гардонед. 4. Дар бораи чойи мубтадо дар чумла маълумот диҳед.

ХАБАР

Машқи 180. Матро навишта, ба зери хабарҳояш хат кашед.

Ғубори ҳавои тирамоҳ тирагии шабонаи шаҳро ғализтар ва бенур карда буд. Аз паси пардаи хокистарӣ танҳо чанд ситорае ба дурахши камшӯе ҳар ҷо - ҳар ҷо намоён мешуд. Торикии рангпариди бар кӯчаҳои танғу качу килеби Бухоро ором ва бечунбиш фуру нишаста буд.

Фонусҳои зардҷатоби самоворхонаи лаби ҳавзи Лесакӣ мисли чашмони кампири бемор милтос мезад. Дар катҳои самоворхона сояи ягон - ягон одамон ба назар мерасид. Аз болои катҳо палосҳоро гундошта буданд ва танҳо дар болои ду кати лаби ҳавз шолҳои даридаи кӯҳна ҳанӯз паҳн меистод (Р.Х.).

Савол ва супоришҳо: 1. Муайян кунед, ки хабарҳо бо чӣ ифода ёфтаанд? 2. Хабар бештар бо чӣ ифода ёфтааст? 3. Аз худ шифоӣ чумлае гуфта, хабарашро эзоҳ диҳед.

Машқи 181. Мисолҳоро бодикқат хонда, бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтани хабарҳоро маънидод кунед.

1. Дар меҳмонхона се нафар нишаста монданд. 2. Нуралибек аз меҳмонҳо поёнтар нишаст. 3. Вай чашмони ҷозибӣ бануфуз дорад. 4. Амонбек дар дил ба ин андешаи мӯйсафед меҳандид. 5. Бурихон ҳаргарафа фикр мекард. 6. Борони майда меборид, ҳама ҷо тар ва лағжонак буд. 7. Аз барои зинда мондан ба хандаи бачагон ҳам тоб меовардагӣ шудам. 8. Ман аз ту ҳамту

пурсидам,- гуфта ӯро тасалли додани мешуд, аммо бенатича. 9. Дар он чо бачагони бисёре буданд. 10. Ин духтарчаи сиёхчашмаки кулчаруӣ бисёр қобила ва хушфаҳм буд. 11. Зохиран сабаби таъсир бахшидани калимаҳо ҳамин номафҳумии онҳо буд. 12. Нони овардагии модараи Солеҳ фақат якто буд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Хабарҳо аз рӯи маъно чанд хел мешаванд? 2. Чӣ гуна хабарҳо хабарҳои феълӣ ном доранд? 3. Чиро хабари номӣ мегӯянд? 4. Аз худ доир ба хабари феълӣ ва номӣ яктогӣ мисол гӯед.

Машқи 178. Мисолҳоро навишта, ба зери хабарҳо ва мубтадоҳо хат кашед.

1. Аноргул дар дасташ як бӯғчаи майда расида омад. 2. Восеъ дар ҳамин чо пиёда шуда, мунтазири Аноргул истод. 3. Аспи чирани шаб аз чав сершуда бардамона қадам мепартофт. 4. Восеъ ва Аноргул масофаи беш аз дуним фарсангро тай карда, қарибии пешин ба Тавилдара расиданд (С.У.). 5. Баъд аз шом онҳо омаданд. 6. Дар ин фасл танҳо шутури нар мастӣ мекунад, наъра мекашад ва чун девонагон аз даҳонаш кафк мепаронад ва аз паррандагон танҳо зоғи ало, ҳар қадар барф бисёр борад, ҳамон қадар шодмон мешавад, барфбозӣ мекунад, рақс менамояд ва бо садои нофорами худ гӯши афсурдагони зимистонро кар мекунад.

Савол ва супоришҳо: 1. Дар ин мисолҳо хабарҳо бо чӣ ифода ёфтаанд? 2. Мисоле гӯед, ки хабараш бо феъл ифода ёфта бошад. 3. Хабарӣ феълӣ чист? 4. Хабарҳои феълӣ ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд?

Машқи 183. Ҷумлаҳоро навишта, ба зери хабар ва мубтадоҳо хат кашед.

1. Ҷойи истиқомати вай мисли кӯшкҳои афсонавии шохон аст. 2. Зоҳир ҳарчанд фикр мекард, ин муаммо барояш торик буд. 3. Овози ӯ мавзун ва оҳангдор буд. 4. Базму маҷлис, сафари саёҳати амир бисёр буд. 5. Хусури ман одами хуб аст, каси фозил, бомаърифат, илмдӯст, шеършинос, боинсоф... 6. Дар фазои боғ як сукути ҳаловатбахше ҳоким буд. 7. Дар ҷойхона мусофирони аз қишлоқҳои атроф омада хеле бисёр буданд. 8. Шамсид-

дин бачаи хандон, ноором ва чуству чолок буд. 9. Духтарак Назира ном доштааст (Р.Х). 10. Оянда Қорииншкамба буд. 11. Аспакиҳои туркман тахминан даҳ – дувоздаҳ нафар буданд (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар ин мисолҳо хабарҳо бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд? 2. Чунин хабарҳо ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд? 3. Хабарҳои номӣ чист? 4. Аз худ чумлае гӯед, ки хабараш бо исми сифат ифода ёфта бошад.

Машқи 184. Зарбулмасалу мақолҳоро маънидод намуда, хабарҳоро аз рӯи маъно шарҳ диҳед.

1. Гови ҷушой – чувози дари хона. 2. Аз бекор – ҳама безор. 3. Абрсӯзи бегоҳ – офтоби пагоҳ. 4. Абрсӯзи пагоҳ – борони бегоҳ. 5. Тадбир нисфи кор аст. 6. Хоксорӣ – зебу зинати инсонӣ. 7. Худписандӣ – далели нодонӣ. 8. Ғаллаи бисёр – сери хонаводаю умри дароз. 9. Дили одаткарда – балои ҷон. 10. Аз гушти ганда нони қоқ беҳтар аст. 11. Аз дилзор ҳама-безор.

Савол ва супоришҳо: 1. Хабарҳои номӣ аз феълӣ чӣ фарқ доранд? 2. Дар кадом ҳолат пеш аз хабарҳои номӣ тире гузошта мешавад? 3. Доир ба мавриди бо тире ва бе он навишта шудани хабарҳои номӣ мисолҳо оваред.

Машқи 185. Ҷумлаҳоро хонда, ҷойи хабарҳоро муайян кунед.

1. Сӯхбати мо дароз кашид. 2. Убайдуллоҳон пиёда гардида пеш рафт. 3. Фақир дар аввали мулоқот чистонеро, ки дар мадҳи хон тартиб ёфта буд, арз кардам. 4. Аҳли маҷлис ин фармоиши хоҷаро қабул намуданд (С. А.).

5. Қитъаҳоро сайр кардам дар ҳавову Замин,

Сайр кардам, бо баду неки ҷаҳон гаштам қарин

(*Мирзо Турсунзода*)

* * *

6. Шодам, аммо мехӯрам ғамҳои халқи дигаре,

Дар назар меоварам торочашта кишваре

(*Мирзо Турсунзода*)

* * *

7. Нишастам дар лаби дарёи кӯҳӣ,
Ба худ ман ёфтам маъвои кӯҳӣ

(*Мирзо Турсунзода*)

* * *

8. Менависам ман суруди сулҳро бо хуни дил,
Бо тапиданҳои беороми рӯзафзуни дил

(*Мирзо Турсунзода*)

Савол ва суноришҳо: 1. Хабар бештар дар кадом қисмати ҷумла меояд? 2. Сабаб чист, ки дар назм ҷойи хабар устувор нест? 3. Аз худ доир ба хабарҳои феълӣ ва номӣ яктогӣ мисол оваред.

Машқи 186. Ҷумлаҳоро навишта, ба аломатҳои китобати дар онҳо буда диққат диҳед.

1. Ду понздаҳ як сӣ мебошад. 2. Ду понздаҳ – як сӣ. 3. Модарам чевар мебошад. 4. Модарам – чевар. 5. Бародарам – варзишгар. 6. Сукут - аломати ризо. 7. Сухани беманфиат – таоми бенамак. 8. Ман – донишҷӯ. 9. Анвар – хизматчи. 10. Хондан вазифаи мост. 11. Хондан – вазифаи мо. 12. Одами бекор – дарахти бебор. 13. Кӯшиши ҷавонӣ – роҳати пири. 14. Нафси бад – балои ҷон.

Савол ва суноришҳо: 1. Ба зер хабар ва мубтадоҳо хат кашед. 2. Дар кадом маврид дар байни хабару мубтадо аломати тире гузошта мешавад? 3. Хабарҳое, ки пеш аз онҳо тире гузошта мешавад, ҷӣ ном доранд? 4. Аз худ ба мавриди гузоштан ва нагузоштани тире пеш аз хабар мисол оварда шарҳ диҳед.

Машқи 187. Дар мисолҳо сараъзоҳоро муайян намуда, шахсу шумораи онҳоро шарҳ диҳед.

1. Мо Ватани азизи худро дӯст медорем. 2. Мо дар Тоҷикистон зиндагонӣ мекунем. 3. «Авесто» китоби таърихӣ ва панду ахлоқӣ аст. 4. Бобо шабҳо барои мо афсонаҳо мехонад. 5. Онҳо қасре бино кардаанд, ки аз тамошоияш кас дил қанда намегӯнада. 6. Ман бо дигар роҳ бар мегардам. 7. Мардум аз тарси ҷон ба ҳар қучо пинҳон мешуданд (С.У.). 8. Ин ду ҷавон ҳам аз хурсандӣ дар пусти худ намегунҷиданд (Х.К.). 9. Ду-се нафар моҳигирон ба об тӯр андохта истода буданд (А.Д.). 10.

Гусфандон, бузон, баррагон ва бузголагон ба хобгоҳи худ даромада, осуда хобида буданд (С. А.). 11. Тамоми меваҳои гуногуни Хучанд пухта расида буданд (Р. Ҷ.).

Савол ва суноршиҳо: 1. Аз рӯи шахс ва шумора мувофиқат кардани сараъзоҳоро чӣ меноманд? 2. Агар хабар бо мубтадо мувофиқат накунад, чумла аз кадом ҷиҳат нуқсон меёбад. 3. Хабарӣ чумлаҳои 2 –юм ва 3 –юмро аз ҷиҳати маъно маънидод кунед.

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОӢР БА САРАЪЗОҲОИ ЧУМЛА

1. Дар чумлаи «Мо ҳам ба онҳо наздиктар рафтем» ҷонишини мо кадом аъзои чумла аст?
 - а) хабар
 - б) мубтадо
 - в) пуркунанда
2. Дар чумлаи «Нодон айб мекунад, доно худаш мефаҳмад» (Зарб.) калимаҳои **нодон** ва **доно** ба вазифаи кадом аъзои чумла омадаанд?
 - а) ба вазифаи мубтадо
 - б) ба вазифаи хабар
 - в) ба вазифаи пуркунанда
3. «Сараъзои чумла, ки дар чумла сухан дар бораи он меравад...», чӣ меноманд?
 - а) хабар
 - б) пуркунанда
 - в) мубтадо
4. Дар байти зерин ҷонишини **ҳар кӣ** ба вазифаи кадом аъзои чумла омадааст?: **Ҳар кӣ н – омӯхт аз гузашти рӯзгор, Ҳеч н – омӯзад зи ҳеч омӯзгор (Рудаки).**
 - а) ба вазифаи мубтадо
 - б) ба вазифаи хабар
 - в) ба вазифаи пуркунанда
5. Дар чумлаи «Ҳар ду – одамдӯст, меҳмоннавоз» таркиби **ҳар ду** кадом аъзои чумла мебошад?
 - а) хабар
 - б) мубтадо

- в) ҳол
6. Дар ҷумлаи «**Ч**унда ёбанда аст» вожаи **ч**унда кадом аъзои ҷумла мешавад?
 - а) пурқунанда
 - б) хабар
 - в) мубтадо
 7. Дар ҷумлаи «**Ш**унидан кай бувад монанди дидан» калимаи **ш**унидан кадом аъзои ҷумла аст?
 - а) хабар
 - б) мубтадо
 - в) ҳол
 8. Дар ҷумлаи «Дидани аҳволи Зебӣ дили касро ҳам реш мекард», таркиби дидани аҳволи Зебӣ аз лиҳози таркиб чӣ гуна мубтадо аст?
 - а) мубтадои содда
 - б) мубтадои чида
 - в) мубтадои таркибӣ
 9. Дар ҷумлаи «Дар хамин вақт Шодигул даромада омад» мубтадо дар кадом қисмати ҷумла омадааст?
 - а) дар аввали ҷумла
 - б) дар мобайни ҷумла
 - в) дар охири ҷумла
 10. Дар ҷумлаи «Борон ниҳоят кам боридааст» феъли боридааст кадом аъзои ҷумла мешавад?
 - а) хабар
 - б) мубтадо
 - в) пурқунанда
 11. Дар ҷумлаи «Онҳо аз ҷониби Ширбадан омада, ба шаҳр рафтани» калимаи **рафтани** ба кадом аъзои ҷумла мансуб аст?
 - а) ба хабар
 - б) ба мубтадо
 - в) ба ҳол
 12. Таърифи зерин ба кадом аъзои ҷумла тааллуқ дорад: «Са-раъзои ҷумла, ки амал, ҳолат ва аломати мубтадоро мефаҳмонад,...»
 - а) ба хабар
 - б) ба мубтадо
 - в) ба пурқунанда

13. Дар ҷумлаи «Ҳаво соф ва бегубор» вожаи **соф** ва **бегубор** ба кадом аъзои ҷумла мансубанд?
- ба хабар
 - ба мубтадо
 - ба муайянқунанда
14. Дар ҷумлаи «Онҳо се нафаранд» таркиби **се нафар** кадом аъзои ҷумла мешаванд?
- хабар
 - мубтадо
 - ҳол
15. Дар ҷумлаи «Сардори гуруҳ манам» вожаи **манам** чӣ гуна хабар аст?
- хабари таркибӣ
 - хабари феълӣ
 - хабари номӣ
16. Дар ҷумлаи «Хобидан ҳоло барвақт буд» таркиби **барвақт буд**, ҳамчун хабар, бо чӣ ифода шудааст?
- ба исму феъл
 - ба зарфу феъл
 - ба сифату феъл
17. Дар ҷумлаи «Ман ўро мехўрондам, мепўшондам, мехобонидам» калимаҳои ишорашуда ба кадом аъзои ҷумла мансубанд?
- ба хабар
 - ба мубтадо
 - ба пурқунанда
18. Дар ҷумлаи «Вай ба хонаи падар бозгаштан намехост» таркиби **бозгаштан намехост** аз ҷиҳати сохт чӣ хел хабар аст
- хабари таркибӣ
 - хабари содда
 - хабари чида
19. Дар ҷумлаи «Раванда дар панҷ дақиқа ба пеши аспи худ расид» калимаи **раванда** ба кадом аъзои ҷумла тааллуқ дорад?
- ба хабар
 - ба мубтадо
 - ба ҳол
20. Дар ҷумлаи «Вазифаи мо хондан аст» таркиби **хондан аст** ба кадом аъзои ҷумла мансуб аст?
- ба мубтадо

- б) ба хабар
- в) ба пурқунанда

АЪЗОҲОИ ПАЙРАВИ ҶУМЛА

Машқи 188. Дуруст муоина кунед, ки дар таблитса чиҳоят инъикос ёфтаанд?

Таблитсаи 23

Савол ва суноришҳо: 1. Ба калимаҳои ишорашуда савол гузored. 2. Мубтадо ва хабарро таъриф кунед. 3. Аъзоҳои ҷумла кадомҳоянд. Онҳо дар ҷумла чӣ аҳамият доранд?

Машқи 189. Матро хонда, тариқи саволгузори аъзоҳои ҷумларо муайян намоед.

Восифи мегӯяд: шаш моҳ аз ишғол карда шудани Хуросон аз тарафи шоҳ Исмоили Сафавӣ гузашта буд. Шабе ҷамъе аз ёрон дар бандхона (дар хонаи худи Восифӣ) гирд омада буданд. Мирзобайрам қонунро соз мекард. Хонзодабулбул доира менавохт, Сияҳча хонандагӣ мекард. Мулло Фазлӣ, Мулло Ҳилолӣ, Мулло Амонӣ, Мулло Муқобилӣ бадеҳа мегуфтанд. Хулоса, сӯҳбати ёрона дар ҷӯш ва базми рафиқона пурҷӯшу хурӯш буд.

Дар вақти гармии базм Шохқосим бо гиребони чок ва чеҳраи ғамнок даромада омад (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чиро аъзои ҷумла меноманд? 2. Аъзои пайрави ҷумларо номбар кунед? 3. Бо чӣ ифода ёфтани аъзоҳои ҷумларо дар ҷумлаи охир шарҳ диҳед.

ПУРКУНАНДА

Машқи 190. Ҷумлаҳоро нависед, ба зери сараъзоҳо хат кашед.

1. Ман фарёд кардам, ки ба чашми ман дору даркор нест. 2. Ман қасам хӯрдм, ки дигар ба чашмонам дору намекунам. 3. Аввал Мирзобайрамро ба замин хобонда ва пушташро бараҳна карда, дувоздаҳ ҷӯб заданд. 4. Баъд аз он навбат ба ман омад... 5. Мо аз Мирзобайрам камтар гурусна нашуда будем. 6. Ҳар се рафиқ ба кабоб хӯрдан қарор дода, ба дӯкони кабобпаз даромадем (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Муайян кунед, ки дар мисолҳои боло кадом аъзоҳои ҷумла ба саволҳои **ба кӣ?**, **ба чӣ?**, **киро?**, **чиро?** ҷавоб мешаванд? 2. Пуркунанда чист? 3. Аз худ доир ба пуркунанда мисол оваред.

Машқи 191. Мисолҳоро навишта, ба зери сараъзоҳо ва пуркунандаҳо бо аломатҳои шартӣ хат кашед.

1. Мо Шохқосимро роҳбари худ қарор додем. 2. Ӯ пеш даромад, мо аз дунболи ӯ. 3. Абулқосим Бобурмирзо дар вақти ҳукумати худ сангбурон ва сангтарошонро фармуд, ки дар болои он кӯҳ як хонаи сангин созанд. 4. Дар умри худ дӯконеро ба он орастагӣ ҳаргиз надида будам. 5. Ба он маҷлис Восифиро талабида оварданд. 6. Бузургони Нишопур навбат ба навбат як ҳафта фақирро меҳмондорӣ намуданд. 7. Мирқавомиддин ба дӯши ман баромада, худро ба болои девор гирифт ва аз дастони ман дошта, маро ҳам ба сари девор кашид (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Пуркунанда бо кадом саволҳо ҷавоб мешавад? Аз ҷумла, пуркунандаи бавосита чӣ? 2. Аз худ мисоле гӯед, ки дорои пуркунандаи бавосита бошад.

Машқи 192. Пандхоро хонда, мувофиқи фаҳмиши худ маънидод кунед.

1. Ҳарисонро носерамӣ то ба турбат барад.
2. Ҳарисро мол ҳаристар кунад.
3. Чашми хирсро нопокиҳо сер накунад.
4. Ҳарис ноомади корро аз худ надонаду даст ба домани покдоман занад.

Савол ва суноришҳо: 1. Аз пандҳо пурқунандаҳо ва бо чӣ ифода ёфтанишонро шарҳ диҳед. 2. Пурқунандаи бавосита чист? 3. Пурқунандаҳои дар ин пандҳо бударо айнан дар мисолҳои худ истифода баред.

Машқи 193. Ҷумлаҳоро навишта, ба ҷойи нуқтаҳо пурқунандаҳои мувофиқро гузоред.

1. Ман ...ро аз замин бардошта дар таги нова доштам, то ки аз ... пур шавад. 2. Овози ... ким-кадом ҳофиз баланд шуда, мани беҳушро ба ҳуш овард. 3. Равшан бо ... ба хонаи модаркалонашон рафт. 4. Мухтор бошад ... ро мададхоҳона ба ... дӯхта ором менишаст... 5. Хайр ба ... Мухтор якто нони загора дода, маро ба Қизилтеппа гусел кард. 6. Ҳар пагоҳ бо... вай ба Сайфулло мактаб мерафтем (С.У.).

Савол ва суноришҳо: 1. Дар мисолҳо кадом хели пурқунандаҳоро муайян намудед? 2. Пурқунандаи бевосита чист? 3. Аз худ доир ба пурқунандаи бевосита мисол оваред.

Машқи 189. Аз пандҳои мазкур пурқунанда ва хелҳои онро шифоҳӣ шарҳ диҳед.

1. Биомӯз, агар чанд душворат ояд,
Ки душвор аз омӯхтан гашт осон.

(Носири Хусрав)

* * *

2. Ба омӯхтан чун фурутан шавӣ,
Суханҳои донандагон бишнави.

(Фирдавсӣ)

* * *

3. Мактаб ба ту ёд медиҳад илму адаб,
Мактаб зи ту мебарад ғаму ранчу тааб.

(С. Айни)

* * *

4. Макун, эй бародар, ба бедод рой,
Ки бедодро нест бо дод пой.

(Фирдавси)

* * *

5. Такаббур сарбаландонро кунад паст,
Тавозуъ зердастонро забардаст.

(Б. Ҳилоли)

* * *

6. Бибояд фарқ кардан душман аз дӯст,
Ки донистан зи душман дӯст некуст.

(Носири Хусрав)

Савол ва супоришҳо: 1. Дар бораи фарқи пуркунандаи бавосита аз пуркунандаи бевосита маълумот диҳед. 2. Аз худ доир ба ҳар ду хели пуркунадаҳо мисолҳо оваред. 3. Яке аз пандҳоро маънидод намоед.

МАТНУ МИСОЛҲО БАРОИ ТАКРОР ВА ТАҲЛИЛИ МАВЗҶИ «ПУРКУНАНДА»

Мактуб

Акнун ман дар хонаи Хайри мезистам. Ҳар пагоҳ бо писари вай Сайфулло ба мактаб мерафтем ва баъди аз мактаб озод шудан дар корубори хона ёри меодем. Вақтҳои аввал Сайфуллои чангара маро озор меод, аммо азбаски зехнаш кундтар буда, сабақхояшро ба хубӣ аз ёд карда наметавонист ва ба ёрии ман мӯхтоҷ буд, рафта- рафта алоқаи ӯ бо ман беҳтар шуд.

Дар мактаб мо ҳар рӯз як – ду ҳарф ёд мегирифтем. Аммо чӣ тавре шуд, ки ман дар мобайни чанд рӯз ҳамаи ҳарфҳоро шинохта ва бо ҳам «чанг андохта», китоби алифборо саросар ба ёрии муаллим мехондагӣ шудам. Баъд аз ин ман аз нишастан дар синф хатто дилгир мешудам, зеро шариконам ҳарфҳои ба ман шиносро ёд мегирифтанд (С.У.).

Панду ҳикматҳо

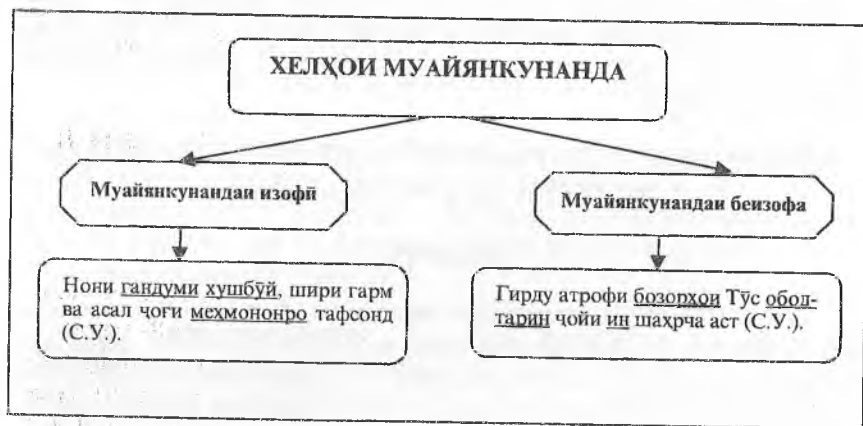
1. Баракати умр аз эҳтироми волидайн хезад.
2. Ҳаёт, пеш аз ҳама, аз мактаби волидайн гузаштан аст.

3. Ободии ҷаҳон аз меҳри модар.
4. Меҳрро дар ботини модару устод ҷустаанд, вале меҳри устод аз андешаи бемаврид фориғ аст.
5. Шогирди хушахлоқ ба устод аз рӯи шарми рӯ бинигарад.
6. Шогирде, ки ғами устод нахӯрад, ба пояи устодӣ нарасад.
7. Ҳамин ки аз худ беҳабар шудӣ, оромӣ, кайфият, манманӣ гулӯгират шавад (Умархоҷаи Истаравшанӣ).

МУАЙЯНКУНАНДА

Машқи 195. Муайян кунед, ки калимаҳои ишорашуда дар ҷумлаҳо бар эзоҳи ҷӣ омаданд.

Таблицаи 24

Савол ва супоришҳо: 1. Муайянкунанда чист? 2. Муайянкунанда ба қадом савол ҷавоб мешавад? 3. Аз рӯи тарзи алоқааш муайянкунанда чанд хел мешудааст? Номбар кунед. Аз худ доир ба ҳар ду хели муайянкунанда изофӣ ва беизофа мисол оваред.

Машқи 196. Мисолҳоро навишта, ба зери муайянкунандаҳо хат кашед.

1. Мошин аз роҳҳои қачу қилеб баромада, бо роҳи рост поён мерафт. 2. Дар он вақт ба ҷойи ин роҳи васеи ҳамвори мумфарш пайраҳаи борикӣ пурхоку пурчанги охурҷадори душворе тӯл кашида буд (Р.Ҳ.). 3. Ғайр аз писари калонии ӯ, ки бо оилааш дар хонаи сангину лоин истиқомат мекард, дигар ҳама

аъзои хонаводаи пирамард дар юртаҳо мезистанд. 4. Ҳар дуяшон пойлучи чомадарида, лоғари рангпариди ва муъю риш расида буданд; аз ҷоҳои даридаи чомаҳошон пора-пора ҷағбут баромада меистод (С.У.). 5. Саидамоҳ саҳифаи ҷоруми коғази дафтарро баргардонд... (Р.Ҳ.). Рӯзе онҳо дар рӯзи дуҷуми Иди галаба ба меҳмонӣ рафтанд (Р.Ҳ.). 7. Ман ҳоло ба синфи ҳаштум гузаштам (Р.Ҳ.).

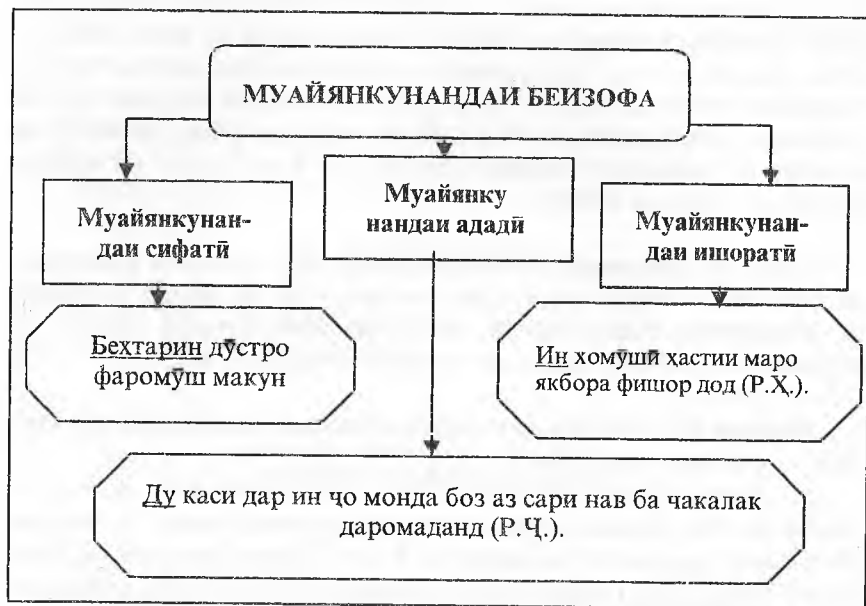
Савол ва супоришҳо: 1. Шарҳ диҳед: Дар мисолҳо кадом хели муайянкунандаҳо мавҷуданд ва онҳо бо чӣ ифода ёфтаанд? 2. Муайянкунандаи изофӣ ва беизофаро таъриф кунед. 3. Аҳамияти муайянкунанда дар нутқ аз чӣ иборат аст?

Машқи 197. Ҷумлаҳои бодикқат хонда, хели муайянкунандаҳои изофиро шарҳ диҳед.

1. Овози Фотима маҳину софу ҷозибанок буд (С.У.). 2. Қироати Абу Дулаф шунавандагонашро шод кард. 3. Чехраи Фирдавсӣ хеле хаста менамуд (С.У.). 4. Хонаи деҳагии бобоям кӯҳна шуда буд, таъмир талаб мекард (С.У.). 5. Дар субҳидам таби модарам фуромад, аммо акнун вай маҷоли ҷунбидан надошт (С.У.). 6. Аз сатил об мегирифт, ки аз хона овози Шохин баланд шуд. 7. Овози ӯ мавзун ва оҳангдор буд (Р.Ҳ.).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар ибораҳои таби модарам ва овози Шохин кадом хели муайянкунандаи изофӣ дида мешавад? 2. Доир ба муайянкунандаи изофии соҳибӣ аз худ мисол оред. 3. Хелҳои муайянкунандаҳои изофиро номбар кунед.

Машқи 198. Таблитсаро бодикқат муоина намуда, дар бораи муайянкунандаҳои ишорашуда фикратонро гуед.

Машқи 199. Чумлаҳоро навишта, ба зери муайянкунандаҳо хати мавҷнок ва ба зери муайяншавандаҳо хати рост кашед.

1. Бехтарин хавлиҳо ҳам ҳолӣ ва вайрон буда, дарҳошон канда, бомҳошон фуру рафта ва баъзеҳошон тамоман сӯхта, тӯдаи хокистар гардида монда буданд (С.А.). 2. Дар байни деҳоти атрофи Тус калонтаринаш деҳаи мост (С.У.). 3. Нагзтарин одамҳо ҳам баъзе хислатҳои аҷиб ва номафҳум доранд (Ҷ.И.). 4. Ин чизҳо барояшон афсона барин менамуд. 5. Он бача он ҷубро гирифта ба кафи пойҳои халифа задан гирифт (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Хели алоқаи муайянкунандаро бо муайян-шавандаҳо шарҳ диҳед. 2. Хели муайян-кунандаҳои беизофаро муайян кунед. 3. Аз худ доир ба муайянкунандаи беизофа мисол оред. 4. Муайянкунандаи беизофа чист?

Машқи 200. Ба ҷойи нуқтаҳо муайянкунандаҳоро гузошта, чумлаҳоро нависед.

1. Дар боғи мактаб дарахтони ... мерӯянд. 2. Ман гулҳои ... дӯст медорам. 3. Мо дар саҳни донишгоҳ дарахтони ... парва-

риш мекунем. 4. Имсол мо аз фанҳои ... имтиҳон месупорем. 5. Ман ноҳияҳои ... дидаам. 6. Инсон бояд дорои хислатҳои ... бошад. 7. Садриддин Айни асарҳои ... навиштааст.

Савол ва супоришҳо: 1. Муайянкунандаи чида чист? 2. Муайянку-нандаҳои чида дар ин мисолҳо ба кадом хели муайянкунанда мансубанд? 3. Аз худ доир ба муайянкунандаи чида мисол оред.

Машқи 201. Чумлаҳоро нависед, ба зери баёнияҳо хат кашед.

1. Шаҳри Душанбе рӯз то рӯз ободу зебо мешавад. 2. Кайҳоннавард Юрий Гагарин аввалин шуда соли 1961 ба кайҳон парвоз карда буд. 3. Ҳафтаномаи «Омӯзгор» ҳамеша аз ҳаёту фаъолияти омӯзгорон хабару мақолаҳоро ба чоп мерасонад. 4. Устод Садриддин Айни нависандаи машҳури халқи тоҷик буд. Муаллим Салоҳиддинов каме дер монда омад. 6. Романи «Ғулумон» барҷастатарин асари нависанда Садриддин Айни маҳсуб меёбад.

Савол ва супоришҳо: 1. Баёния чист? 2. Фарқи баёния аз муайян-кунанда дар чист?. 3. Аз худ чумлае гӯед, ки дорои баёния ифодакунандаи касбу ҳунар ва ё шаҳру деҳае бошад.

МАТНҲО БАРОИ ТАҚРОР ВА ТАҲЛИЛИ МАВЗӮИ «МУАЙЯНКУНАНДА»

Дар Ҳирот

Як рӯз вай барои дидани ҷоҳое, ки Баҳроми Ҷубина дар он ҷоҳо бо Ҳоқони турк ҷангида буд, аз шаҳр берун рафт. Ба ӯ якчанд нафар хиротиён ҳамроҳӣ карданд. Ҳамашон аспасавор буданд, аз дарвозаи шимолии Шаҳристон бароманд. Роҳи танги пурхоку ҷанг дар байни маҳаллоти аҳолинишин морвор ҳазид ба боғистону киштзорон мебаромад. Аз паси деворҳои боғот дар тоқзорон хӯшаҳои ангири тиллорангу обيرانг ё сиёх, шохҳои пурбори себ, бихӣ, шафтолу, анору анҷир намудор.

1. Шоир Мӯъмин Қаноат, мунаққид Масъуд Муллоҷонов ва ман, одатан, дар хонаи калони редакция менишастем. 2. Муаллим Мирзо Турсунзода дар муҳокимаи повест хеле хуб гуфта буданд, ки нависанда Толис дар ҳазинаи сухан чун заргар бо

чавохирот хунарнамоиҳо кардааст. 3. Ҳочӣ Абдулазизи Танбурнавоз дар Самарқанд камолот ёфтааст. Актёр Ҳошим Гадов дар рушду нумӯи театри тоҷик хизматҳои шоён кардааст. 5. Боғи устод Рӯдакӣ сайргоҳи беҳтарини соқинон ва меҳмонони шаҳри Душанбе мебошад. 6. Тоҳирҷони заргар яке аз персонажҳои романи «Духтари оташ» -и нависанда Ҷалол Иқромӣ аст.

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА МАВЗӢҲОИ «ПҮРКУНАНДА» ВА «МУАЙЯНКУНАНДА»

1. Дар ҷумлаи «Падарам Исмавро бо бадани худаш панаҳ карда заданӣ намонд» (С.У.) калимаи **Исмавро** кадом аъзои ҷумла аст?
 - а) пуркунанда
 - б) мубтадо
 - в) хабар
2. Дар ҷумлаи «Мо бо бародарамон мондем» (С.У) таркиби бо **бародарамон** кадом аъзои ҷумла мешавад?
 - а) мубтадо
 - б) хабар
 - в) пуркунанда
3. Таърифи зерин ба кадом аъзои ҷумла мансуб аст?: «Аъзои пайраве, ки бо хабари ҷумла муносибатҳои гуногун дорад...»
 - а) ба мубтадо
 - б) ба хабар
 - в) ба пуркунанда
4. Дар ҷумлаи «Падарам ба онҳо салом надода гузашта рафт» (С.У.) таркиби **ба онҳо** ба кадом аъзои ҷумла тааллуқ дорад?
 - а) ба пуркунанда
 - б) ба муайянкунанда
 - в) ба ҳол
5. Дар ҷумлаи «Барои хона ҷой харидам» калимаи **ҷой** кадом аъзои ҷумла аст?
 - а) пуркунанда
 - б) муайянкунанда
 - в) ҳол

6. Дар ҷумлаи «Якдигарро масхара кардан кори беақлон аст» (С.У.) калимаи **якдигарро** ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадааст?
 - а) ба вазифаи мубтадо
 - б) ба вазифаи ҳол
 - в) ба вазифаи пуркунанда
7. Дар ҷумлаи «Ҷавон дар болои аспн сафед нишаста мерафт» калимаи **сафед** кадом аъзои ҷумла аст?
 - а) мубтадо
 - б) ҳол
 - в) муайянкунанда
8. Дар ҷумлаи «Вай ба мо нигоҳ мекард» таркиби **ба мо** ба кадом аъзои ҷумла мансуб аст?
 - а) ба пуркунанда
 - б) ба хабар
 - в) ба ҳол
9. Дар ҷумлаи «Бародарам куртаи сап- сафеди дароз пушидааст», ибораи **сап- сафеди дароз** ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадааст?
 - а) ба вазифаи мубтадо
 - б) ба вазифаи муайянкунанда
 - в) ба вазифаи пуркунанда
10. Дар ҷумлаи «Ҷамон шахси нуздаҳум пеш аз вай меистод» (Ҷ.И.). калимаи **нуздаҳум** ба кадом аъзои ҷумла мансуб аст?
 - а) ба пуркунанда
 - б) ба муайянкунанда
 - в) ба ҳол
11. Дар ҷумлаи «Шодигул нав ҳаждаҳро пур кард» (С.У.) калимаи **ҳаждаҳро** ба кадом аъзои ҷумла тааллуқ дорад?
 - а) ба пуркунанда
 - б) ба мубтадо
 - в) ба ҳол
12. Дар ҷумлаи «Сар медиҳаду сир намедиҳад» (Зарб.) калимаҳои **сар** ва **сир** ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд?
 - а) ба вазифаи мубтадо
 - б) ба вазифаи хабар
 - в) ба вазифаи пуркунанда
13. Дар ҷумлаи «Вай дар синфи даҳум мехонад», калимаи **даҳум** ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадааст?

- а) ба вазифаи мубтадо
 б) ба вазифаи муайянкунанда
 в) ба вазифаи ҳол
14. Дар ҷумлаи «Онҳо ба рафтан тайёр шуда буданд», кадом ҳиссаи нутқ пурқунанда шудааст?
 а) исм
 б) масдар
 в) феъли ҳол
15. Дар ҷумлаи «Вай ба шаст даромад» таркиби ба шаст кадом аъзои ҷумла мешавад?
 а) мубтадо
 б) ҳол
 в) пурқунанда
16. Дар ҷумлаи «Шаҳр аз оянда ва раванд пур буд» (С.А.), таркибҳои аз оянда ва раванд ба кадом аъзои ҷумла мансубанд?
 а) ба пурқунанда
 б) ба муайянкунанда
 в) ба ҳол
17. Дар ҷумлаи «Осмон пур аз ситора буд» таркиби аз ситора ба кадом аъзои ҷумла мутааллиқ аст?
 а) ба ҳол
 б) ба муайянкунанда
 в) ба пурқунанда
18. Дар ҷумлаи «Вай дар донишгоҳи мо мехонд», ҷонишини мо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадааст?
 а) ба вазифаи мубтадо
 б) ба вазифаи муайянкунанда
 в) ба вазифаи пурқунанда
19. Таърифи зерин ба кадом аъзои ҷумла мансуб аст?: «Он аъзои пайрави ҷумла, ки аломат, сифат, хусусият, муносибат ва соҳибиятро мефаҳмонад. ...»
 а) ба пурқунанда
 б) ба муайянкунанда
 в) ба ҳол
20. Дар ҷумлаи «Меҳмони кӯрғонӣ розӣ шуда, дутор талабид» (С.У.). калимаи кӯрғонӣ кадом аъзои ҷумла аст?
 а) пурқунанда
 б) муайянкунанда

в) ҳол

21. Дар ҷумлаи «Аз ягон иморати навбунёд беҳтарин хонаҳоро меदिҳанд» (Ҷ.И.) калимаи **беҳтарин** ба кадом хели муайянкунанда мансуб аст?

а) ба муайянкунандаи изофӣ

б) ба муайянкунандаи беизофӣ

в) ба муайянкунандаи соҳибӣ

22. Дар ҷумлаи «Онҳоро дидан ва аз бўйи масткунандаи онҳо шамидан лозим аст» (Ҷ.И.) ибораи **онҳоро дидан** кадом аъзои ҷумла аст?

а) муайянкунанда

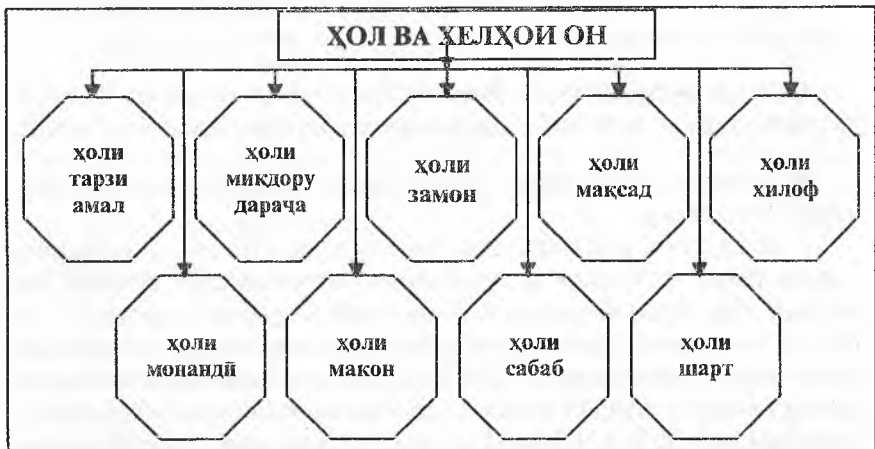
б) пуркунанда

в) ҳол

ҲОЛ

Машқи 202. Хелҳои ҳолро ба хотир оред.

Таблицкаи 26

Савол ва супоришҳо: 1. Ҳол чист? 2. Ба вазифаи ҳол бештар кадом ҳиссаи нутқ меояд? 3. Аз худ ҷумлае гӯед, ки ҳол бо зарф ифода ёфта бошад.

Машқи 203. Ҷумлаҳоро бодикқат хонда, нависед ва ба зери ҳолҳо хат кашед.

1. Падарам пешонаи худро қадре турш карда, хомӯш истод ва яқбора хандакунон ба хатиб нигоҳ карда монд. 2. Дар вақте ки

мо ба пешаш даромадем, ӯ дар пешгоҳи хона ... чорзону менишаст. 3. Ин дарс ба ман он қадар зӯрӣ накард, зеро ман дар ҳисоби абҷад як-як, даҳ-даҳ ва сад- сад зиёд шуданро омӯхта будам (С.А.). 4. Занҳо шайдо гашта ба мақоми тарона мадҳушона алвонч меҳӯрданд ... 5. Пас, табақчаеро лудаста дар бари рӯяш нигоҳ дошта, ба он доиравор панча зада – панча зада таронаи нав хонданӣ шуд. 6. Занҳо хушҳолона омодаи шунидани тарона гардиданд, лекин модарам ... асло хурсанд набуд. 7. Вай тез ба пиёла чой рехта ба меҳмон дароз кард. 8. Ман худдорӣ карда на-тавониста, тирвор парида берун баромадам (С.У.).

Савол ва суноришҳо: 1. Кадом хели ҳолҳоро дар ин мисолҳо муайян намудед? 2. Бо чӣ ифода ёфтани ҳоли яке аз чумлаҳоро гӯед. 3. Яке аз ҳолҳои дар ин чумлаҳо бударо дар чумлаи тартибдодаи худ истифода баред.

Машқи 204. Калима, таркиб ва ибораҳои зеринро дар чумлаҳои сохтаи худ ба ҳайси ҳолҳо истифода баред.

зуд, оҳиста – оҳиста, давон, бо тундӣ, баҳудаву беҳуда, дастонашро чунбонида, ба ҳаяҷон омада, бо диққат, шодона.

Савол ва суноришҳо: 1. Хелҳои ҳолро номбар кунед. 2. Ҳоли тарзи мал чист? 3. Ҳоли тарз ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?

Машқи 205. Аз чумлаҳо танҳо ҳоли тарзи амалашро ба дафтаратон нависед.

1. Баъд аз он вай бархоста, гирёну нолон ба хонаи модаркалонам рафт. 2. Падарам хушҳолона ханда мекард. 3. Вай боз якчанд бор ӯро пахлунокӣ ё пуштнокӣ хобонидани шуд. 4. Инак, аз торикӣ фаш- фашкунон як чизи сиёҳи кӯхпайкари оташнафас пайдо гардид (С.У.). 5. Модари Бобӣ мӯю рӯйканон назди писараш дузонӯ нишаста, бо тамоми овозаш дод мегуфт, нола мекард (Ҳ.К.). 6. Ман ҳам инро бе каму кост ба рӯи коғаз кӯчонидам (Ҳ.К.).

Савол ва суноришҳо: 1. Он ҳолҳои навиштагонро дар чумлаҳои худ истифода баред. 2. Ҳоли тарз бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёфтааст? 3. Ҳол чист? Хелҳои ҳолро номбар кунед.

Машқи 206. Чумлаҳоро навишта, ба зери ҳолҳо хат кашед.

1. Оби ин чӯйчаҳо монанди алмоспора бегубор менамояд

(С.А.). 2. Хайрият, ки барф меборид ва сафедии вай кӯчаҳоро монанди кӯрмаҳтоб нимравшан карда буд (С.А.). 3. Чашмони дурахшонаш дар зери абрӯвони сиёҳ монанди ситораи рӯз чашми бинандаро мебурд (С.А.). 4. Охир, мо мактабро барои писари шумо барин бачаҳо кушодем, онҳо бояд хонанд! (С.У.). 5. Ҳалимаи хурдакак, мисли он ки бародари ҳамтани худро дида бошад, аз дидори ман шод гардид (С.У.). 6. Ҳодибойро чун гули сари сабад гирифта ба ноҳия бурданд. (Ҷ.И.).

Савол ва супоришҳо: 1. Кадом хели ҳолҳо дар ин мисолҳо ба назар расиданд? 2. Ҳоли монандӣ чист? 3. Ҳоли монандӣ бо чӣ ифода ёфтааст? 4. Аз худ чумлае гӯед, ки дорои ҳоли монандӣ бошад.

Машқи 207. Калима ва таркибҳои зеринро истифода бурда чумлаҳо созед.

андак, камакак, кам – кам, зиёдтар, хеле, бисёр, ниҳоят, ба-се, аз ҳад зиёд, ду бор, як дараҷа, хеле вақт, кадре.

Савол ва супоришҳо: 1. Муайян кунед: Дар чумлаҳои сохтаатон ин калимаву таркибҳо ба вазифаи кадом хели ҳолҳо омаданд? 2. Сараъзоҳоро дар чумлаҳои сохтаатон шарҳ диҳед. 3. Ғайр аз ҳолҳо дар чумлаҳои тартибдодатон боз кадом аъзоҳои пайрав мавҷуданд? 4. Кадом аъзои чумла бар эзоҳи ҳамаи дигар аъзоҳои чумла меоянд?

Машқи 208. Мисолҳоро навишта, ба зери ҳолҳо хат кашед.

1. Як вақт аз тарафи муқобил як муллобача, ки дар Бухоро таҳсили илм мекардааст, талабгор шуда баромад (С.А.). 2. Дуяшон дар болои кӯрпаи ғафси коҳ ба паҳлуи ҳам нишастанд. 3. Аз деҳа азони муаззин шунда шуд (С.У.). 4. Кампир дар таги дар тарсону ларзон рост истода чӣ қор карданаширо намедонист (Ҷ.И.). 5. Дар ин ҷо хушнудӣ ва димоғҷоқӣ ҳукмфармо буд (С.У.). 6. Баъди аз мактаб рафтани вай метавонист боз ба шаҳр баргардад (Ҷ.И.).

Савол ва супоришҳо: 1. Бо чӣ ифода ёфтани ҳелҳои ҳолро дар ин мисолҳо шарҳ диҳед. 2. Манбаи асосии ифодаи морфологии ҳолҳо кадом ҳиссаи нутқ аст? 3. Аъзоҳои чумлаи охириро бо аломатҳои шартӣ ишора намуда, шифоҳӣ шарҳ диҳед.

Машқи 209. Зарбулмасалу мақолҳоро бодикқат мутолиа карда маънидод намоед.

1. Дуст гирёнда гап мезанад, душман – хандонда.
2. Зарра – зарра чамъ шавад, пеши дарё банд шавад.
3. Кам бошаду беғам бошад.
4. Зи кам хӯрдан чу оху мепаридам,
Зи пур хӯрдан худро мурда дидам.
5. Қаҳ барин чиза кӯҳ барин нишон медиҳад.
6. Кулӯхи тобистон – меваи зимистон.

Савол ва супоришҳо: 1. Ҳолҳо ва бо чӣ ифода ёфтани онҳоро дар мисолҳои боло шарҳ диҳед. 2. Доир ба ҳоли макон ва замон яктогӣ ҷумла гӯед.

Машқи 210. Ҷумлаҳоро мутолиа намуда, ба ҳолҳои дар онҳо мавҷуда савол гузоред.

1. Аз сабаби хунарманд буданашон бачагони соддаро фиреб медоданд (С.А.). 2. Аз сабаби хунукии саҳт дастони Фирӯз супурх шуда буданд. 3. Аммо Ҳасанҷони мо аз бетачрибагӣ ба дом афтод... 4. Аҳли маҷлис барои аз дарвоза гусел кардани онҳо дар канори роҳ қатор истоданд (С.А.). 5. Ӯ қасдан барои хобидан шитоб намекард, мунтазир буд, ки Шохин чӣ мегӯяд (Р.Ҳ.).

Савол ва супоришҳо: 1. Кадом ҳолҳо дар ин мисолҳо ба саволҳои барои чӣ?, аз чӣ сабаб?, ба кадом мақсад? ҷавоб шуданд? 2. Ҳоли сабаб ва мақсадро таъриф кунед. 3. Ҷумлае гӯед, ки дорои ҳоли сабаб ё мақсад бошад.

Машқи 211. Ҷумлаҳоро навишта, ба зери ҳолҳо хат кашед.

1. ... Ӯ пеши пояшро наёфта пой намегузорад. 2. Ман вайро надида аз Тӯс рафта наметавонам. 3. Зиндагониаиаш қашшоқона буд, чунки бо вучуди кӯҳнахатм буданаш ӯ дар мадрасае мударрис набуд... 4. Лекин имрӯз аз гайри чашмдошти мо дар вақти чоштгоҳ ба хона баргашт (С.У.). 5. Бегоҳӣ бо вучуди гармии ҳаво тирезаҳо баста ва бо пардаҳои рӯшноигузар пӯшида шуда буданд (Ҷ.И.).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар ин мисолҳо кадом хели ҳолҳоро муайян кардед? 2. Ҳоли шарт чист? 3. Яке аз ҳолҳои шарт ё хи-

лофро аз ин мисолҳо интихобан дар ҷумлаи сохтаатон истифода баред.

МИСОЛҲО БАРОИ ТАҚРОР ВА ТАҲЛИЛИ БОБИ ҲОЛҲО

1. Фақат, вақте ки дар бораи Ниёз фикр мекард, андак рӯшноие ба дилаш меафтод. 2. Ҷавонзани шахлочашм зор – зор гирист (С.У.). 3. Восеъ боз қасдан илова кард: Агар ҳозир нагӯям, сонӣ дер мешавад! (С.У.). 4. Аммо Марзия на танҳо бадруӣ, балки хеле баддаҳон ва бадкирдор ҳам баромад. 5. Аммо ӯ дар он ҷо қатори кӯшку айвонҳои мӯхташамии шоҳонаро дида дар хайрат монд (С.У.). 6. Тирамоҳи гузашта пахтачалобони тӯсӣ пахтаро аз деҳқонон бо нархи баланд хариданд, бинобар ин, имсол падарам ва амакам дар замини мо ғуза кошта буданд (С.У.). 7. Азизхон ночор нишаст (С.У.). 8. Домод бо се – чор нафар ёру ҷӯраҳои худ аспсавор аз Тӯс омад.

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА БОБИ «ҲОЛ»

1. Дар ҷумлаи «*Профессор қаламаширо бесаброна ва беихтиёри ёр ба миз тақ-тақ зад*» калимаҳои **бесаброна** ва **беихтиёр** ба вазифаи кадом хели ҳол омадаанд?
 - а) ба вазифаи ҳоли тарзи амал
 - б) ба вазифаи ҳоли замон
 - в) ба вазифаи ҳоли миқдору дараҷа
2. Дар ҷумлаи «*Талабагон ин биноро аз ноилҷӯи ишғол кардаанд*» таркиби **аз ноилҷӯи** кадом хели ҳол аст?
 - а) ҳоли мақсад
 - б) ҳоли замон
 - в) ҳоли сабаб
3. Дар ҷумлаи «*Ҳалим бачаи қадбаланди андак хамидақомат буд*» калимаи **андак** кадом хели ҳол аст?
 - а) ҳоли хилоф
 - б) ҳоли сабаб
 - в) ҳоли миқдору дараҷа
4. Дар ҷумлаи «*Як кӯчаи калон теппаро монанди ҳалқа печонда гирифтааст*» кадом хели ҳол мавҷуд аст?
 - а) ҳоли мақсад

- б) ҳоли монандӣ
в) ҳоли миқдору дараҷа
5. Дар ҷумлаи «*Ду моҳи тамои пайваста хуб борид*» таркиби ду моҳи **тамои** ба вазифаи кадом хели ҳол омадааст?
а) ба вазифаи ҳоли сабаб
б) ба вазифаи ҳоли замон
в) ба вазифаи ҳоли миқдору дараҷа
6. Дар ҷумлаи «*Дар он ҷо будагон бо ҳурмат ба вай салом доданд*» таркиби **дар он ҷо** ба кадом хели ҳол мансуб аст?
а) ба ҳоли сабаб
б) ба ҳоли замон
в) ба ҳоли макон
7. Дар ҷумлаи «*Вай ба даруни гандумзор даромада рафт*» кадом хели ҳол мавҷуд аст?
а) ҳоли макон
б) ҳоли замон
в) ҳоли сабаб
8. Дар ҷумлаи «*Бомдодон овози Темурҷонқорӣ моро бедор кард*» кадом хели ҳол мушоҳида шуд?
а) ҳоли макон
б) ҳоли замон
в) ҳоли мақсад
9. Дар ҷумлаи «*Вай аз хунукӣ дир-дир меларзид*» таркиби **аз хунукӣ** кадом хели ҳол аст?
а) ҳоли сабаб
б) ҳоли мақсад
в) ҳоли замон
10. Ҷумлаи «*Ҳоҷибой барои телефон кардан ба клуби ҷамоаи Исфисор даромад*» таркиби **барои телефон кардан** кадом хели ҳол мебошад?
а) ҳоли сабаб
б) ҳоли замон
в) ҳоли мақсад
11. «*Аъзои пайрави ҷумла, ки тарз, замон, макон, сабаб, мақсад ва ҳолатҳои дигари воқеъ шудани амалро мефаҳмонад, ...*» чӣ ном дорад?
а) пурқунанда
б) муайянқунанда
в) ҳол

12. Дар чумлаи «Вай бо вучуди бесаводиаш овози хуб ва равои дошт» кадом хели ҳол дида мешавад?
- а) ҳоли шарт
 - б) ҳоли хилоф
 - в) ҳоли сабаб
13. Дар чумлаи «Ман ҳам аз сабаби дӯст доштани касбу кори худ ҳамин хел мегӯям» таркиби аз сабаби дӯст доштан ба кадом хели ҳол мансуб аст?
- а) ба ҳоли сабаб
 - б) ба ҳоли шарт
 - в) ба ҳоли мақсад
14. Дар чумлаи «Ӯ роҳравон остинҳои яктаҳи сафедашро таҳдидомез бар мезад» калимаи роҳравон ва таҳдидомез ба кадом хели ҳол мансуб аст?
- а) ба ҳоли мақсад
 - б) ба ҳоли тарзи амал
 - в) ба ҳоли миқдору дараҷа

ЧУМЛАҲОИ ЧИДААӢЗО

Машқи 212. Матнро хонда муайян кунед, ки дар кадом чумлааш шумораи яке аз аъзоҳои он аз якто зиёд аст.

Дар деҳаи мо бозор рӯзи чоршанбе мешуд. Аз деҳоти дуру наздик, аз авулҳои Қирғизистони ҳамсоя ва аз Тӯс пиёдаву савораи бисёре меомаданд. Аз авулҳои қирғизнишин ба бозор чорпо, пӯст ва пашм, ангишт, ғалла меомад. Базозҳои тӯсӣ газвор, косибон ва майдасавдогарон пойафзол, корд, марчону гӯшвора, қандалот меоварданд. Бофандагони деҳаи мо ба бозор карбосу алча, калобаресон калоба, шоҳибофон шоҳию беқасаб, кулолҳо косаю хуму кӯзаҳои сафолин, занҳои чевар тӯппӣ, сӯзанӣ ва миёнбандҳои шоҳӣ, деҳқонон ғалла, меваҳои хушқу тар, бузу гӯсфанду гов мебароварданд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чӣ гуна чумлаҳоро чидааъзо менаманд?

2. Аъзоҳои чидаи чумла ба саволҳои якхела ё гуногун ҷавоб мешаванд? 3. Аъзоҳои чидаи чумла чӣ тавр ба ҳам алоқаманд мешаванд? 4. Байни аъзоҳои чида дар кадом маврид аломати вергул гузошта намешавад? 5. Оҳанги талаффузи чумлаҳои чи-

даъзо чиро ба хотир меорад? 6. Аз худ ҷумлае гӯед, ки яке аз сараъзоҳо чиде шуда бошад.

Машқи 213. Ҷумлаҳоро навишта, ба зеро аъзоҳои чиде бо аломатҳои шартӣ хат кешед.

1. Калонсолон ва навҷавонон барои бартароф кардани дилгирии зимистон ҳафтае як шаб кӯшиш мекарданд, ки ба як ҷо гун шуда сӯҳбат кунанд, ғазал хонанд, қисса шунаванд, қофия гӯянд ва ширинкорӣ намоянд (С.А.). 2. Овози меҳро шунида, аз кӯча ба ҳавлии мо ҷӯраҳои ман – Солеҳ ва Маҳмуд даромада омаданд. 3. Вай шона, ресмон, сӯзан, сурма, даҳани фаранг, тишқол, сақич ва монанди ҳамин чизҳо мефурухт (С.У.). 4. Ӯ мардуми вилоятҳои Балх, Нишопур, Хатлону Бухоро ба шӯриши зидди арабҳо даъват кард (Х.Сабоҳӣ).

Савол ва суноришҳо: 1. Шарҳ диҳед, ки дар ин ҷумлаҳо кадом аъзои он чиде шудааст. 2. Дар кадом маврид байни аъзоҳои чиде вергул гузошта мешавад? 3. Ҷумлаи охириро пурра таҳлили синтаксисӣ кунед.

Машқи 214. Ҷумлаҳоро навишта, ба зеро калимаҳои хулосакунанда хати рост ва ба зеро аъзоҳои чиде хати мавҷнок кешед.

1. Дар боғи мактаб ҳар гуна дарахтони мевадор: себ, ангур, анор, нок, олуболу, шафтолу, олуи гелос ва ғайраро парвариш ва нигоҳубин мекунанд. 2. Вай тамоми чизҳои атроф: чинорҳо, харсангҳо ва оби шӯхи ҷӯро аз назар мегузаронад (С.У.). 3. Чойхонаҳо, дӯконҳои баққоли ва атроғӣ – ҳама бастаю тахтабандӣ буданд (Р.Ҷ.). 4. Дар ин ҷо аз кӯраҳо гулҳои ранг ба ранг: сабз, бунафш, зард ва сиёҳ фаввора мезаданд (С.У.). 5. Дарахтҳо, хонаҳои баланду паст, заминҳои кишт, пастию баландиҳо – ҳама ба назар метофтанд (Ҷ.И.). 6. Ноҳияҳои Ҳисор, Шаҳринав, Рӯдакӣ, Ваҳдат – ҳама ноҳияҳои тобеи марказанд. 7. Мо дар боғи ҳайвонот ҳар хел ҳайвонҳо: шер гург, хирс, шағол, рӯбоҳ ва маймунро дидем. 8. Аз пеши назари Ҷӯра ҳар хел чизҳо: дарахтҳо, ҷӯйҳои пуроб, биноҳои истиқоматӣ, роҳи ӯҳан ва чизҳои дигар тез – тез мегузаштанд (Ҷ.И.).

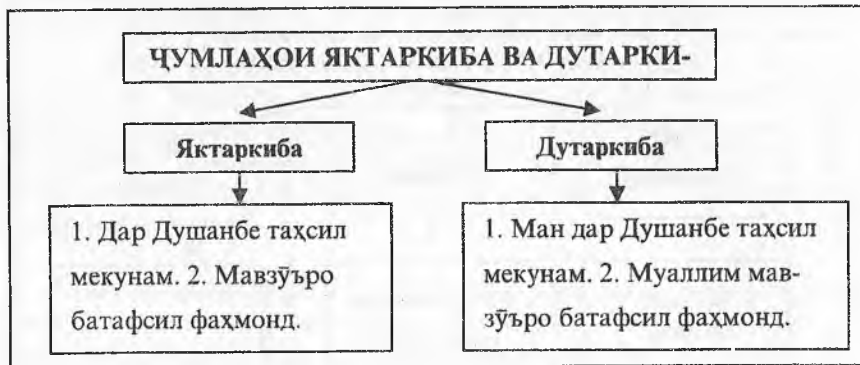
Савол ва суноришҳо: 1. Ҷӣ гуна калимаро дар ҷумлаи калимаи хулосакунанда меноманд? 2. Дар кадом ҳолат дар чунин ҷумлаҳо аломати тире ё баён гузошта мешавад? 3. Тақлидан ба

мисолҳои боло шумо ҳам ҷумлае гуед, ки дорои калимаи хулосакунанда бошад.

ҶУМЛАҲОИ ЯКТАРКИБА ВА ДУТАРКИБА

Машқи 215. Дар асоси мисолҳои таблитса муайян кунед, ки аз кадом ҷиҳат ҷумлаҳо яктаркиба ё дутаркиба мешудаанд.

Таблитсаи 27

Машқи 216. Матнро хонда, ҷумлаҳои яктаркиба ва дутаркибаашро муайян кунед.

Оқшуда

- Не, намехоҳам!

- Маро шармандаи ҳар ду олам мекунӣ?

- Чӣ шармандагӣ? намехоҳам гуфтам, намехоҳам,

вассалом, – гуён Зухро ба ҷашмони модараш – Ҷамроҳхола синча кард. Гуё ин гапҳои на танҳо ба муқобили падару модараш, балки ба тамоми дунёи кӯҳна эътирози қалби озоди ӯ буд. Дигар гап назаду аз дари хона баромада рафт.

Ҷашмонаш пур аз ашк, нафас қашида нагавониста Ҷамроҳхола дар ҷояш монд. Пешӣ ҷашмонашро тирагӣ паҳш кард. Ба назараш ҳеч чиз наменамуд. Чӣ қор қарданашро намендонист. Сари калобаашро гум карда буд. Дар ин дам ба тамоми ҳастӣ лаънат мехонд... (Ҳ.К.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чӣ гуна чумларо яктаркиба меноманд? 2. Фарқи чумлаи дутаркиба аз чумлаи яктаркиба дар чист? 3. Аз худ чумлаи дутаркибае гуфта сипас онро ба чумлаи яктаркиба баргардонед. 4. Чумлаи охиристо таҳлили морфологӣ намоед.

Машқи 217. Аз рӯи таблитса муайян кунед: аз кадом ҷиҳат чумлаҳои додашуда ба яке аз ҳелҳои чумлаи яктаркиба мансубанд?

Таблитсаи 28

Машқи 218. Чумлаҳоро навишта, ба зери чумлаҳои муайяншаҳс хати рост ва ба зери чумлаҳои номуайяншаҳс хати мавҷнок кашед.

1. Саргузашти онҳоро ҳикоя кардам (С.А.).
2. Ба Қўҳандистон рафтам ва ба наздикии хаймаи амир нишастам (С.А.).
3. Шутурро бо кафлес об намедиханд.
4. Чўчаро дар тирамоҳ мешуморанд.
5. Оҳанро дар гармиаш меқубанд.
5. Орзуи дурро дар Маҳтоб мешикананд.
6. Мардумро ба гуфтор шиносанд.
7. Суханро дар вақташ меғўянд (Фолклор).

Савол ва суноришиҳо: 1. Чумлаи муайяншаҳс чӣ гуна чумла аст?

2. Чумлаи номуайяншаҳс аз чумлаи муайян-шаҳс чӣ фарқ дорад? 3. Хабарӣ чумлаи ному-айяншаҳс бо чӣ ифода меёбад? 4. Аз худ доир ба чумлаи муайяншаҳс ва номуайяншаҳс яктоғӣ мисол навишта, шарҳ диҳед.

Машқи 219. Чумлаҳоро навишта, хелашонро аз ҷиҳати таркиб шарҳ диҳед.

1. Аз тори шутур янтоқ медаравад (Зарб). 2. Аз офтоби баҳор баҳра бардор, аз офтоби тирамоҳ худро нигоҳ дор (Зарб). 3. Аз гунаҳкор саломатӣ намекурсанд (Зарб). 4. Илҷи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд қард (Зарб). 5. Бояд ба хона рафт (Ҷ.И.). 6. Боронгарӣ. Ҳама ҷо лой. 7. Баҳор. Баҳор, боз омадӣ? Биё! Мархабо! Биё, ман ошиқи туям... (Ҳ.К.). 8. Аз гузашта бояд ибрат гирифт (Зарб). 8. Пеш аз ҳӯрок бояд даст шуст (Зарб). 10. Рузи равшани офтобӣ. Аробае ба тағи дарвозаи ҳавлии Абӯалӣ меояд (С.У.).

Савол ва суноришиҳо: 1. Гӯед, ки дар мисолҳои мазкур кадом хели чумлаҳои яктаркиба мушоҳида шуд? 2. Чӣ гуна чумлаи унвонӣ ном дорад? 3. Аз худ доир ба чумлаи унвонӣ мисол гӯед.

Машқи 220. Хонед, чумлаҳои яктаркибаву дутаркибаро шифоҳӣ шарҳ диҳед.

1. Бирав, ўро ҳамроҳи худ гирифта ин ҷо биёр! 2. Мо ба роҳ баромадем. 3. Аз оби Қӯҳандистон гузаштем, аз байни ҷодарҳои аскарони Шайбониҳон мерафтем.

4. Чи ғам дорам, диёри хубтар аз бӯстон дорам,
Қавиазму зафарэҷод халқи қаҳрамон дорам

(М.Турсунзода)

5. Чавонмардо, чавонмардӣ биомӯз,

Зи мардони ҷаҳон мардӣ биомӯз (Ҷомӣ).

6. Инсонро бояд аз хурдӣ тарбият қард. 7. Вазифаро бояд дар вақташ тайёр намуд. 8. Оромӣ. Баъд ҳама ба ҳавлии Бибиҳанифа гузаштанд. 9. Барф ... Барф... Ба кучое нигаред, барф! Хомӯш... Рашид ҳам хомӯш монд. Бояд ба Рашид хабар дод. Ин сухани Хусейн ба Рашиду Самеъ тир барин расид. Рашид ҳарфе назад. Шабона ... Ҳама ҷо орому соқит. Рашид хомӯшона фикр мекард (Б.Ф.).

Савол ва супоришҳо: 1. Кадом хели чумлаҳои яктаркиба бештар дар шакли зарбулмасалу мақолҳо гуфта шудаанд? 2. Оҳанги талаффузи чумлаи унвонӣ чӣ гуна аст? Мисоле оваред.

КАЛИМА ВА ИБОРАҶОЕ, КИ АЪЗОИ ЧУМЛА НЕСТАНД

Машқи 221. Чумлаҳоро хонда, муайян кунед: Кадом калимаву таркибҳо барои мурочиат кардан истифода шудаанд?

1. Он мард гуфт: «Эй ҳақим, аз ман туро чӣ ранҷ омад, ки чунин дилтанг шудӣ?». 2. Эй писар, бояд, ки мардум сухандон ва сухангӯй бувад ва аз бадон сухан нигоҳ дорад. 4. Бузургмехр гуфт: «Эй зан, ин ки ту мепурсӣ, ман он надонам» (Кайковус). 5. Ба додам расед, амакҷон (С.У.).

6. Эй боди шабгир, бархез, бархез!

Дар оби дарё тӯфон барангез! (М.Турсунзода).

7. Фазлу ҳунарам, Ватан, гӯй, ту,

Сози зафарам, Ватан, гӯй, ту (М.Турсунзода).

Савол ва супоришҳо: 1. Мухотаб чист? 2. Мухотаб дар нутқ барои чӣ истифода мешавад? 3. Мухотаб дар чумла чӣ тавр чудо карда мешавад? 4. Тақлидан ба мисолҳои боло аз худ чумлае гӯед, ки дорой мухотаб бошад.

Машқи 222. Чумлаҳоро навишта, аломатҳои китобати партофта-шударо гузоред.

1. Таррор ӯро боз хонд ва гуфт: «Эй ҷавонмард зарри ҳеш бозситон ва пас бирав...». 2. Бидон эй азизи ман ки агар худой туро писаре диҳад, аввал номи хуш бар вай неҳ, ки аз чумлаи ҳақҳои падарон яке ин аст. 3. Эй писар ҷаҳд кун то душман наяндузӣ (Кайковус). 4. Писари барноям ҷонам бибиат тасаддук (С.У.). 5. Саросема нашав ҷони падар (Р.Ҷ.). 6. Ту худатро зик нақун Шодигул (С.У.). 7. Бародар ҳаққи туро додан лозим буд, лекин... ман ҳеч чиз надорам... (С.У.). 8. Гусса нахӯр Шараф ҳеч воқеа не... (С.У.). 9. Хуш писарам хизмат мекуни - мӣ? - гуфта пурсид Аҳмадҷон (Ҳ.К.).

Савол ва супоришҳо: 1. Сабаби аз тарафи худатон гузоштани аломатҳои вергулро дар ин мисолҳо фаҳмонед. 2. Дар кадом маврид пас аз мухотаб аломати хитоб гузошта мешавад? 3.

Шумо ҳам мисоле нависед, ки дар он аломати мухотаб бо хитоб чудо карда шуда бошад.

Машқи 223. Худатон ҳам 5- 6 ҷумла нависед, ки дар онҳо мухотабҳои гуногун дар ҳар ҷойи ҷумла омада бошанд. Аломатҳои китобати дар ҷумлаҳо истифода кардаатонро шарҳ диҳед.

Машқи 224. Ҷумлаҳои хонда, сабаби бо аломати вергул чудо карда шудани калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

1. **Хушбахтона**, пули Норақ вайрон аст – сарбозон то онро аз нав дуруст накунад,... гузафта наметавонанд (С.У.). 2. – **Хайрият**, барвақттар омадед, дадеш, – гуфт вай (А.Д.). 3. **Ҳамин тавр**, рӯзҳо, моҳҳо ва солҳо пайиҳам гузафта мегуфтаанд (Ҳ.К.). 4. Ана, ба **ҳамин тарик**, Зангулаи мо дайдуо оворагард шуда монд. 5. **Ҳамин тавр**, тирамоҳ шуд. (Р.Ҷалил). 6. Вай, **эҳтимол**, аз он сабаб худ ба худ механдид, ки дар воқеъ, кори ҳеҷ кас накарда ва ҳатто касношундаеро фикр карда баровардааст (Ф.М.). 7. Марди ношинос ҳам, аз **афти қор**, фаҳмид, ки намуди оддӣнаи ин ҷавон назарфиреб будааст. 8. **Хулоса**, он ҳолати парешонӣ ва изтироб-омезе, ки рӯзона аз дурии якдигар пайдо мешуд, дар як он рафъ гардид... (Ф.М.). 9. **Ба қавли пиразан**, офтоби бахту иқбол фақат як бор ба сари ӯ тобон шудааст (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чӣ гуна калима ва таркибҳои аъзои туфайлии ҷумла меноманд? 2. Аъзои туфайлӣ дар қадом қисматҳои ҷумла меояд?

Машқи 225. Ҳангоми рӯбардор кардан, аломатҳои китобати соқитшударо гузоред.

1. Албатта ман ба ин суханони таҳтидили ӯ бовар кардам (А.Б.). 2. Хайрият ба хуш омад! (А.Б.). 3. Аз як тараф бо сабаби то рафт баланд шудани ҳарорати ҳаво аз тарафи дигар бо таъсири боронҳои пай дар пай барфи гафс об шуда, роҳҳои дурдасттарин дараҳо ҳам қушода шудан гирифтаанд (А.Д.). 4. Ба фикрам овоз аз бом ё аз болои дарахт омад! (А.Д.). 5. Дар айни ҳол аз рӯи гуфти Илҳомҷон мактаб устоҳона, асбобу анҷоми дозима, ҳатто устои таҷрибаноке дорад (Б.О.). 6. Инҳо ҳоло бачаанд эҳтимол шӯхию бозӣ карда бошанд (С.У.). 7. Хушбахтона дар

солҳои сӣ сурудҳое, ки халқ дар бораи он шӯриш ва пешвои худ эҷод кардааст, навишта гирифта шуда буданд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Калима ва таркибҳои туфайлии ҷумлаҳои мазкурро аз рӯи тобишҳои ба ҷумла бахшидаашон шарҳ диҳед. 2. Худатон ҳам тақлидан ба мисолҳои боло тариқи шифоҳӣ мисолҳо оварда, воҳидҳои туфайлии дар онҳо истифода кардаатонро шарҳ диҳед. 3. Кадом калима ва таркибҳоро медонед, ки онҳо дар ҷумла ба ҳайси аъзоҳои туфайлӣ истифода карда мешаванд? Онҳоро номбар намоед.

Машқи 226. Ҷумлаҳоро хонда, муайян кунед, ки кадом калимаву ибораҳо бар шарҳи калимаву ибораҳои дигар омадаанд.

1. Аз ноҳияҳои шимолӣ – аз Самарқанд ва Ургут мавизу қок оварда дар бозорҳои Душанбе ва Қўргонтеппа мефурушад (Ҷ.И.). 2. Қўҳҳои Бойсун чандон баланд не (Онҳо ба силсилаи қўҳҳои Ҳисор тааллуқ доранд), лекин хушқу беобу гиёҳанд (Ҷ.И.). 3. Мулло Хокироҳ ўро – Дадоҷонро ба хоҳари Бўрихон хонадор қардан мецоҳад ва ҳол он ки Шаддамарҷонро вай – Нуруллобек дўст доштааст ва қасди хонадор шудан дорад (Ҷ.И.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чӣ гуна калима ва ибораҳоро дар ҷумла аъзои истисноӣ меноманд? 2. Аз худ тақлидан ба мисолҳои боло ҷумлае гўед, ки дорои аъзои истисноӣ бошад.

Машқи 227. Мисолҳоро навишта, ба зерӣ аъзоҳои истисноӣ дар онҳо буда хат қашед.

1. Ман бо устои бузурги худ – устод Садрӣддин Айнӣ дар конференсияи шаҳри Тошкент вохўрдам (С.У.). 2. Акун – баъди рафтани онҳо дар назди Зайнаб шаҳр гўе якбора холӣ шуда монд (С.У.). 3. Ин воқеа дар вақту соати худ – дар якуми март ба ҳисоби қўҳна ба Туркистон маълум шуда буд (С.А.). 4. Нуруллобек Шаддамарҷонро дар муддати як моҳ – ноябр надида буд (Ҷ.И.). 5. Ин ақида ба ман аз бибихалифа – муаллимаи мактаби духтарон талқин шуда буд (С.А.). 6. Рафиқи дигари ман – Маҳмуд бо саъю қўшиш мехонд (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Аъзоҳои истисноӣ бар эзоҳи кадом аъзоҳои ҷумла омадаанд? 2. Фарқи аъзоҳои истисноӣ аз

баёнияҳо дар чист? 3. Дар хона аз китобҳои бадеӣ 4-5 тоғи чумлае навишта оед, ки дорои аъзои истисноӣ бошанд.

**САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА БОБҲОИ
«ЧУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗО», «ЧУМЛАҲОИ
ЯКТАРКИБА ВА ДУТАРКИБА», ИНЧУНИН,
«КАЛИМА» ВА «ИБОРАҲОЕ, КИ АЪЗОИ ЧУМЛА
НЕСТАНД»**

1. Дар чумлаи «Нисфирӯзӣ ва бегоҳӣ хуроки гарм дода мешуд» (С.У.) кадом аъзои чумла чида шуда омадааст?
 - а) хабар
 - б) мубтадо
 - в) ҳол
2. Дар чумлаи «Духтар ва писарони дигарро низ даъват карданд» (Ҷ.И.) кадом аъзои чумла чида шуда омадааст?
 - а) мубтадо
 - б) хабар
 - в) ҳол
3. Дар чумлаи «Вай ба як сухан, ба як воқеа ва ҳодиса дар ҳоли они ҳукм бароварда, ҷавоб намедод» (Ҷ.И.) аъзоҳои чида ба чӣ тааллуқдоранд?
 - а) ба пурқунанда
 - б) ба муайянқунанда
 - в) ба ҳол
4. Дар чумлаи «Баъд ба он ҷо ниҳоли гули садбаргу раёхину тоҷихурусӯ гули ҷаъфарӣ шинонданд» (Ҷ.И.) кадом аъзои чумла чида шудааст?
 - а) пурқунанда
 - б) муайянқунанда
 - в) мубтадо
5. Дар чумлаи «Девораҳо, тӯдаҳои бузурги санг гармии рӯзона гирифташонро ҳанӯз нигоҳ медоштанд» (Ф.М.) кадом аъзои чумла чида шудааст?
 - а) хабар
 - б) пурқунанда
 - в) мубтадо
6. Чумлаи «Вай шахси хеле босаводу бомаърифат буд» аз ҷиҳати таркиб ба кадом хели чумлаи содда мансуб аст?

- а) ба ҷумлаи яктаркиба
 б) ба ҷумлаи дутаркиба
 в) ба ҷумлаи умумишахс
7. Ҷумлаи «Ин розро аввал ба модарам гуфтам» (С.У.) кадом хели ҷумлаи яктаркиба аст?
 а) муайяншахс
 б) номуайяншахс
 в) яктаркиба
8. Дар ҷумлаи «Наргис духтари зебо, шармгин, доно ва беҳамтост» муайянкунандаҳоро кадом хели пайвандак ба ҳам алоқаманд кардааст?
 а) пайвандаки хилофӣ
 б) пайвандаги ҷудой
 в) пайвандаки пайиҳам
9. Дар ҷумлаи «Муаллим ба рӯи миз ҳама чиз: ангури ҷавзи аъло, себ, мавиз, писта ва конфет тайёр карда монда буд» (Ҷ.И.) кадом калима ё таркиб ба вазифаи калимаи хулосакунанда омадааст?
 а) муаллим
 б) ҳама чиз
 в) ба рӯи миз
10. Дар ҷумлаи «Шодам, аммо мехӯрам ғамҳои халқи дигаре» (М.Т.) чӣ хел пайвандак хабарҳои ҷидаро ба ҳам алоқаманд кардааст?
 а) пайвандаки хилофӣ
 б) пайвандаки ҷудой
 в) пайвандаки пайиҳам
11. Дар ҷумлаи «Сардор номи ўро ба рӯйхат менависад ё наменависад, маълум нест» хабарҳои ҷумла ба воситаи кадом пайвандак ба ҳам алоқаманд шудаанд?
 а) ба воситаи пайвандаки хилофӣ
 б) ба воситаи пайвандаки ҷудой
 в) ба воситаи пайвандаки пайиҳам
12. Ҷумлаи «Ўро дар роҳ дидам» ба кадом хели ҷумлаи содда мансуб аст?
 а) ба ҷумлаи номуайяншахс
 б) ба ҷумлаи муайяншахс
 в) ба ҷумлаи умумишахс

13. Чумлаи «Китобро кушоданду хондан гирифтанд» ба кадом хели чумлаи яктаркиба тааллуқ дорад?
- а) ба чумлаи номуайяншаҳс
 - б) ба чумлаи муайяншаҳс
 - в) ба чумлаи умумишаҳс
14. Чумлаи «Оҳанро дар гармиаш мекубанд» (Зарб.) ба кадом хели чумлаи яктаркиба мансуб аст?
- а) ба чумлаи номуайяншаҳс
 - б) ба чумлаи муайяншаҳс
 - в) ба чумлаи умумишаҳс
15. Чумлаи «Бояд хубу аъло хонд» ба кадом хели чумлаи яктаркиба тааллуқ дорад?
- а) ба чумлаи бешаҳс
 - б) ба чумлаи номуайяншаҳс
 - в) ба чумлаи умумишаҳс
16. Чумлаи «Субҳи содик», ба кадом хели чумлаи яктаркиба мансуб аст?
- а) ба чумлаи номуайяншаҳс
 - б) ба чумлаи унвонӣ
 - в) ба чумлаи бешаҳс
17. Дар чумлаи «Азизам, ту ин ҷо ист, ман ҳозир меоям» калимаи **азизам** ба чӣ тааллуқ дорад?
- а) ба калимаи туфайлӣ
 - б) ба мухотаб
 - в) ба аъзои истисноӣ
18. Дар чумлаи «Қосим, албатта, ба модари Гулизор хабар хоҳад бурд» (С.У.) калимаи **албатта** ба кадом гурӯҳи аъзоҳои туфайлӣ дахл дорад?
- а) ба гурӯҳи хурсандӣ, болидахотирӣ
 - б) ба гурӯҳи гумону шубҳа
 - в) ба гурӯҳи ҳукм, қатъияту боварӣ
19. Дар чумлаи «Хушбахтона, он ҷақмоқ ҳоло бо ӯ будааст...» (С.У.) калимаи **хушбахтона** ба кадом гурӯҳи калимаю ибораҳои туфайлӣ мансуб аст?
- а) ба гурӯҳи хурсандӣ, болидахотирӣ
 - б) ба гурӯҳи гумону шубҳа
 - в) ба гурӯҳи пушаймонию афсӯс

20. Дар ҷумлаи «Эҳтимол, аз тарс наомада бошад» (А.Ш.) калимаи эҳтимол ба кадом гурӯҳи калима ва ибораҳои туфайлӣ мансуб аст?
- а) ба гурӯҳи хурсандӣ, болидахотири
 - б) ба гурӯҳи гумону шубҳа
 - в) ба гурӯҳи пушаймонию афсӯс
21. Дар ҷумлаи «Ба ҳамин тариқ, вай мизбонашро дар парешонӣ ва тақопи ботинӣ гузошта бадар рафт» (С.У.) таркиби ба ҳамин тариқ ба кадом гурӯҳи калимаву ибораҳои туфайлӣ тааллуқ дорад?
- а) ба гурӯҳи тартиби фикру хулосабарорӣ
 - б) ба гурӯҳи гумону шубҳа
 - в) ба гурӯҳи пушаймонию афсӯс
22. Дар ҷумлаи «Назар ба гуфти худаш, вай дар яке аз мактабҳои шаҳр мехондааст» (С.У.) таркиби назар ба гуфти худаш ба кадом гурӯҳи калимаҳои туфайлӣ мансуб аст?
- а) ба гурӯҳи сарчашмаи фикру маълумот
 - б) ба гурӯҳи гумону шубҳа
 - в) ба гурӯҳи пушаймонию афсӯс
23. Дар ҷумлаи «Ҷумҳурии мо – Тоҷикистон хеле зебо аст» ҷи хел аъзои истисноӣ мушоҳида карда мешавад?
- а) калимаи истисноӣ
 - б) иборати истисноӣ
 - в) ҷумлаи истисноӣ

ҶУМЛАИ МУРАККАБ

ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ

Машқи 228. Матнро бодикқат хонда, дар он ҷумлаҳои содда ва мураккабро муайян намуда, фарқи асосии онҳоро шарҳ диҳед.

Бузургон қарибии чошт аз гармӣ бедор шуда дид, ки дар пошнаи гарамии беда хобидааст. Дар болои сараш як тӯда пашшаву мағас виҷжосанон парвоз мекарданд. Аз ҷояш хест. Сараш аз офтоб саҳт тафсида буд ва майнааш билиқ-билиқ мечӯшид. Сараш ҷарх мезад ва дилаш беҳузур мешуд. Даҳонаш талху ҳалқаш қоқ буд, пойҳояш – бемадор. Воқеаи дишабаро ба хотир оварданӣ шуд, аммо бо тамоми ҷузъиёташ ба хотир оварда натавонист... Базӯр ба шӯбаи алоқа расид ва аз он ҷо

ба ҷойи кораш сим зад. Овози ширадори занона ҷавоб дод, ки Мерган дар сахро дар назди тракторчиён аст (Ҷ.О.).

Савол ва суноришҳо: 1. Ҷумлаи мураккаб чист? 2. Дар таркиби ҷумлаи мураккаб ҷумлаҳои содда, пеш аз ҳама, ба воситаи чӣҳо ба ҳам алоқаманд мешаванд? 3. Яке аз ҷумлаҳои соддаи матнро шифоҳӣ ба ҷумлаи мураккаб табдил диҳед, ё аз худ ҷумлаи мураккабе гӯед.

Машқи 229. Ҷумлаҳоро бодикқат хонда, хели ҷумлаҳои мураккаби пайваст ё мураккаби тобеъ буданашонро шарҳ диҳед.

1. Шарфаи пойи одаме, ки даҳ-понздаҳ қадам дуртар шунида мешуд, Пулодро аз тамошои кишлок боздошт (Р.Ҷ.). 2. Гапи нағзи ўро ҳар кас ҳам гуфта метавонист, лекин аз забони ў шунидани ин суханҳо ба кас таъсири дигар мебахшид (Ҷ.И.). 3. Ман аз расидани ин хабар пушаймон шудам, чунки сўҳбати Мир ҳайратафзо ва даҳшатангез аст (С.А.). 4. Ин суханон дар нўги забони Фирдавсӣ буданд, аммо вай назди Қутайбаи арабнаҷод аз гуфтан худдорӣ кард (С.У.). 5. Вақте ки мо ба ағбаи Чормағзак расидем, меҳмононро бинокорони роҳ пешвоз гирифтанд (Ф.М.). 6. Касоне, ки ба саволҳои раис ҷавоб дода наметавонистанд, ба ҷазову ҷарима гирифтормешуданд (Ҳ.Н.). 7. Раҷаб дар назар табассум менамуд, лекин ин табассум бештар ба гиря монанд буд (Р.Ҷ.). 8. Об чунон соф буд, ки аз зери он сангчаҳои ҳарранга намуда меистоданд (Р.Ҷ.).

Савол ва суноришҳо: 1. Ҷумлаи мураккаби пайваст чист? 2. Дар ҷумлаи мураккаби пайваст дар байни ҷумлаҳои содда чӣ гуна алоқа дида мешавад? 3. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои мураккаби тобеъ меноманд? 4. Пайвандаҳои пайваст-кунанда ва тобеъкунандаро номбар кунед. 5. Бо истифода аз пайвандаҳои пайваст-кунанда ва тобеъкунанда яктогӣ ҷумлаи мураккаб соzed.

Машқи 225. Аз матни зерин, аввал, ҷумлаҳои мураккаби пайваст, баъд, ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва, дар охир, ҷумлаҳои мураккаби бепайвандакро нависед.

Шаҳбоз бо рўймолчааш гардҳои рўйи сангро пок карду баъзе гулҳои пажмурдашудаи худрўйро аз болои қабр қанда партофт. Пас ба болои деворчаи сангдор ду шохчаи сабзро, ки аз чинори

сохили дарё канда буд, овезон карда монд. Ин дарахт ҳарчанд мева надошта бошад ҳам, аммо ба одамҳо нафъи зиёде мерасонад. Сояи вай чашмаҳоро аз хушк шудан нигоҳ медорад, чунки одамон як умр дар ҳаққи вай дуои хайр мекунанд. Азбаски ба инсон манфиати зиёде мерасонад, умри дароз ҳам мебинад.

Сари чашма дар бағали ҳамин кӯҳ, дар паси мана ҳамин тал будааст. Хеле ҷойи хушҳаво, сабззор, ягон рӯз туро он ҷо гирифта мебароям (Р.Ҳ.).

Савол ва супоришҳо: 1. Таърифи чумлаҳои мураккаб, мураккаби пайваст ва мураккаби тобеъро гуед. 2. Дар бораи фарқи чумлаи мураккаби тобеъ аз чумлаи мураккаби пайваст чӣ медонед? 3. Дар хона дар мавзӯи «Оилаи мо» бо истифода аз ҳар ду хели чумлаи мураккаб нақли хурде нависед.

Машқи 231. Чумлаҳоро хонда, воситаҳои алоқаи чумлаҳои соддаи таркибашонро шарҳ диҳед.

1. Писари савуми Мирсолех дар мадраса мехонд ва писари аз ҳама хурдаш Мирҳикмат дар хона хидмат мекард (С.А.). 2. Халтаро Ҷура бардошту онҳо аз барак берун бароманданд (Р.Ҷ.). 3. Ҳаво абр буд ва ягон ситорае ҳам равшанӣ намедод (Ҷ.И.). 4. Осмон соф ва офтоби пагоҳӣ тобон буд (С.У.). 5. Осиёҳо хобидаанд ва чархҳои осӣи падарам тарошидаро ҳам касе нахарид (С.А.). 6. Шеъри сеҳрангези Бедил ҳатто ҳуди Оймуллоро ба шӯр андохт ва ӯ тоқат карда нагавонисту мисраи охирини ғазалро боз такрор хонд (Ҷ.И.). 7. Косаро ба назди меҳмонаш монду худаш ҷой кашид (Ҷ.О.).

Савол ва супоришҳо: 1. Муайян кунед, ки амалу ҳолати хабарҳо дар чумлаҳои содда дар як вақт ва ё пайихам рух додаанд. 2. Тақлидан ба мазмуни баъзе аз ин чумлаҳо шумо ҳам чумлаи мураккаби пайваст созед. 3. Чумлаи мураккаби пайваст вобаста ба хели пайвандакҳо чанд хел мешаванд? Номбар кунед.

Машқи 232. Аз матн, аввал, чумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдор ва, баъд, чумлаҳои мураккаби пайвасти бе-пайвандакро нависед.

1. Ситораҳо монанди чилчароғи шифти хонагӣ медурахшиданд ва ҳаво сард шуда буд (С.А.). 2. Ӯ аз серкори ман мено-

лиду ман аз серкориӣ ӯ (Р.Ҷ.). 3. Боре ману Солеҳ дар айвон донакбозӣ мекардем, модарам бо зани амакам дар хона нишаста буданд (С.У.). 4. Ҳаво рӯз то рӯз хунуктар мешуду паррандагон ба мамлакатҳои гарм pariда мерафтанд. 5. Почотон се қанор паҳол харида оварда буданд, ман ҳамаашонро дар замини хона андохта паҳн карда, болояшро бо намад пӯшонда мондам (С.У.). 6. Самад рубоб менавохт ва Ҷамолхон бо доира усулро нигоҳ медошт (Ҷ.О.). 7. Рӯзона кор мекардем, шабона аҳли деҳу коргарон якҷоя чамъ шуда сурудҳои мекардем, пирамардҳо дostonгӯӣ мекарданд, бачаҳо дар атрофи гулхан тарона мехонданд, бозӣ мекарданд (Р.Х.).

Савол ва суноришҳо: 1. Ҷумлаҳои содда дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст чӣ тавр ба ҳам алоқаманд мешу-даанд? 2. Ҷумлаи мураккаби пайвасти пайвандакдорро бе-пай-вандак ҳам қироат намуда, баъдан, хулосаатонро дар ин бора гӯед. 3. Ҷумлаи ҳафтумро таҳлили синтакси-сӣ кунед.

Машқи 223. Чаҳор ҷумлаи мураккаби пайваст тартиб диҳед, ки ду- тоаш пайвандакдор ва ду тоаш бе-пайвандак бошад. Баъдан дар бораи фарқият ва умумияти он ду гурӯҳи ҷумлаҳо ан-дешаҳоятонро гӯед.

Машқи 224. Ҷумлаҳои мураккаби зеринро бодикқат хонда, алоқай аззоҳои чида ва ҷумлаҳои соддаи таркиби онҳоро му-айян кунед.

1. Ман ҳам дар он ҷо дар паҳлӯи ӯ, аммо қадре пасттар аз ӯ рост истодам (С.А.). 2. Саодат даҳон кушодани шуд, лекин ба симои чиддии шавҳараш нигариста хомӯш монд (Ҷ.И.). 3. Вай рӯзи дуҷум дар ними шаб омад, модарам чароғро даргиронда барои вай хӯрок гарм кардани шуд, аммо падарам вайро хӯрок гарм кардан намонд (С.У.). 4. Ман боз аз вай чизе пурсидани будам, лекин духтарак давида рафт (Ҷ.И.). 5. Гулҳои худруй кӯтоҳумр, вале зебои хоси баҳорон, селроҳаву нишебиҳоро фаро гирифта, таровату зарофати талу тепшаҳоро афзун менамуданд (Р.Ҷ.). 6. Он замини шудгор набуда, балки дарёи Зарафшон ях баста будааст (С.А.). 7. Ӯ гоҳо дузида ба Саидамоҳ низ нигоҳ мекард, аммо нигоҳи ӯ ба чашми занаш меафтид (Р.Х.).

Савол ва супоришҳо: 1. Пайвандакҳоро дар ҳамаи ҷумлаҳои боло бо синонимашон иваз кунед. 2. Яке аз ҷумлаҳои мураккаби пайвасти болоро тарикӣ хаттӣ ба ҷумлаи мураккаби тобеъ табдил дода, аз ҷиҳати синтаксисӣ таҳлил кунед. 3. Ҷумлаҳои мураккаби пайваст чанд хел мешаванд? Онҳоро номбар кунед.

Машқи 235. Ҷумлаҳоро навишта, аз ҷиҳати сохт ва муносибатҳои маъноии ҷумлаҳои соддаи таркибашон шифоҳӣ шарҳ диҳед.

1. Муҳаббат ханда накард, балки рӯймолашро гирифта ба чашмаш гузошту гирия кард (Ҷ.И.). 2. Онҳо аз ҳар тараф чун ҳарруза сухан мегуфтанду вале ӯ гуё намешунид (Р.Ҷ.). 3. Ба ҳамин тарик, соатҳо мегузашт, вале аз ҷуйбориҳо ягон кас бузро аз тӯда бароварда наметавонист (Ф.Н.). 4. Дарвозаи шаҳрро баста мешавад, лекин даҳони мардумро баста намешавад (Зарб.). 5. Гузашти рӯзгор душвориҳо дошт, аммо фикри Зоҳир ҳамеша аз андешаҳои чуқур озоду фориг буд. 6. Восеъ на ин ки як хизматгори мутеъ ва ниёзманд, балки ҳамчун муддаии часуре гап мезад (С.У.). 7. Қоришкамба боз фарёд кашада девонагӣ мекард, аммо ӯро ясавулон зада-зада аз арк фароварда пеш карданд (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Ҷумлаи якумро таҳлили синтаксисӣ намоед. 2. Аз як-ду ҷумла пайвандакҳоро соқит намуда, қироат кунеду дар ин бора фикратонро баён кунед. 3. Ҷӣ гуна ҷумла ҷумлаи мураккаби бепайвандак ном дорад? 4. Аз худ як ҷумлаи мураккаби бепайвандак гуед.

Машқи 236. Аз ҳар ҷуфти ҷумлаҳои соддаи зерин бо илова кардани пайвандакҳои мувофиқ ҷумлаҳои мураккаби пайваст ё тобеъ созед.

1. Китоб мехонам. Чашмам намебинад. 2. Гулчамол ба пешвози онҳо хест. Хола ба ҷояш нишастан гирифт (Ҷ.И.). 3. Худи амакам ба ин овозаҳо он қадар бовар намекард. Падарам онҳоро ҳақиқат мепиндошт (С.У.). 4. Ман дуруст кардан хостам. Ӯ ба гап гуш надод (С.А.). 5. Монанди ҳарпагоҳи рӯзина вай ба гулҳои қолини деворӣ чашм дӯхт. Якбора мактаб ба хотираш расид (П.Т.). 6. Фарёд заданӣ шудам. Овозам набаромад (Б.О.).

Савол ва супоришҳо: 1. Гӯед, ки дар шакли содда хондани чумлаҳои боло авлотар аст ва ё дар шакли мураккаб? 2. Аз ҷуфти чумлаҳои боло кадомашонро ҳам ба мураккаби пайваст ва ҳам ба мураккаби тобеъ табил додан мумкин аст? 3. Яке аз чумлаҳои сохтагонро таҳлили синтаксисӣ намоед.

Машқи 237. Чумлаҳоро навишта, ба зери пайвандакҳо хат кашед.

1. Ё нури чашмони вай намонда буд, ё торикӣ ғализтар шуда буд (Ҷ.И.). 2. Киҳо ба он ҷойҳо рафтаанд, ё чанобашон онҳоро ном ба ном медонанд? (Р.Ҷ.). 3. Ин шоир магар ҳамчун кудак соддадил аст, ё ки доништа бо ягон мақсади ниҳонӣ чунин хоҳише мекунад? (С.У.). 4. Ў монанди пештара порчаҳои манзуми шоирро аз ёд мекард, ё ки барои шириниаш пинҳонӣ шеър менавишт (С.У.). 5. Нағорачии ин сӯхбат, ба гумонам, Қорӣ Усмон, ё ки Қоришариф, ё ки ҳар ду (Ҷ.И.). 6. Албатта, дар он ҷо пӯчоқи харбуза ва тарбуз ё пӯсти сабзӣ ва пиёз ва ё ин ки устухони тозаро мебинам (С.А.). 7. Қисми асосии тири ин камонро аз ҷӯби дук ё заранг ва ё аз хаданг месохтанд (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Кадом пайвандакҳо дар ин мисолҳо бештар воমেҳурданд? 2. Пайвандакҳои ҷудой чӣ гуна чумлаҳои соддаро ба ҳам мепайванданд? 3. Аз худ бо истифода аз ягон пайвандаки ҷудой чумлае тартиб диҳед.

Машқи 238. Пайвандакҳои ҷудоии ё, ё...ё, ё ки, ё ин ки –ро истифода бурда 5 чумла тартиб диҳед. Имлои пайвандакҳои мазкур ва сабаби гузориш аломатҳои китобатро дар чумлаҳои навиштагон шарҳ диҳед.

Машқи 239. Чумлаҳои мураккаби пайвастро аз рӯи маъно ва вобаста ба хели пайвандакҳои таркибашон ба хелҳо ҷудо карда, алоҳида- алоҳида нависед.

1. Ман рафиқи шумо барин нависанда нестам, лекин ман табибам, табъ ва рӯҳи инсонро мешиносам (Ҷ.И.). 2. Ман ўро ҷег мезадам, аммо ба гӯшаш овози ман намерасид (Р.Ҷ.). 3. Ҳофиз манаму бародарам мехонад. (Зарб.). 4. Модарам рафт ва ман дар мактаби духтарона мондам (С.А.). 5. Муғулон хоҳ дар ҷанги обӣ бошад, хоҳ дар ҳучумҳои шабехунии Темурмалик беандоза талафот медоданд (С.А.). 6. Ё шимат медарад, ё ки

мизро кашолакунон ба хонаатон мебарӣ! (А.Ш.). 7. Занг ҳам зада шуд ва бачаҳо як- як ба синф даромаданд (А.Ш.).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар бораи тобишҳои маъноии хели пайвандакҳои пайвасткунанда дар ҷумла маълумот диҳед. 2. Кӯшиш намуда доир ба ҳар се навъҳои ҷумлаҳои мураккаби пайваст аз худ яктогӣ ҷумла тартиб диҳед. 3. Ҷумлаи мураккаб чист? 4. Чӣ гуна ҷумла ҷумлаи мураккаби пайваст ном дорад.

Машқи 240. Ҷумлаҳоро бодикқат хонда, сохташонро муайян кунед.

1. Вақт саҳаргоҳон буд, тамоми биёбонро хомӯшӣ фаро гирифта буд (С.А.). 2. Тунукаҳо аз бом паридан гирифтанд, дару тирезаҳо кӯчиданд, оинаҳо шикаста, бар замин рехтанд (С.У.). 3. Шабҳо торик ва сард, рӯзонаҳо ҳаво тира ва дилгиркунанда буд (Ҷ.И.). 4. Моҳ аз ним зиёдтари майдони осмонро сайр карда буд, хурӯсҳо аз ҳар тараф овози чеги худро баланд карда буданд (Ҷ.И.). 5. Ман ва Азизхон дар болои хар савор будем, модарам аз қафои мо пиёда қадам мезад (С.У.). 6. Зоҳир хоби Шохинро вайрон кардан нахост, вай кай боз ин хел ширину саҳт хобидани ӯро надида буд (Р.Ҳ.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чӣ гуна ҷумла ҷумлаи мураккаби бепайвандак ном дорад? 2. Дар ҷумлаҳои боло байни ҷумлаҳои содда кадом пайвандакҳоро гузоштан мумкин аст? 3. Дар чунин ҷумлаи мураккаб алоқаи ҷумлаҳои содда чӣ тавр ба вучуд оварда мешавад? 4. Таклидан ба ҷумлаҳои боло шумо ҳам ҷумлае нависед.

Машқи 241. Ҷумлаҳоро навишта, аломатҳои китобати лозимаро гузоред.

1. Ҳаво торик буд, борон меборид (Ҷ.И.). 2. Назирамоҳи бечора шабҳои дарозро дар интизорию иштиёқи висол рӯз мекард, ман бошам дар маҷлиси нишоти ин ночинсон дарун дарун месӯхтам (Р.Ҳ.). 3. Дашти санглохро ғарқоб паҳш кард, сел кӯлмакҳо падид овард ва ҷуякҳои оби гилолуд равон кард (С.У.). 4. Ин суханони ӯро бо чапакзанӣ ва ғулғула пешвоз гирифтанд, ҳама ба ӯ офарин ва таҳсин хонданд (Ҷ.И.). 5. Ҳаво андаке сард, аз вай ба димоғ бӯйи заҳ мерасад (Ф.Н.). 6. Ҳама ҷо осуда, ҳама ҷо оромӣ (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Сабаби гузаштани ин ё он аломати китобат-ро шарҳ диҳед. 2. Ба ҷойи вергулҳо дар ҷумлаҳои боло кадом хели пайвандакхоро гузоштан мумкин аст? 3. Чунин ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак аз рӯйи маъно ба кадом хели ҷумлаҳои мураккаб мансубанд?

Машқи 242. Дар бораи боғи мактаб, донишгоҳ, ё ягон фасли сол нақле нависед. Ҳангоми навиштани нақл ҷумлаҳои мураккабе тартиб диҳед, ки дар таркибашон пайвандакҳои пайваस्तкунанда бештар ҷой дошта бошанд. Агар тавонед, дар нақлатон пайвандакҳои тобеъкунандаро низ истифода баред. Барои шифоӣ ҷавоб гардондан марбут ба супоришҳои мазкур омода бошед.

МАТНУ МИСОЛҲО ДОИР БА ТАКРОР ВА ТАҲЛИЛИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ

Баҳром дертар фаҳмид, ки вақт давр наметозад, балки бебоғашт мегузарад. Баъдтар фаҳмид, ки вақт ба чархи фалак не, ба чанги осӣ ҳам не, балки ба оби равони дарё шабоҳат дорад, ки меравду пас намегардад, умр барин. Баъд фаҳмид, баъди он ки бародари калониаш Ислон ӯро ба аспаш савор карда, барои хондан ба шаҳри калон бурд.

Баҳром аз назди ҷӯпонҳо, аз чарогоҳи баландкӯҳ моли бозорӣ овард. Чаҳор гӯсфанд – ду чориву шок (шишак) ва як серкаро ҷӯпонҳо аз рама ҷудо карда, ба роҳ бароварда, пеш – пеши ӯ қарданд. Пайраҳаи нишеб аз байни алафзори шабнамдор мегузашт ва то ба поён ба роҳи харгарди қадӣ дарё фаромадан чорукҳои Баҳром об кашада варам қарданд, бари ҷомааш то зонухо тар шуд. Дар ин муддат молҳо ҳам ба роҳ одат қарданд, ба ҷудой аз рама тан доданд ва қори Баҳром низ осон шуд (Ҷ.Кӯҳзод).

Регкӯҷӣ

Рег монанди оби истодае, ки дар шамол лапиш хӯрад, лапида – лапида, охиста-оҳиста пеш меомад ва қабатҳои рӯйи рег лапиш хӯрда, ба қанори рӯд мешориданд ва қабатҳои зерин лапида, аз дунболи онҳо ба ҳаракат мебаромаданд. Шамол тоғфт шиддат мекард ва рӯйи ҳаво аз ғубор тиратар мешуд.

Молҳо гуё ки онҳоро гург пеш карда бошад, бо як ҳароси ваҳшиёна ба тарафи деҳа медавйданд. Ман як каллапӯш занбӯруғро ба сари синаам часпонда, роҳи хонаро пеш гирифтаам ва ба хона расидам.

Рӯйи ҳавлӣ ва замини рӯйидарича ба регзоре монанд гашта буд, ки дар реги рӯйи ҳавлӣ ва замини боғча кафш то пошнааш меғутид. Шукуфаҳои дарахтони зардолу монанди мурдаҳои занбӯрҳои асал ба назар наменамуданд, сабза ва майсаҳо бошад дар зери рег тамоман нопадид гардида буданд. Боғчае, ки дируз бо шукуфа ва сабзаҳои навхези худ шодӣ бар шодии кам меафзуд, имрӯз ба монанди хонаи мотамзадагон андӯховар ва гамангез гардида буд (С.А.).

* * *

1. Шаби тор ва сафири боди сард бар дилтангии шоир меафзуд, вай бархоста аз ҳавлии дарун занашро сазо кард (С.У.)
2. Деҳқон доман ба қафо қат намуду каси бохта бо гардани хорхорон харбузаҳоро як-як ба тахтапушти Бахтиёр бор кард ва «уф» гуфта рафт (Р.Ҷ). 3. Вай шоҳу навдаҳоро сахтакак мезад ва чодар аз тути шаҳдбор пур мешуд (И.Ф.). 4. Ё ба ман падарона муносибат мекард ва ман инро бо тамоми вучудам ҳис карда, рӯх мегирифтаам (Р.А.).

ЧУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ

Машқи 243. Хонед, ҷӣ тавр ба ҳам алоқаманд шудани чумлаҳои соддаи таркиби чумлаҳои зеринро муайян кунед.

1. Вакте ки онҳо баргаштанд, дар поёни хона Наими Талх рост меистод (Ҷ.И.). 2. Баҳром медонист, ки Гиёс одамони хабарқаш, лагандбардор ва даҳанкалони беамалро бад мебинад (Ҷ.К.). 3. Ҳар кас, ки ин суханро мешунавад, он монанди муҳандис оромона ба ӯ ҷавобҳои илмӣ ва мантиқӣ надода, ӯро масҳара дошта ханда мекунад (С.А.). 4. Зани бомаърифат ҳамон аст, ки ӯ ҳалимию сабуриро пешаи худ медонад (Ш.Т.). 5. Инро дида, Дадочон зуд аз паси девор дур гашту худро ба паноҳи дарвозаи рӯ ба рӯ гирифт, то ки Бобо Амон дар он ҷо будани ӯро набинад (Ҷ.И.). 6. Аммо аз китобҳои, ки бо забони хати ҳиндӣ навишта ё чоп карда шуданд, бисёр дошт (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чумлаҳои соддаро дар ин чумлаҳо кадом пайвандакҳо ба ҳам алоқаманд намудаанд? 2. Чумлаи мураккаб чист? 3. Ин чумлаҳоро, ки дар таркибашон пайвандакҳои тобеъку-нанда доранд, чӣ гуна чумла меномем? 4. Бо истифода аз як пайвандаки тобеъкунанда аз худ чумлае тартиб диҳед.

Машқи 244. Чумлаҳоро нависед, сарчумла ва чумлаҳои пайравро муайян намуда, ба зерашон хат кашед.

1. Савор, ки аз миёнаи ду хомаи рег мерафт, аспи худро нигоҳ дошта, аз вай фаромад (С.А.). 2. Азбаски ӯ харобу лоғару рангпаридида аст, очаам баъзан аз ман рустӣ ба вай саршир медиҳад (Б.Ф.). 3. Вай дар зери чормағзи бузурге, ки бо шохҳои тавоноӣ худ гӯё нисфи осмони дараро аз назар пинҳон мекард, нишаст (Ф.М.). 4. Насими форами баҳорон аз боғоти атроф бӯи гули зардолу ва шафтолуру, ки ҳар як дарахти он монанди гулдастаи бузурге ба назар меофт, ба димоғ меовард (Р.Ҷ.). 5. Агар шумо худатон аз таърихи он сохтмони аҷиб накл кунед, барои ҷавонони имрӯза ҳам шавқовар ва ҳам сабақомӯз мешавад (Ю.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чумлаи мураккаби тобеъ чист? 2. Дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ чиро сарчумла ва чиро чумлаи пайрав меноманд? 3. Хели чумлаи пайрав чӣ тавр муайян карда мешавад? 3. Аз худ як чумлаи мураккаби тобеъ навишта, сарчумла ва хели чумлаи пайравро шарҳ диҳед.

Машқи 245. Супоришҳо: 1. Оид ба чумлаҳои мураккаби тобеъ аз худ 5 мисол ё аз асарҳои бадеӣ интихоб намуда, ба дафтартарон навишта, ба зери сарчумла ва чумлаи пайрав бо аломатҳои шартӣ хат кашед. Сониян, пайвандак ва аломатҳои китобати дар онҳо бударо шарҳ диҳед. Чумлаҳои навиштаатонро пурра таҳлили синтаксисӣ намоед.

Машқи 246. Чумлаҳоро идома дода, пурра карда нависед.

1. Ман ба шумо хабар додам, ки ...
2. Имрӯз дарсҳое, ки ... хеле шавқоваранд.
3. Вақте ки онҳо ба боғ даромаданд...
4. Маълум шуд, ки
5. Дар вақти аз дарё гузаштан агар шумо намебудед....
6. Мақсади хондани мо ин аст, ки ...

7. Падару модар фарзандро барои он тарбия ва калон меку-
нанд, ки ...
8. Ҷавон пай бурд, ки...

Савол ва суноришҳо: 1. Сарчумла ва хели чумлаи пайравро дар чумлаҳои пурра намудаатон шарҳ диҳед. 2. Чумлаи пайрав чист? 3. Чумлаҳои пайрав дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ чанд хел мешаванд? Онҳоро номбар кунед. 3. Дар бораи тарзи чудо карда шудани чумлаҳои пайрав аз сарчумла (дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ) фикратонро гуед.

ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ МУБТАДО

Машқи 247. Хонед, сарчумла ва чумлаи пайравро муайян кунед.

1. Ҷар кас ки ҳаққи ятимон ва бечорагонро хӯрад, вай азоби онро мекашад (С.У.). 2. Ҷар кас ки бештар мехонад, вай ҳамон қадар доно ва бомаърифат мешавад. 3. Ҷар кӣ нон аз амали хеш хӯрад, миннати Ҷолами Тойӣ набарад (Саъдӣ). 4. Ҷар кас ки ба савол ҷавоб дода наметавонист, вай баҳои бад мегирад. 5. Касе ки ҷафову ситам мекунад, ӯ беҳи худ меканад (Саъдӣ).

Савол ва суноришҳо: 1. Чумлаи пайрави мубтадо чист? 2. Чумлаи пайрави мубтадо бар эзоҳи чӣ меояд? 3. Аз худ як чумла гуед, ки пайраваш пайрави мубтадо бошад.

Машқи 248. Нависед, сарчумла ва чумлаи пайрави мубтадоро муайян карда, ба зерашон бо аломатҳои шартӣ ишора намоед.

1. Ҷар кас ки ба дасташ қалам гирифта, чизе менависад ва ё дар пеши халқ баромада нутқ мекунад, вай бояд кӯшиш кунад, ки забони асари он ба хонандагон ё шунавандагон фаҳмо бошад (С.У.). 2. Ҷар кас ки оби ҳавзҳои тобистони Бухороро нӯшад, он дар тобистони дигар ришта мебарорад (С.А.). 3. Ҷар кӣ аз дида дур бошад, аз дил дур аст. 4. Ҷар кӣ бо дег ҳамнишин гардад, домани хеш сиёҳ кунад. 5. Ҷар кӣ бе ёр бувад, пайваста бемор бувад (Фолклор). Ҷар чӣ бар нафси хеш нарасандӣ, низ бар нафси дигаре нарасанд (Саъдӣ).

Савол ва суноришҳо: 1. Чумлаи пайрави мубтадо ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад? 2. Аз худ як чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави мубтадо тартиб диҳед. 3. Сарчумла, чумлаи пайрав ва мазмуни байти охиrho шарҳ диҳед.

ЧУМЛАИ ПАЙРАВИ ХАБАР

Машқи 245. Чумлаҳоро нависед, сарҷумла ва чумлаи пайравро муайян карда шифоҳӣ шарҳ диҳед.

1. Илм он аст, ки ақл дар вай қор қунад ва майдони фикрдавонӣ қушода бошад (С.А.). 2. Як хислати Қорӣ Нурулло он буд, ки ҳар чизи навбаромадаро маҳз барои навбаромада буданаш дӯст медошт (С.А.). 3. Гуноҳи ман ҳамин, ки ўро дертар шинохтам (Ф.Н.). 4. Хурсандии тоҷикон ин аст, ки онҳо Айнӣ, Турсунзода, Ғафуров барин алломаҳо доранд (Н.С.). 5. Дӯст ҳамон аст, ки дар азобу роҳат шарикӣ кас бошад! (Ҷ.И.). 6. Орзуи ҷавонии Шодӣ ин буд, ки дар лаби чашмаи деҳаи худ хонае дошта бошад (Р.Ҷ.).

Савол ва суноришҳо: 1. Чумлаҳои пайрав дар чумлаҳои боло маҳз бар эзоҳи кадом аъзои сарҷумла омадаанд? 2. Чумлаи пайрави хабар чист? 3. Тақлидан ба мисолҳои боло як чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави хабар тартиб дода, барои шарҳ додан омода бошед.

Машқи 250. Панҷто чумлаи мураккаби тобеъ тартиб диҳед, ки чумлаҳои пайравашон пайрави хабар бошанд. Яке аз он чумлаҳои мураккабро таҳлили пурра (хаттӣ) -и синтаксисӣ намоед.

ЧУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДА

Машқи 251. Сарҷумла ва чумлаи пайравро дар мисолҳои зерин муайян намоед.

1. Ман гумон кардам, ки ин бошишгоҳи тобистонии ўст (Р.Х.). 2. Илҳом фикр мекард, ки чаро пайи сагро вай надиду сарқор дид ва шинохт (Б.Ф.). 3. Наими Талх ҳайрон буд, ки вай аз кучо даромад дорад (Ҷ.И.). 4. Ба худ қарор додам, ки зуд рафтани лозим (Ҷ.И.). 5. Ман гумон дорам, ки онҳо ба ҳукуматҳо хабарҳои дуруғу ростро расонанд (С.А.). 6. Ў фаҳмид, ки чароги равшани умр дониш будааст (Ў.К.).

Савол ва суноришҳо: 1. Чумлаҳои пайрав дар мисолҳои боло ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд? 2. Он чумлаҳои пайрав бештар бар эзоҳи кадом аъзои сарҷумла омадаанд? 3. Чӣ гуна чумларо чумлаи пайрави пурқунанда меноманд? 4. Тақлидан ба мисолҳои боло шумо ҳам як-ду тоғӣ чумла гӯед.

Машки 252. Мисолҳоро навишта, аломатҳои китобати даркорино гузored.

1. Ман мехоҳам, ки ба вай некӣ кунам (С.А.). 2. Ман мехоҳам, ки гуно ба пеши Асад Махсум фиристонам (Ҷ.И.). 3. Вай бовари дошт, ки Анбари Ашк халосгари духтараш мешавад (Ҷ.И.). 4. Зокир Раззоков фикр кард, ки Каримҷонро ба мактаб додан мумкин (Ю.А.). 5. Инҳо гумон мекунанд, ки дунё бо ҳаминҳо ба вучуд омадааст ва бо ҳаминҳо тамоm мешавад (Ҷ.К.). 6. Фирдавсӣ метарсид, ки, мабодо, чунин қисмати бадфарҷом насиби китоби бузурги вай ҳам шавад (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Ба зери сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо аломатҳои шартӣ хат кашед. 2. Аз худ ё аз китоби бадеӣ доир ба ҷумлаи пайрави пуркунанда дутогӣ мисол нависед.

ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ МУАЙЯНКУНАНДА

Машки 253. Ҷумлаҳоро бодиккат хонда, шарҳ диҳед, ки дар онҳо кадом аломатҳои партофта шудаанд.

1. Он гунаҳгоне ки ман ба талаби вай омадам тӯй (С.А.). 2. Ҷораи охирина ки Гулнор дар ин кор меандешид бо Ёдгор ба як тараф гурухта рафтанд буд (С.А.). 3. Ин ҳамон китоб буд, ки онро ҳар дафъа бо шавқу ҳавас варақ меадам ва аз тамошоӣ сар намешудам (С.У.). 4. Онҳо аз маҷлисҳои ки мо ба мактабу маориф бахшида будем беҳабаранд (Ҷ.И.) 5. Шаҳсе ки модарашро ҳурмат намекунад миллаташро эътироф намекунад (Ш.Т.).

Савол ва супоришҳо: 1. Оё дар ин мисолҳо аломатҳои китобат (вергулҳо)-и партофташуда барои аз ҳам ҷудо намудани аъзоҳои ҷида ё ҷумлаҳои содда зарурат доранд? 2. Ҷумлаҳои содда дар таркиби ҷумлаҳои боло ба воситаи кадом пайвандаҳо ба ҳам алоқаманд шудаанд? 3. Агар ҷумлаҳои мазкур мураккаби тобеъ бошанд, сарҷумлаҳои онҳо кадомҳоянд? 4. Муайян кунед: Аз сарҷумла ба ҷумлаҳои пайрав чӣ гуна саволҳои додан мумкин аст? 5. Ҷумлаи пайрави муайянкунанда чист?

Машки 254. Ҷумлаҳоро нависед, сарҷумла ва ҷумлаи пайрави таркиби онҳо тариқи саволгузори муайян кунед.

1. Касе, ки муҳаббати модар надидааст, муҳаббат варзида наметавонад (Ҷазираи дуои модар). 2. Касе, ки дар зиндагӣ

хизмати модар кардааст, аз умри дидааш пушаймон нахоҳад шуд (Фазилати дуои модар).

3. Саре, ки ақл надорад, кадуи бекор аст,

Диле, ки ишк надорад, шикофи девор аст.

4. Он чизе, ки одамонро ба якдигар муттаҳид мекунад, некӣ асту зебой (Л.Т.). 5. Онҳое, ки аз дӯсти худ андешаи гирифтани фоидае доранд, дӯсти ҳақиқӣ нестанд (Арасту). 6. Зане, ки нисбати шавҳари худ муҳаббати пок надорад, гулеро монад, ки дид дораду бӯй надорад (Фазилати дуои модар). 7. Фирӯза ба дахлези он хонае, ки Хусниддинова дар он ҷо ба духтарҳо дарси ҳунар меомӯхт, оҳиста рафта даромад (Ҷ.И.).

Савол ва супоришҳо: 1. Таърифи ҷумлаи пайрави муайянкунандаро гӯед. 2. Тақлидан ба мисолҳои боло шумо ҳам аз худ доир ба ҷумлаи пайраваш муайянкунанда дутогӣ мисол оварда шарҳ диҳед.

Машқи 255. Дар хона худатон мустақилона аз маъхазе панҷтогӣ ҷумлаи мураккаби тобеи ҷумлаи пайрави муайянкунанда навишта, сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравро дар онҳо бо аломатҳои шартӣ ишора намоед. Ҳангоми эзоҳ шарҳ диҳед, ки ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда дар мисолҳои навиштагон бар эзоҳи кадом аъзоҳои ҷумла омадаанд.

Машқи 256. Мисолҳоро навишта, ба зери сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо аломатҳои шартӣ хат кашед.

1. Дӯст ҳамон аст, ки дар азобу роҳат шарикӣ кас бошад! (Ҷ.И.). 2. Касе, ки муҳаббати модар надидааст, муҳаббат варзида наметавонад (Фазилати дуои модар). 3. Ҳар кӣ бар зердастон набахшояд, ба ҷаври забардастон гирифтгор ояд (Саъдӣ). 4. Ман ҳам медонам, ки падару модарат дар хона нестанд (Ҷ.О.). 5. Ё гумон мекард, ки рӯз то рӯз фарбеҳ шуда истодааст (Ҷ.О.). 6. Ҳар кӣ дар зиндагӣ нонаш нахӯранд, чун бимирад, номаш набаранд (Саъдӣ). 7. Ҳар панде, ки аз модар мегирӣ, китобест дар хазинаи дил (Фаз.дуои модар). 8. Мерган ҳамин қадар медонад, ки писараш бачаи хушодоб, хушзеҳн ва аълоҳон аст (Ҷ.О.). 9. Одами кӯрдил ҳамон аст, ки модар дораду дили модарбин надорад (Фаз.дуои модар).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар мисоли мазкур кадом хели ҷумлаҳои пайравро муайян намудед? 2. Дар бораи хусусиятҳои

асосии ҳар як хели ҷумлаи пайрав маълумот диҳед. 3. Зарурия-
ти исти-фодаи ҷумлаҳои пайрав дар забон дар чист?

ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ҲОЛ

Машқи 256. Дар ҷумлаҳои додашуда сарҷумла ва ҷумлаи пайравро муайян кунед.

1. Роҳсозону ронандагон, дар ҳолате ки мошин меронданду роҳ тахт мекарданд, аз кабинаҳо сарҳашонро бароварда муҳандиси кордон ва прораби худро табрику муборакбод мекарданд (Р.Ҳ.). 2. Вай ба рӯи меҳмонон зӯр ба зурақӣ табассум мекард, ба тавре ки ўро дида раҳми кас меомад (С.У.). 3. Шаҳси ношинос аз ин дарёфти ногаҳонии ҳамсӯҳбати ношиноси худ дар ҳайрат афтада, бе ин ки ба пурсиши ў ҷавоб диҳад, ба ў нигоҳ карда истод (С.А.). 4. Ниҳоят, Садриддин Айний ҳамроҳи якҷанд вакилон, дар ҳолате ки бо як нафари онҳо гарму ҷӯшон гуфтугӯ мекард, ба бино дохил шуд (С.У.). 5. Ҳол, дар ҳолате ки пеши селоби нави ашкро гирифта наметавонист, ба изҳори миннатдорӣ даромад (Р.Ҷ.).

Савол ва супоришҳо: 1. Аз ҳар кадом сарҷумла бо ҷумлаи пайрав савол дода, ба хотир оваред, ки ба он саволҳо кадом аъзоҳои пайрав ҷавоб мешавад. 2. Агар ҷумлаи пайрав ба саволҳои кай?, чӣ тавр?, чӣ тарз?, чаро? ҷавоб шавад, онро чӣ номидан мумкин аст? 3. Дар таркиби ҷумлаҳои боло кадом пайвандакҳои тобеъку-нандаро мушоҳида намудед? 4. Ҷумлаи пайрави ҳол чист?

Машқи 257. Хелҳои ҷумлаи пайрави ҳолро ба хотир гиред.

Савол ва супоришҳо: 1. Таърифи пурраи ҷумлаи пайрави ҳол ва таърифи яке аз хелҳои ҷумлаи пайрави ҳолро гуед. 2. Ҷавоб диҳед: Он ҷумлаи пайрави ҳол, ки шумо таъриф намудед, ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад? 3. Ҳамон ҷумлаи пайрав ба востайи кадом пайвандакҳо ба сарҷумла алоқаманд мешавад?

Машқи 258. Ҷумлаҳоро нависед, сарҷумла ва хели ҷумлаи пайрави ҳолро муайян намоед.

1. Занон, бе он ки аломати ташвиши худро ба халифа фахмонанд, дар ташвиш буданд (С.А.). 2. Ҳосил, бе он ки ҳарфе занад, саросема ба кор шурӯъ кард (Б.Ф.). 3. Аз тангкӯча ва пасткӯчаҳо қадре роҳӣ шуда, бе он ки ба кучо рафтани худро донам, ба шохроҳ босуръат рафтаи гирифтаам (Восифӣ). 4. Бе он ки сари худро бардорад, вай ба гирду пеши худ назар андохт (С.А.). 5. Ин дафъа чанд нафар аз ҷаҳандагон, бе он ки пояшон ба фӯта бархӯрад, ҷаҳида гузашта тавонистанд (С.А.). 6. Ятим дар даруни дарё ба гупсар савор шуд, дар ҳолате ки худаш бо банди дасташ ба вай бастагӣ буд (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чумлаи пайрави хилоф ва тарзи амалро таъриф кунед. 2. Кадом пайвандакҳо чумлаҳои пайрави мажурро ба сарчумла алоқаманд мекунанд? 3. Доир ба ин навъи чумлаҳои пайрав аз худ мисолҳо навишта шарҳ диҳед.

Машки 259. Чумлаҳоро хонда, воситаи алоқа ва хели чумлаҳои пайрави ҳолро муайян кунед.

1. Ашқҳои шодӣ сару рӯи Одинаро тар мекарданд, ба андозае ки гоҳ-гоҳ бо остин пок кардани сару рӯяш даркор мешуд (С.А.). 2. Бачагон, чӣ қадаре ки дилашон хоҳад, бозӣ ва даводав мекарданд (С.У.). 3. Ҳар қадар ки молашон зиёд шудааст, ҳамон қадар зиёдтар одам кор фармуда, зиёдтар заминро ба даст даровардаанд (С.А.). 4. Ба қадре ки рӯзи тӯй наздик омада ҳароҷот зиёд шудан мегирифт, қарзи вай ҳам зиёдтар мешуд (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чумлаи пайрави ҳоли миқдору дараҷа чист? 2. Алоқии чумлаҳои пайрави миқдору дараҷа ба тавассути кадом пайвандакҳо бо сарчумла сурат мегирифтааст? 3. Доир ба ин навъи чумлаи пайрави ҳол аз худ дутоғӣ мисол тартиб диҳед.

Машки 260. Аз чумлаҳои зерин, аввал, чумлаҳои мураккаби тобеи дорои чумлаҳои пайрави монандӣ ва, баъд, чумлаҳои мураккаби тобеи дорои чумлаҳои пайрави замон бударо навишта, сарчумла ва чумлаҳои пайравро бо аломатҳои шартӣ ишора намоед.

1. Вақте ки Асо чой дам карда овард, Ҳайдаркул сабзӣ наргисӣ мекард, Фирӯза биринҷ тоза мекард (Ҷ.И.). 2. Восеъ ва Назир ба ҳам оғӯш кашида, китф ба китф молида вохӯрӣ карданд, мисли ин ки якдигарро дер боз надида пазмон шуда бошанд (С.У.). 3. Ҳамин ки ба деҳа даромаданд, мардум дар торикӣ тез ҳисобашона меёфтанд (Б.Ф.). 4. Чун ба он ҷо расидам, меҳмонхонае дидам ораста ва аз ғубори ғаму андӯх пироста (Восифӣ). 5. Бародарам... навозиши падарамро хомӯшона қабул мекард, мисли он ки худро ба он навозиш ҳақдор ва сазовор медониста бошад (С.У.). 6. Вақте ки онҳо баргаштанд, дар поёни хона Наими Талх мӯйлабҳояшро тоб дода, рост меистод (Ҷ.И.). 7. Ҳикояҳои ӯро хурду калон, мисли он ки достони «Гурӯғлӣ» - ро мешунида бошанд, бо шавқу завқӣ тамоми ғӯш мекарданд (Р.Ҷ.).

Савол ва супоришҳо: 1. Таърифи чумлаҳои пайрави монандӣ ба замонро гуед. 2. Гуед, ки чумлаҳои пайрави мазкур ба қадом саволҳо ҷавоб мешаванд? 3. Пайвандакҳои мазкуре, ки чунин чумлаҳои пайравро ба сарҷумла алоқаманд мекунанд, қадомҳоянд? 4. Аз худ доир ба чунин чумлаҳои пайрав яктоғӣ чумла тартиб дода шарҳ диҳед.

Машқи 261. Чумлаҳоро хонед, сарҷумла ва хели чумлаҳои пайрави ҳолро шарҳ диҳед.

1. Вай ба ҳар ҷо ки равад, он ҷо ободу зебо мешавад (Ҷ.И.). 2. Ё моро ба ҷое даровард, ки дар он ҷо харбуза кишта шуда буд (Восифӣ). 3. Ҳар ҷо ки ободӣ ҳаст, он ҷо бирав (Восифӣ). 4. Ҳар ҷо ки парирухест, он ҷо деве бо ўст (Ҷ.И.). 5. Дар кучо ки кор ҳаст хурсандӣ, таърифкунӣ, ранчидан, дилбардорӣ ҳам ҳаст (Р.Ҷ.).

Савол ва супоришҳо: 1. Доир ба ҷойи чумлаҳои пайрави ҳол нисбат ба сарҷумла чиҳоро мушоҳида намудед? 2. Аз худ се чумла нависед ё аз китоби бадеӣ интиҳоб намоед, ки дар яке чумлаи пайрави ҳол дар аввал, дар дигаре дар мобайн ва дар сеюмаш дар охири сарҷумла омада бошад.

Машқи 262. Нависед, аломатҳои китобати махсус соқитшударо гузored ва, сониян, сарҷумла ва чумлаи пайравро бо аломатҳои шартӣ ишора намоед.

1. Ҳар ҷо ки об ҳаст офтоб ҳаст дар он ҷо ҳаёт месабад (Ҷ.И.). 2. Ҷое ки гул ҳаст булбул ҳаст (Зарб). 3. Пои саркор дар кучое ки бошад пойи мо ҳам ба ҳамон ҷо нарасида наместонад (Ф.Н.). 4. Ҳар ҷо ки илму дониш бошад манзили ман ҳамон аст (С.У.). 5. Онҳо ба кучое ки мерафтанд, он ҷоро обод мекарданд (Ҷ.И.). 6. Он ҷо ки намак хӯрдӣ намакдон нашикан (Зарб.). 7. Ҳар ҷо ки хуни ноф реҳт он ҷо Ватани ширин (Фолклор). 8. Мо кучо ки кор бошад ба ҳамон ҷо ҳозир мешавем (Ҷ.И.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чумлаи пайрави маконро таъриф кунед. 2. Тарикӣ шифоҳӣ доир ба амалҳои марбут ба ин машқ намунадагон маълумот диҳед. 3. Схемаи чумлаҳои болоро ба дафтарадон алоҳида кашида, интиҳобан марбут ба яке аз худ мисоле гуед.

Машқи 263. Чумлаҳоро хонед, сарҷумла ва хели чумлаҳои пайрави ҳолро шифоҳӣ шарҳ диҳед.

1. Азбаски очаш доим тарафи писарашро мегирифт, бечора муаллима ба бало монда буд (А.С.). 2. Ман сабр кардам, то ки вай ба ҳавлии дарун рафта дарояд (Ҷ.И.). 3. Дар ин ҷо сӯҳбати онҳо ба охир расид, зеро ки ба дами дарвозаи ҳавлиашон расида буданд (Ҷ.И.). 4. Баҳринисо сарашро ба тарафи дигар тофт, то ин ки ўро боз набинад (Р.Ҷ.). 5. Азбаски ҷонсупорӣ ва самимияти ўро диданд, ба вай боварӣ калон шуд (Ҷ.И.). 6. Ў омада буд, ки сардорро огоҳ кунад (С.У.). 7. Рафиқонаш ўро маҷбуран ба Туркистон фиристоданд, чунки ин ҷо ба ҳар ҳол ҳаво хушк аст ва ҳар гуна меваю хӯрдани бисёр (Ю.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Ҷумлаи пайрави сабаб чист? 2. Ҷумлаи пайрави сабаб ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад? 3. Кадом пайвандакҳо ҷумлаи пайрави сабабро ба сарҷумла алоқаманд мекунанд? 4. Аз худ дутогӣ мисол нависед, ки ҷумлаи пайраваш сабаб бошад.

Машқи 264. Ҷумлаҳоро навишта, сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравро ба аломатҳои шартӣ ишора намоед.

1. Азбаски он дӯсти падар ба қарибӣ ба Тошканд ба кор даъват шудааст, хонааш ҳоло холӣ буд (Ю.А.). 2. Падарам омада буд, ки ба мо роҳро нишон диҳад (Р.Ҷ.). 3. Ҳамроҳон, ки духтари эрка буд, аз чизе камбудӣ надошт (Ҷ.И.). 4. Бузургхон хоҳарчаашро дӯст медошт, чунки вай чун як себи ду тақсим ба модараш монанд буд (Ҷ.О.). 5. Саидамоҳ ва ҳамроҳони ӯ зуд ба роҳ баромаданд, то ки то бегоҳ ба хонаҳои худ расида раванд (Р.Ҷ.). 6. Ин ҳисобот барои модарам боиси ташвиши зиёде шуда буд, зеро вай вазифаи «мирзогӣ» ва ҳисобчиғии падарамро ба ҷо меовард (С.У.).

Савол ва супоришҳо: 1. Хели ҷумлаҳои пайрав ва тавассути кадом пайвандакҳо ба сарҷумла алоқаманд шудани онҳоро дар мисолҳои фавқ шарҳ диҳед. 2. Ҷумлаи пайрави мақсад чист? 3. Дар бораи ҷойи ҷумлаҳои пайрави мақсад ва сабаб нисбат ба сарҷумла маълумот диҳед. 4. Аз худ доир ба ҷумлаи пайрави мақсад мисоле оваред.

Машқи 262. Аз мисолҳои зерин, аввал, ҷумлаҳои мураккаби тобеи дорои ҷумлаҳои пайрави шарт буда ва, баъд, ҷумлаҳои мураккаби тобеи дорои ҷумлаҳои пайрави хилофдорро нависед.

1. Руз сафед шуда бошад ҳам, ҳанӯз офтоб набаромада буд (Ҷ.И.). 2. Агар умраш боқӣ бошад, ӯ ҳам дар қатори он бачагони бепадару бекас... калон мешавад (С.А.). 3. Агар мо дар шаҳр мешудем, ман, албатта, якто мӯза мегирифтам (Ҷ.И.). 4. Бо вучуди ин ки имшаб ҳама бояд дар сари дастурхони иди бошанд, касе намерафт (Р.Ҷ.). 5. Ӯ, бовучуди ин ки аз кор барвакт мегашт, ҳезум мекафонд, об меовард (Р.Ҷ.). 6. Агар ба шахси худаш манфиате расад, сафедро сиёҳ ва сиёҳро сафед гуён мениносанд (Ү.К.).

Савол ва супоришҳо: 1. Воситаи алоқаи ҷумлаҳои пайрави шарт ва хилофро ба сарҷумла шарҳ диҳед. 2. Ҷумлаи пайрави хилоф ва шартро як-як таъриф кунед. 3. Тақлидан ба мисолҳои боло аз худ доир ба ҷумлаҳои пайрави шарт ва хилоф яктогӣ мисол оварда шарҳ диҳед. 4. Ҷумлаи пайрави шарт ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?

Машқи 266. Пандҳоро ифоданок қироат намуда, маънидод кунед, сарҷумла ва хели ҷумлаҳои пайравро дар пандҳои мазкур шарҳ диҳед.

1. Агарчи ҳақ талх бошад, бибояд шунид (Кайковус).

2. Гар обат зулол асту нуқлат шакар ,

Ба андоза нӯшу ба андоза хӯр

(Ҷомӣ)

3. Абр агар аз қибла хезад, саҳт борон мешавад,

Шоҳ агар одил набошад, мулк вайрон мешавад.

4. Агар хоҳӣ ки фирефта набошӣ, кори нокарда карда мапиндор (Кайковус).

5. Гар ту бинӣ нокасеро дастгоҳ,

Ҳочати худро аз ӯ харгиз махоҳ.

(Аттотр)

6. Бо бадон кам нишин, ки сӯҳбати бад,

Гарчӣ покӣ, туро палид кунад

(Саъдӣ)

Савол ва супоришҳо: 1. Ҷумлаи пайрави ҳол чист? 2. Дар маҷмуъ ҷумлаҳои пайрави ҳол ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд? 3. Пайвандакҳоеро, ки ҷумлаҳои пайрави ҳолро ба сарҷумла алоқаманд месозанд, номбар кунед. 4. Интиҳобан бо яке аз он пайвандакҳо мисоле оваред.

Машқи 267. Дар хона бо истифода аз пайвандакҳои шарт ва хилоф шаш чумла тартиб дода, сарчумла ва чумлаи пайравро бо аломатҳои шартӣ ишора намуда, ба шарҳи шифоҳии онҳо омода бошед.

Машқи 268. Чумлаҳоро нависед, сарчумла ва чумлаи пайравро бо аломатҳои шартӣ ишора кунед.

1. Кабкҳо якдигарро газида, чунон баланд мечаҳиданд, ки баъзан таппос зада пуштнокӣ ба замин меафтоданд (Б.Ф.). 2. Ӯ бо таровати нури ин чароғ чунон равшанбин шуд, ки дар хучраи тангаки идораи рӯзнома нишаста, фақат ҳаёти шаҳраки Ҳамакони мекунд (Ӯ.К.). 3. Давлат сахнаро даст афшондаву пойреза ниҳода... чунон рақси тезу шӯх кард, ки чашмҳо аз кафояш медавиданд (Р.Ҷ.). 4. Вай чунон бо завқ механдид, ки беихтиёр дар лаби ҳама табассуме медавид (Б.Ф.). 5. Ҷавоби падараш ба Мирак чунон маъкул шуд, ки аз камоли завқ ханда карда фиристод (Ҷ.И.).

Савол ва супоришҳо: 1. Чумлаи пайрави натиҷа чист? 2. Воқеаи алоқаи чумлаи пайрави натиҷа ба сарчумла чӣ аст? 3. Тақлидан ба мисолҳои боло аз худ доир ба чумлаи пайрави натиҷа дутогӣ мисол нависед.

Машқи 269. Чумлаҳоро навишта, аломатҳои китобати соқитшударо гузошта, хели чумлаҳои пайравро муайян намоед.

1. Чун корвониён ба соҳили дарё нузул намуданд дар пайи пайдо кардани кишти афтоданд (Восифи). 2. Модари духтар аз ин хостгорӣ хурсанд шуд зеро ки вай Аббосро дида буд (Ҷ.И.). 3. Вай чунон рақсу бозӣ кард ки ҳама ҳайрон шуданд (Ҷ.И.). 4. Онҳо чунон саргарми сӯхбат буданд, ки ба ояндаву раванд нимнигоҳ намекарданд (Р.Ҷ.). 5. Илме ки ба роҳи рост набарад гумроҳист (Панду ҳикмат). 6. Ҳар кӣ худро насихат накунад ба насихати дигарон мӯхтоҷ аст (Панду ҳикмат). 7. Мурда он аст ки номаш ба нақӯи набаранд (Саъдӣ). 8. Ҳамон вақт вай диду фаҳмид, ки зиндагӣ ба ҳеҷ қолаб намегунҷад дар ҳаёт қолабҳои азалию абодӣ нест (Ӯ.К.). 9. Агар кор кунӣ ошат ҳалол мешавад (Б.Ф.).

Савол ва супоришҳо: 1. Сабаби аломатҳои (вергулҳои) гузоштаатонро дар мисолҳои фавқ шарҳ диҳед. 2. Қадом пайвандак

қариб дар таркиби аксари чумлаҳои пайрави ҳол мушоҳида карда мешавад? 3. Дар бораи ҷойи чумлаҳои пайрави ҳол дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ маълумот диҳед.

Машқи 270. Мисолҳоро навишта, сарчумла ва хелҳои чумлаи пайравро муайян намуда, бо аломатҳои шартӣ ишора кунед.

1. Онҳое, ки аз дӯсти худ андешаи гирифтани Ҷоиде до-ранд, дӯсти ҳақиқӣ нестанд (Арасту). 2. Шахси комил он аст, ки хангоми ғазаб нафси худро идора намояд (Сесада ҳадис). 3. Агар некиро ба хотири чизе кунед, он неки нест (Л.Толстой). 5. Ҳамин ки коса ба лаби кӯза расид, ҷанҷолу ғурбат сар мешавад (А.Д.). 6. Илҳом гоҳе чунон ғарқи ҳаёлбандӣ мегашт, ки дар як лаҳза худро духтури соҳибмаърифати деҳа тасаввур мекард (Б.Ф.). 7. Маводҳое, ки шумо доред, бисёр ҷиҳатҳои масъаларо равшан мекунад (У.К.). 8. Бо бадон неки кун, то онҳоро аз бадӣ қардан боз дорӣ (Сесада ҳадис). 9. Ғарҷанде ки дар очеркнависӣ чандон маҳорат надорад, ин хоширо бо хурсандӣ қабул қардам (Р.Ҷ.).

Савол ва супоришҳо: 1. Хели чумлаҳои пайрави муайянқардадонро шифоҳӣ шарҳ диҳед. 2. Бо навбат таърифи ҳар як хели чумлаи пайрави дар мисолҳои фавақ мушоҳида шудагиро гуед. 3. Аз худ ба ин ё он хелҳои чумлаи пайрав мисоле гуфта эзоҳ диҳед.

НУТҚИ АЙНАН ВА МАЗМУНАН НАҚШУДА

Машқи 271. Чумлаҳоро хонед, муқоиса кунед. Гуед, ки нутқи айнан нақшуда аз мазмунан нақшуда чӣ фарқ доштааст?

1. Устод Садриддин Айни гуфтааст: «Забони тоҷикӣ аз қадимтарин забонҳои дунё ба шумор меравад».

2. Падарам ба хатиб нигоҳ карда гуфт: «Ғараз аз ташвиш дода ба ин ҷо овардани

«Забони тоҷикӣ аз қадимтарин забонҳои дунё ба шумор меравад»,—гуфтааст устод Садриддин Айни.

2. «Ғараз аз ташвиш дода ба ин ҷо овардани азизон ин аст, ки дар бораи мактабдор

азизон ин аст, дар бораи мактабдор як машварат мекардетон».

3. Устод ба хомӯшӣ халал додагуфт: «Нағз навиштед!» (Ҷ.И.). (С.А.).

як машварат мекардетон», – гуфт падарам ба хатиб

3. «Нағз навиштед!» –ба хомӯшӣ халал дода гуфт устод.

Савол ва супоришҳо: 1. Чаро дар ин мисолҳо баъзе ҷумлаҳо дар нохунак гирифта шудаанд? 2. Чӣ гуна нутқро нутқи айнан нақлшуда меноманд? 3. Сухани гӯянда дар кадом қисматҳои нутқи айнан нақлшуда омада метавонад? 4. Дар бораи аломатҳои китобат дар нутқи айнан нақлшуда чӣ медонед?

Машқи 272. Ҷумлаҳоро бодикқат хонда, муайян намоед, ки барои чудо намудани нутқи айнан нақлшуда аз сухани гӯянда чӣ хел аломатҳои китобатӣ истифода шудаанд.

1. Улуғзода пурсид: «Ҳоки ин қалъа хеле кӯҳна будааст?» (Ҷ.И.). 2. Модарам ба таври қатъӣ хоҳиш кард: «Зудтар ба мактаб рав!» 3. «Китоби нағз аз як ҳазинаи бузург беҳтар», –гуфтааст Саъдии бузургвор. 4. Мардуми мо мегӯянд: «Дарахт дар як ҷо месабзад». 5. «Дар ҳамин ҷо ҳам муғамбирии ширинигиро қор фармудед - а, акаи Носир!» –гуфт Сафар Ғулом табассумкунон. 6. «Мебахшед, –гуфт Сафар Ғулом бо оҳанги узрхоҳона, –ба шумо гуфтани як қисм маълумотеро, ки ин бача ба ман расонда буд, фаромӯш кардаам» (С.А.). 7. Раҳимдоди ҳафтсола, ки аз ҳама дертар бедор шуда буд, модари худаш Раъноро «Чаро маро зудтар бедор накардӣ» – гӯён хоҳиш мекард (С.А.). 8. Пирамард пас аз ба охир расидани маросими пурсупос, ки хеле вақтро гирифт: «Хуш омадӣ, сардор, хуш омадед, ҷавонон» – гӯён меҳмонони худро ба нишастан таклиф кард (С.А.).

Савол ва супоришҳо: 1. Дар бораи аҳамияти нутқи айнан нақлшуда маълумот диҳед. 2. Дар бораи ҷойи сухани гӯянда нисбат ба нутқи айнан нақлшуда маълумот диҳед. 3. Ҳангоми дар аввал, мобайн ва баъд аз нутқи айнан нақлшуда омадани сухани гӯянда он дар навишт бо кадом аломатҳо ҷудо карда мешавад?

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ ДОИР БА БОБИ «ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБ»

1. Чумлаи зерин аз чихати сохт чӣ гуна аст?: «Ман самоворро ба даст гирифтаам ва Саидакбар як китоби худро бо нуғи остинаш олуфтаворона гирифт».
 - а) чумлаи содда
 - б) чумлаи мураккаби пайваст
 - в) чумлаи мураккаби тобеъ
2. Чумлаи «Академик гап мезад ва Баҳром ба овози форами у гӯш медод» (Ҷ.К.) ба кадом хели чумлаи мураккаби пайваст мансуб аст?
 - а) ба чумлаи мураккаби пайвасти пайиҳам
 - б) ба чумлаи мураккаби пайвасти хилофӣ
 - в) ба чумлаи мураккаби пайвасти ҷудой
3. Чумлаи «Худи акаам ба ин овозаҳо он қадар бовар намекард, аммо падарам онҳоро ҳақиқат мепиндошт» (С.У.) ба кадом хели чумлаи мураккаби пайваст мансуб аст?
 - а) ба чумлаи мураккаби пайвасти пайиҳам
 - б) ба чумлаи мураккаби пайвасти хилофӣ
 - в) ба чумлаи мураккаби пайвасти ҷудой
4. Чумлаи зерин аз чихати маъно ба кадом хели чумлаҳои мураккаби пайваст мансуб аст?: «Рӯзи аввал кори конференсия ба охир расид ва бегоҳ, баъди тамошои музей, мизбонон ба меҳмонон зиёфат доданд» (Ҷ.К.).
 - а) ба чумлаи мураккаби пайвасти пайиҳам
 - б) ба чумлаи мураккаби пайвасти хилофӣ
 - в) ба чумлаи мураккаби пайвасти ҷудой
5. Дар чумлаи «Ҳар кӣ илм талаб кунад, Худо ризқашро кафолат кунад» (Панҷсад ҳадис) хели чумлаи пайрав чӣ ном дорад?
 - а) пайрави хабар
 - б) пайрави пуркунанда
 - в) пайрави мубтадо
6. Дар чумлаи зерин хели чумлаи пайрав чӣ ном дорад? «Истеъдоде, ки парвариш надорад, тифлери монад, ки модар надорад».
 - а) пайрави мубтадо
 - б) пайрави пуркунанда

- в) пайрави муайянкунанда
7. Чумлаҳои пайрав дар мисоли зерин чӣ ном доранд?:
Саре, ки ақл надорад, кадуи бекор аст,
Диле, ки ишқ надорад, шикофи девор аст.
- а) пайрави хабар
б) пайрави пуркунанда
в) пайрави муайянкунанда
8. Чумлаи пайрав дар таркиби ин чумлаи мураккаби тобеъ чӣ ном дорад?: «Бехтарин рафиқ он аст, ки ба кори хайр рохбарӣ кунад».
- а) пайрави мубтадо
б) пайрави пуркунанда
в) пайрави хабар
9. Чумлаи пайрав дар мисоли зерин чӣ ном дорад?: «Вай бовари комил дошт, ки худи ҳамин рӯз ба ягон машинаи рохгузар савор шуда, ба кошоно хоҳад расид» (Ҷ.О.).
- а) пайрави мубтадо
б) пайрави пуркунанда
в) пайрави хабар
10. Дар чумлаи «Вақте ки Мерган дар кабинеташ кор карда менишаст, дар кушода шуду зани паҳлавончуссае ворид шуд» (Ҷ.О.) чумлаи пайрав чӣ ном дорад?
- а) пайрави замон
б) пайрави макон
в) пайрави пуркунанда
11. Чумлаи «Агар ӯ ба нагзӣ гапамро нагирад, ман ӯро пуштора карда, ба ин ҷо меорам» (Ю.А.) ба кадом хели чумлаи мураккаб мансуб аст?
- а) пайваст
б) тобеъ
в) сертаркиба
12. Дар чумлаи «Чун аз руди кӯҳнаи Шофирком гузашта, аз ободонии маданияи деҳот баромадем, ҳаво боз ҳам форамтар шуд» (С.А.) чумлаи пайрав ба кадом хели чумлаи пайрави ҳол тааллуқ дорад?
- а) ба пайрави замон
б) ба пайрави шарт
в) ба пайрави натиҷа

13. Ҷумлаи пайрав дар таркиби ин ҷумлаи мураккаби тобеъ чӣ ном дорад?: «Каси бешараф он аст, ки аз падару модари худ рӯй гардонад» (Солон).
- пайрави мубтадо
 - пайрави пуркунанда
 - пайрави хабар
14. Ҷумлаи пайрав дар мисоли зерин чӣ ном дорад?: «Азбаски акаам ханӯз нимбемор ва додаронам хурдсоли нав аз беморӣ халос шуда буданд, ба ҳеч кор ёрӣ дода наметавони-станд» (С.А.).
- пайрави шарт
 - пайрави хилоф
 - пайрави сабаб
15. Дар ҷумлаи «Агарчи бо шубҳа бошад ҳам, ӯ насиҳат ва васиятҳои падару модари худро дар хотир мустаҳкам нигоҳ медошт» (Р.Ҷ.) ҷумлаи пайрави ҳол чӣ ном дорад?
- пайрави ҳоли шарт
 - пайрави ҳоли хилоф
 - пайрави ҳоли замон
16. Ҷумлаи пайрав дар таркиби ин ҷумлаи мураккаб ба кадом хели ҷумлаи пайрав мансуб аст?: «Одаме, ки барои бахти одамайчон нисор кардааст, дар ёди халқ доимӣ мемонад» (Р.Ҷ.)
- ба пайрави мубтадо
 - ба пайрави пуркунанда
 - ба пайрави муайянкунанда
17. Дар ҷумлаи «Ҳар кӣ сабо бо модар дидор набинад, вай аз қору зиндагӣ барор набинад» (Панҷсад ҳадис) ҷумлаи пайрав чӣ ном дорад?
- пайрави хабар
 - пайрави мубтадо
 - пайрави пуркунанда
18. Ҷумлаи пайрав дар таркиби ин ҷумлаи мураккаб ба кадом хели ҷумлаи пайрав тааллуқ дорад?: «Онҳо якдигарро чунон дӯст медоштанд, ки бе ҳамдигар аз гулӯяшон хӯрок намегузашт» (Р.Ҷ.).
- ба пайрави мақсад
 - ба пайрави сабаб
 - ба пайрави натиҷа

19. Дар ҷумлаи «Падарам маро ба хонаи Шарофат фиристонд, ки ӯро ҷег зада биёрам» (С.У.) ҷумлаи пайрав ба кадом хели ҷумлаи пайрави ҳол мансуб аст?
- а) ба пайрави мақсад
 - б) ба пайрави сабаб
 - в) ба пайрави натиҷа
20. Ҷумлаи пайрав дар таркиби ин ҷумлаи мураккаби тобеъ ҷи ном дорад?: «Ӯ, дар ҳолате ки оташи хашми чашмонаш аз аввалӣ ҳам зиёдтар гардида буд, ба ман нигоҳ карда аз ҷояш хест» (С.А.).
- а) пайрави ҳоли тарзи амал
 - б) пайрави ҳоли сабаб
 - в) пайрави ҳоли монандӣ

ИХТИСОРАҶО:

1. С.А. – Садриддин Айни
2. А.Д. – Абдусалом Дехотӣ
3. А.Ш. – Ақобир Шарифӣ
4. Б.О. – Болта Ортиқов
5. И.Ф. – Ибод Файзуллоев
6. М.Т. – Мирзо Турсунзода
7. П.Т. – Пулод Толис
8. Р.А. – Раҷаб Амонов
9. Р.Ҷ. – Раҳим Ҷалил
10. Р.Ҳ. – Расул Ҳодизода
11. С.У. – Сотим Улуғзода
12. Ӯ.К. – Ӯрун Кӯҳзод
13. Ф.М. – Фазлиддин Муҳаммадиев
14. Ф.Н. – Фотех Ниёзӣ
15. Ҳ.К. – Ҳаким Карим
16. Ҳ.Н. – Ҳабибулло Назаров
17. Ҷ.И. – Ҷалол Иқромӣ
18. Ҷ.О. – Ҷумъа Одина
19. Ю.А. – Юсуфҷон Ақобиров

МУНДАРИЧА

1. Муқаддима.....	3
2. Бузургон дар бораи забон ва суҳандонӣ.....	7
3. Фонетика.....	9
4. Матнҳо барои такрор, таҳлил ва диктант.....	17
5. Саволномаҳои тестӣ доир ба фасли «Фонетика».....	19
6. Калима (луғат).....	21
7. Матну мисолҳо барои такрор, таҳлил ва диктант.....	27
8. Саволномаҳои тестӣ доир ба фасли «Калима» (луғат)...	28

МОРФОЛОГИЯ

9. Таркиби калима ва калимасозӣ.....	30
10. Ҳиссаҳои нутқ.....	33
11. Саволномаҳои тестӣ марбут ба таркиби калима ва хиссаҳои нутқ.....	34
12. Исм.....	35
13. Матн барои таҳлили пурраи боби «Исм».....	42
14. Саволномаҳои тестӣ доир ба боби «Исм».....	43
15. Сифат.....	45
16. Матнҳо барои такрор, таҳлил ва диктант.....	50
17. Саволҳои тестӣ доир ба боби «Сифат».....	52
18. Шумора.....	53
19. Матнҳо барои такрор, таҳлил ва диктант.....	60
20. Саволномаҳои тестӣ доир ба боби «Шумора».....	61
21. Ҷонишин.....	63
22. Матнҳо барои такрор.....	70
23. Саволномаҳои тестӣ доир ба боби «Ҷонишин».....	71
24. Феъл.....	73
25. Мисолҳо барои таҳлили замон ва сигаҳои феъл.....	83
26. Масдар.....	84
27. Сифати феълий.....	85
28. Феъли ҳол.....	88
29. Матну мисолҳо барои таҳлили боби «Феъл».....	89
30. Саволномаҳои тестӣ доир ба боби «Феъл».....	90
31. Зарф.....	94
32. Матну мисолҳо барои такрори боби «Зарф» ва фас-	

лу бобҳои дигар.....	98
33. Саволномаҳои тестӣ доир ба боби «Зарф».....	99
34. Пешоянду пасояндҳо.....	101
35. Пайвандакҳо.....	104
36. Матнҳо барои такрор ва таҳлили фаслҳои «Пешоянд ва пасояндҳо» ва «Пайвандакҳо».....	108
37. Саволномаҳои тестӣ доир ба фаслҳои «Пешоянд ва пасояндҳо» ва «Пайвандакҳо».....	109
38. Ҳиссаҷа.....	112
39. Матну мисолҳо барои такрор ва таҳлили ҳиссаҷаҳо..	115
40. Нидо.....	116
41. Мисолҳо барои такрор ва таҳлили ҳиссаҷаҳо ва нидо...	119
42. Саволномаҳои тестӣ доир ба бобҳои «Ҳиссаҷа» ва «Нидо».....	120

СИНТАКСИС

43. Алокаи калимаҳо дар ҷумла.....	123
44. Ибора ва ҷумла.....	124
45. Ҷумлаҳои содда ва хелҳои он.....	131
46. Ҷумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ.....	134
47. Саволномаҳои тестӣ доир ба ибора, ҷумлаи содда ва хелҳои он.....	135
48. Аъзоҳои ҷумла.....	138
49. Мубтадо.....	138
50. Хабар.....	141
51. Саволномаҳои тестӣ доир ба сараъзоҳои ҷумла.....	145
52. Аъзоҳои пайрави ҷумла.....	148
53. Пуркунанда.....	149
54. Матну мисолҳо барои такрор ва таҳлили мавзӯи «Пуркунанда».....	151
55. Муайянкунанда.....	152
56. Матнҳо барои такрор ва таҳлили мавзӯи «Муайянкунанда».....	155
57. Саволномаҳои тестӣ доир ба мавзӯҳои «Пуркунанда» ва «Муайянкунанда».....	156
58. Ҳол.....	159
59. Мисолҳо барои такрор ва таҳлили ҳолҳо.....	163

60.	Саволномаҳои тестӣ доир ба мавзӯи «Ҳол».....	163
61.	Ҷумлаҳои ҷидааъзо.....	165
62.	Ҷумлаҳои яктаркиба ва дутаркиба.....	167
63.	Калима ва ибораҳое, ки аъзои ҷумла нестанд.....	170
64.	Саволномаҳои тестӣ доир ба мавзӯҳои «Ҷумлаҳои ҷидааъзо», «Ҷумлаҳои яктаркиба ва дутаркиба», инчунин, «Калима» ва ибораҳое, ки аъзои ҷумла нестанд».....	173
65.	Ҷумлаи мураккаб. Ҷумлаҳои мураккаби пайваст....	176
66.	Матну мисолҳо доир ба такрор ва таҳлили ҷумлаҳои мураккаби пайваст.....	183
67.	Ҷумлаи мураккаби тобеъ.....	184
68.	Ҷумлаи пайрави мубтадо.....	186
69.	Ҷумлаи пайрави хабар.....	187
70.	Ҷумлаи пайрави пурқунанда.....	187
71.	Ҷумлаи пайрави муайянқунанда.....	188
72.	Ҷумлаи пайрави ҳол.....	190
73.	Нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда.....	197
74.	Саволномаҳои тестӣ доир ба боби «Ҷумлаҳои мураккаб».....	199

С. ШЕРБОЕВ, Ҳ. САИДОВ

ПРАКТИКУМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

(Барои донишҷӯёни курси I-и факултетҳои
филологии мактабҳои олии Тоҷикистон)

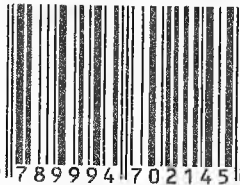
Мухаррири ороиш: А. Исоев
Мухаррири техникаӣ: М. Шарипов

БИ № 4189

Ба чоп 26.10.2010 имзо шуд. Андозаи 60x84 1/16.
Қоғазӣ офсетӣ. Ҳуруфи адабӣ. Чопи офсет.
Ҷузъи қоғаз шартӣ 12,75. Ҷузъи нашриро ҳисоби 10,0.
Адади нашр 1000. Супориши № 157. Нарҳаш шартномавӣ.

Муассисаи нашриявӣ «Ирфон»-и
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
734018. ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қаробоев 17.
Email: irfon_company@mail.ru

ISBN 978-99947-0-214-5

«Ирфон»

9 789994 702145

Матбааи ДАТ ба номи Ш. Ҷотемур
хiebони Рудаки 146

